

84(2P=6

Б 664

БИТТИРЛАНЫ АМИНАТ

20096

ШАШХАНЛА
ЖАННЕТТЕ
ТЮШЕДИЛЕ

1964
1965
1966

М
БИТТИРЛАНЫ АМИНАТ ✓

ШАШХАНЛА
ЖАННЕТТЕ
ТЮШЕДИЛЕ

ХАПАРЛА

С220096

НАЛЬЧИК · «ЭЛЬБРУС» · 1998

ГОСУДАРСТВЕННАЯ
(НАЦИОНАЛЬНАЯ) БИБЛИОТЕКА
Кабардино-Балкарской Республики
г. Нальчик, ул. Богмова, 42

1 (БЭЛГ) №
5004

АНАМ КЕЛИП ҚЪАЛСА ЭДИ...

Аскер тѣш башындан ташчыкъланы энишге сызып кѣп турду. Кюн исси болгъланы себепли, аны нѣгерлери юйлерине бирем-бирем кетдиле. Аскерни уа юйге барлыгъы окъуна келмейди. Аны мудах талгъыр кѣзчоклери автобус келиучю жолгъа эриулю къарайдыла. «Анам келип кълса эди... Энди анам бла кетерикме шахаргъа...» Алай Аскер кюн сайып тѣшге минип жолгъа къарагъланлыкългъа, автобуска да келе-кете тургъланлыкългъа, адамла арасында излеген багълалы анасын гапмайды.

Анасы уа Аскерни ариуду, алай ариу! Кесни ол алай насыплы сунуучуду аны къанында. Келген кезиучюгюнде окъуна нек эсе да Амма бла туйюшюп башлайды ансы. Хар имаанда да хапарны Амма башлаучуду, анасы уа анда-санда биз сѣз къошар. Бир кесекден а аллай даулаш башланады! Нек башлай болур даурну Амма? Ол Аскерни

Биттирова А.

Б Блаженные попадают в рай: Рассказы. — Нальчик: Эльбрус, 1998. — 132 с.

ISBN 5-7680-1346-6

Аминат Биттирова родилась в 1957 году в Киргизии. В 1980 году закончила Литературный институт имени Горького в Москве. В настоящее время работает в редакции газеты «Зяман». Ее рассказы публиковались в республиканской периодической печати, звучали по радио.

«Блаженные попадают в рай» — первая книга рассказов молодой писательницы. В них отразился сегодняшний бездушный мир, в котором особенно холодно и неуютно маленькому растерянному человеку. Автор своим правдивым пером напоминает читателю о причастности каждого к творимому вокруг, протестует против ленивого равнодушия и соглашательства, забвения высших ценностей и в то же время убеждает: мир не без добрых людей.

Б 4702100100-017
М125(03)-98 98

ISBN 5-7680-1346-6

© Биттирланы А., 1998

анасын алай не ючюн суймейди? Ма аллай затлары ючюн Аскер Аммань бир-бирледе алгынча кьаты сьялмайды. Ол аны келюне тиймесе, аллай бир заманны ичинде нек келмейди да сора мамасы? Ох, кьалай тансыкь болгъанды Аскер анга... Амма уа аны, ахыр кере келгенде, жиятып ийгенди... Аскерни да кьолундан тутуп, анасыны юсюне сызып жыгьылтхан эди...

— Ма, ит кючюгюнгю да ала бар, манга неге кьойгъанса? Алындырсаммы сьюесе? Мен аны гюняхына кирирге суймейме...

Анасы жиялап башлагъанда, Аскерни анга асыры жаны ауругъандан, кьолу не бек ачитса да, анга да кьарамай, кез жиялумкьларын анасына кергюзтюрге уялып, терк окьуна эшикге чыгып кетди. Алай ол кьайтханда уа, анасы жокь эди. Хар замандача, кече окьуна кьалмай, кетип кьалгъанды. Ол кече кьалыучу заманда уа Аскер арбазда кьууангандан ёрге бла энишге чабып, Аммань бла анасыны башларын суугъа атарыкь этиучюдю. Ингирде уа жашчыкь анасына алай кьысылыучуду, алай тансыкь болуучуду! Энди сормай кьоймаз анасы аны биргесине нек элтмегенин.

Жашчыкь ач болгъанын сезди. Кьолунда ташчыкьланы бир жанына быргъап, тешдеп учуп тюшдю. Алай ёрге турайым деген кезиуде кенчегини бухчагъы, бир жютю затха илинип, жыртылды. Анга да жарсый, Амма кьалай урушуругъу да кезюне керюне, Аскер юйге тебиреди. Арбазгъа киргенлей, анасы келтирген машиначыкьны кердю да, аны бла бир кесек булжуду. Алай кьарны гьур-гьур эте, ачлыгъы юйге кьууду. Амма тыянып туруучу

жеринде жокь эди. Ток урчугъуну кьатында уллу акь табакьдагъы жюн жерге атылып, тегереги уа, нек эсе да, акь ыз бла ызланып. Жашчыкь ашар зат изледи. Тюненеги ётмекден бир кьатхан кьыйырчыкьны табып, челекден айран алды. Айран а бир кюшлю. Алай ётмек кесекчик бла айран терк окьуна тауусулдула. Аскер, челекден алып, дагъыда айран ичди. «Амма уа кьайда болур? Бир жерде нек керюнемейди?»

Ол сагъышла бла чыкьды юйден жашчыкь. Арбазда машиначыгъы бла бир кесек ойпады да, кьабакь эшик таба атлады. Ол кезиуде халжарда бир кюлгенча, бир а хырылдагъанча аллай бир сейир тауушла эшитди. «Халжарда бир тюрлю мал жокь, тауукьла да бахчада...» Халжарны эшиги ачылып эди. Амма уа... аямай сибиртги бла тауукьну тюе.

— Амма, нек тюесе тауукьну, кьой! Ачитхан этесе! — деп, Аскер халжаргъа кирик-кирмес тохтады.

Аммань кьарамы тохтатды аны. Кьызаргъан, уллайгъан кезле... бир тюрлю кьарамы бла. Аскер Аммань былай этип бир заманда кермегенди. Кьалай эсе да жюреги бла сезди шендю аны кьатына жанларгъа жарамагъанын. Алай эки аягъы жерге жабышханча, не кетелмай алайдан, не халжаргъа киралмай тохтады.

— А-а, келдингми, жашчыгъым... — Амма тауукьну бошлады, алай ол жерге жансыз тюшдю. — Мен муну бойнун бурургъа деп гура эдим, энди уа сен келдинг.. Сени не заманлы сакълайма... Азиягъа да барып келгениме... Кьорасын Букьминат, ол сабийчиги

ѐлгенде, кѳурманлыкѳ этмегенди. Кѳууана билмейди. Мен а этерикме. Былай кел... — Амма, эки кѳолун да кенг жайып, огѳурсуз кѳарамы бла, ауазы уа бирде жумушакѳ, бирде хыны бола, Аскер таба атлады. Бирча, атламын тюрлендирмей, келе эди ол Аскерге. Жашчыкѳны солууу тыйылгѳанча болду. Эки кѳзчюгюн ыннасындан алалмай, артха туракѳлады.

— Ха-ха-ха-ха! — деп, кѳк кюкюрегенча бир уллу таууш этдирип, кюлдю Амма.

Эки кѳзю от жаннганлай болду да, бир хыны секирип, Аскерни кѳатына жетди. Жашчыкѳ мыллыгын арбазгѳа атды, андан а ташлы орамгѳа кѳутулду. Юйден бир кесек узайгѳандан сора, бутлары кѳалтырап, жерге олтуруп кѳалды. Сора артха кѳарады. Амма алай женгил чабып келе эди... Кеси кѳзю бла кѳрмесе, аны айтхан адамгѳа ийнанмаз эди Аскер. Бутлары ауруп, Амма асламында тыянып туруучуду. Урчукѳну окѳуна алай ийиреди.

Кѳайдан да тапды кюч Аскер. Эшта да, Амма кѳолундагѳы темир кюрек бла аны урлукѳду. Узакѳдан окѳуна жашил эшиклер и болгѳан юй таба чапды. Ташлы орам анга терк чабаргѳа кѳоймай эди. Бир адам окѳуна кѳрюнмейди да орамда. Жеринден тебалмагѳанча алай кѳрюнеди Аскерге. Алай жашил эшик ичинден этилип эди. Бир-эки урду аны, алай адам кѳымылдамагѳандан сора, кѳоншу кѳабакѳ эшикге чапды. Анда сабийлени ойнагѳан тауушлары эшитиле эди.

— Алим! Сафар! — деп кѳычыра эди жашчыкѳ кѳалтырагѳан ауазы бла. Болсада, анга киши сѳелешмеди, эшикни да ачмады.

Амма уа жетип келеди. Жанын кѳолуна алып, Аскер алайдан да кѳачды. Бийик хуна бла кимни эсе да бахчасына секирди. «Амма хунадан секиралмаз», — деген акѳылда жашчыкѳ артына кѳарады. Алай Амма хунаны башы бла учуп тюшгенча кѳрюндю анга. Арбазда адамла кѳрюннгенине кѳууанып, Аскер ала таба чапды. Кѳап-кѳара, кинодача, бир ариу жылтырагѳан машинаны тѳгерегинде омакѳ кийиннген адамла басынылдыла.

— Болушугѳуз! Амма мени ѐлтюрюп кѳояды!

Аскер абаданланы араларына кирип, дыгаласха кѳалды.

— Сен кимни жашчыгѳыса? Не болгѳанды?

— Амманг урушхан этгенликге, кѳоркѳма, ол санга тиерик тѳююлдю.

— Угѳай! Ол кюрек бла кѳуууп келеди мени, — деп, Аскер кѳолу бла бахча таба кѳргюзтдю. — Мен аны кѳзлеринден кѳоркѳгѳан этеме...

Ол кезиуде Амма алайгѳа жетип, кесин Аскерге атды. Эки жаш, кюрекни да сыйырып, аны кѳолларындан тутдула.

— Ашыкѳма, ибилис! Токѳмакѳгѳа барсам, айтырма мен сангѳ жырланы. Соярма мен сени, соярма! Кѳурманлыкѳ этмей а, эишиги! — деп жаный эди Амма туудугѳун.

Эки кѳарыулу жаш окѳуна Амманы кюнден тѳя эдиле. Ала аны юйге алып кетдиле.

— Жарлы кюнюне, харип, биягѳы тутхан кезиуюдю, — деди тиширыуладан бири.

— Анга болуру уа болгѳанды, кимден да бек бу жашчыкѳгѳа жаным ауруйду ансы.

Сау атадан бла анадан ёксюз кьалгъан, на-сыпсыз... Анасы да келмей...

Аскер орамгъа чыкъды. Кёзлери жия-мукъдан толгъаны юционю болур — ол бу тийрени танылмады. Ма, арлакъда тёш. Кёп болмай адамланы излеген жашчыкъ энди анга бир жан тюберин окъуна суймей эди. Тёшге дери чыдаалмады... тауушсуз жия-ды. Аммадан не анасындан бек кьоркьгъан кезиуде ол тауушсуз жияучу эди. Жансыз эди ташлы орам. Къызыу эди кюн. Терекле тюбюнде жюрексиннгенин тылмай, жётел эт-генча, жияды. «Жарлы ёксюзом, жангыз чыпчыгъым», — деп, кесине къысычу Амма, бир кампети болса окъуна аны Аскерге асы-раучу Амма, бюгюн ол алай нек этди? Нек къууа эди ол аны?.. Къачан келлик болур анам? Амма биргенге элт жашынгы десе, нек къояды анам мени мында? Нек элтмейди?»

Жашчыкъ ёрге турама деди да, болалма-ды. Бутлары кьалтырап, бир сейир кьарыу-сузлукъ борбайсыз этди. «Бир кесек солуюм да, сора... кьайры барайым?»

— Амманг да телиди, сен да телесе! — деучюдюле анга жашчыкъла туюшген кезиулеринде. — Сен да аныча тауукъланы, бу-зоуланы да сибиртги бла къуууп айланырыкъ-са... Шайтанча, жаннган кёзлеринг бла...

— Угъай, аны аммасы обурду!

Жашчыкъла алай айтып кюселе, Аскерни жюреги бютюнда такъыр болуучуду. Башха заманлада уа аны нёгерлери бек иги жаш-чыкълададыла. Бир татлы затчыкълары болса, аны тенг юлешедиле, велосипедлеринде жю-рюрге да къоядыла, юйлеринден жылы лё-къумланы келтириучюдюле бир бирлерине.

— Мени Аммама телиди деп нек айтады-ла? — деп соргъан эди Аскер бир кере жаш-чыкълагъа.

— Сен билмеймисе да? Амманг бир-бир-деде шашхан этиучюдю. Аны ол заманда кёр-сенг, алай кьоркьурукъса... Ол заманда аны аллына бир да жолукъма! Алай къууар, алай къууар... Тутса уа, тауукъну бойнун бургъан-лай, буруп атарыкъды. Сени ананг къалай айтмагъанды Аммангы къылыкъларын? Биз-де къуруда санга жарсыгъанлай турадыла, ананг сени аллай Аммагъа къалай кьоюп ке-теди деп. Сен алыкъа кёрмегенсе аны... У-уу! Сакъ бол...

Анасы уа хар заманда келир жол элтирме дейди. Энди уа не заманлы келмей турады. Мени юсюнден сагъыш этсе да, «Къайры ба-райым?» деген соруу Аскерни башындан кет-мей эди. Жылы кюн болгъанлыкъгъа, жаш-чыкъ сууукъсурады. Кёзлери къысылып бара эди да, «Къайры барайым?» деген соруугъа жууап табалмай, терек тюбюнде гуппушчукъ болуп, жукъугъа батды.

УРЛАННГАН НАЗЫЧЫКЪ

Жангы жылны байрамын, эшта, ким да сие болур. Таусолтан а — угъай! Къатыны Къанитат назы терекни суйсенг кёкден тю-шюр, суйсенг жерден чыгъар, суйсенг урла, тона, алай келтир деп жыл сайын къанын ичип башлаучуду. Таусолтанны къатыны Къанитат, былай къарагъанда, сабыр адам окъуна кёрюнеди, алай бир затны айтса, бир шуха илинсе... Аны ахырын жалаанда Таусол-

тан биледи, жарлы сырты бла, халал жүреги бла.

Юйюрюню тилегин Таусолтан быйылгъа дери мажара келгенди. Быйыл а бир назы бутакъчыкыгъа алай багъа айтадыла. Эшшиги! Қъанитат ёлюп къалсанг да ийнамаз аллай багъагъа, сора ахча да берлик туююлду. Таусолтанны бир-бирде кесине алай жаны ауруучуду, жиярыгы окъуна келеди. Бютюнда ичсе. «Жарлы мен, къыйынымдан бир сомну эркин жоялмайма. Қъанитат ахчаны эркинлигин ычхындырса, къан төгер да...»

Алайды да, Таусолтан биягъы кеси кесине жаны ауруп, кёлю толуп тургъан кезиуде Қъанитат ишден ёпке солуу этип жетди. Пальтосун да тешмей, босагъадан къычырды:

— Таусолтан! Ой Таусолтан! Былай бир къара!

Аны гузабасына бир зат болгъан сунуп, Таусолтан тыянып тургъан жеринден секирип турду.

— Кийин! Балтаны ал да, кел, — деп, къатыны, солууун кючден ала, толу сумканы жашына узатды. — Муну ичиндегилени аш отоугъа элт.

— Қъайры барабыз? — деп сирелди Таусолтан.

— Жолда бара айтырма, башыма бир иги акъыл келип турады. Хайда! — деп ашыкдырды ол жарлы эрин.

Къатыныны кёзлери бир сейирлик жана эдиле да, Таусолтан кесине жан аурута, жиярыгы келе тургъанын да унутуп, эрлай кийинип къалды. Кёлю окъуна жарыды. Балтаны да алып, ингир къарангыда экиси да шахарны уллу орамына чыккъдыла.

— Сорма къайры баргъаныбызны, келсек кёрюрге, — деди Қъанитат эрине. — Огъесе кёркыгъанмы этесе?

— Неден?

— Терекни кесерге.

— Не терекни? Назынымы?!

— Ёзге уа! Огъесе балта бла биз къайры баргъан сунганса? Урларгъа, ёлтюрюгеми?

«Чамландырып кёйдум да бу жаншакъны. Аллах, сен бирсе, бир сабырлыкъ бериринги гилейме сенден», — деп, Таусолтан кёзлерин кёкге аралтды. Ол кезиуде неге эсе да абынып кетип, кёкдеги жулдузла кёзюне мингча кёрюндюле.

— Я Аллах, бу тюппе-тюз жолда уа не тентирейсе? Огъесе ичипми тураса? — деп тырман этди Қъанитат эрине, жингиригинден тута.

— Ий мени, мен бир жары да барлыкъ туююлме. — Таусолтан «занг» деп балтаны асфальтха салды. — Бир назы терек ючюн башымы бешишли этмесем а...

— Хы! Кёрмейсиз бу жигитни, адепли адамны! Терек бутакъны алай къан багъагъа сатхан аны бахчасынданмы келтиреди, и-и? Сенлайны жууукъ заманда башын окъуна урларыкыдыла. Урлап жашагъанла бизни кибиклеге «зрасти» дерге да кюсемейдиле, жарлы сен, — деди Қъанитат, ачууланып. — Кимге керекди сени адамлыгъынг, таза инстинг да? Кюлдюрме халкъны! Юсюнге-башынга къарап саламлашадыла шёндю. Мен ол бутакыгъа берлик ахчамы юйюмде жарлыгъыма жаратсам а...

«Башлагъанды». Таусолтан Қъанитатха оригиулю къарап, кёзлерин кёкге аралтды.

— Харам! Къоркъакъ! Шо сени негер этип жолгъа чыкъгъан тели мен... — Къанитат, балтаны алып, чапхан халда, терк-терк атлайды.

Таусолтан бир кесек абызырап турду да, сора къатыныны ызындан тебиреди. «Бир хата болса бу сылхыргъа, манга атарла да къоярла, кенгден къарап турурма не этгенине», — деп кеси кесин кёллендирди.

Къанитат артыкъ узакъгъа барып да къыйналмады. Шахарны тюз да ортасында назыланы къалыныракъ ёсген жерлерине келди. Не артына, не тегерегине къарамай эди ол. «Аллах-аллах, бу не итден, не адамдан къоркъмагъан не базгъын жанды. Игисаргъан, мени аллай жүрегим болса эди...»

Ахырында Къанитат бир назыны сайлады да, кесип башлады. Алай балтаны гумадахлыгъынданмы, неден, ким билсин, ол терекни кесалмай къыйналды. Барып болушургъа деп да бир келди кёлуне Таусолтанны, алай биягъы къычырып деп къоркъду.

Къанитат да назы терекни кесип аудургъаны бла тенг алайда экеулен жерден чыкъгъанча болдула. «Ментле!» Таусолтан кезлерин окъуна къысды, жүреги тохтап къалгъанча болду. Ачып къараса — Къанитат, олгъа къолунда балтаны жан-жанына силдей, бир затла айтып къычыра эди. «Энди уа не этсин адам? Бараса да — эки палах, бармайса да — бир палах. Къатынны тыйгъычсылыгъы не кюнне келтиреди. Барсам а, экигиз да бирге болуп, къыралны ырысхысын-мюлкюн урлайсыз деп тохтасала уа?.. Сабийлеге ким къарарыкъды, не болур алагъа?» Таусолтан, кезлерин къысып, не этерге билмей, къарда

сагъышлы олтура эди. Алай бир шыбырт ишитилди. Экинчи такъыйкъада аны аякълары къайры элтгенлерин да билмеди. Бир кесек чапхандан сора, тохтап, артына къарады. Киши да жокъ. Узакъда уа Къанитат жангыз кеси къалгъанды. Таусолтан, кеси кесинден уялып, будуман болуп жетди букъгъан жерине. Пальтосу бла балтасы бир къолунда, назы терегъа — бирси къолунда эди Къанитатны. «Ментле уа къайры думп болгъандыла? Бу къатын кимни да хорларыкъды... Шо ментленди алдаялгъан, менлай жарлыны къолгъа жыйгъан анга неди?» — деп сейирсинди Таусолтан.

Сора, бугъуп тургъан жеринден акъырын чыгып, Къанитатны бек къоркъутмазча, «мю» деди.

— Къартлыгъынгга не тели-мелиле эте тураса, ма андан эсе бу терекни юйге элт. Ох, бишдим да къалдым.

— Пальтонгу кий, ауруп къалырса, — деди Таусолтан, назы терекни бла балтаны къатышындан ала.

Чимдип сёлешиучю Къанитатны кёлю голду.

— Кёлюнг бламы айтаса? — деп, Таусолтанны къолундан тутуп, кезуне къарады.

— Да ёзге уа!

Къанитат терен кючкюндю да, эрин куючакълады.

— Жан дуккулум, мен а санга бош тырмам эте кёреме... Сен а мени суюе кёреме...

— Да сени соймей кимни сюерикме? Къанитат, кел, маржа, былайдан арлакъ кетейик. Ментле келип къалырла...

— Мен ала бла тубешгенме, жарсыма.

— Къалай?

— Юйге келсек айтырма хапарны. Аламы тонайдыла адамланы, огъесе менми? Экиси да тюз менича жумушлары бла келген эдиле алайгъа... Езге атасыны башымы къалгъан эди назы тереклени ичинде ол сен айтхан ментлени... «Аллахха шукур, дауурсуз къутулалдыкъ эсек. Юйге бир теркирек жетги эдик... Сабийле аз къууанмазла... Аллах сакъласын ала бу ишибизни билгенден...»

— Къанитат, сабийлеге айтма бу назыны къайдан алгъанынгы. Кертиге ушагъан бир тап ётюрюкле къурашдырса, маржа. Охому? — деди Таусолтан арсарлы.

— Жарсыма аны ючюн. Сабийлени жүреклерин мудах этиб'а... Ала гитчеледиле алыкъа, ангыларыкъ туюлдюле. Сен а, Таусолтан, тюрленирге керексе... керекли заманда.

Къар жаууп башлады, уллу хапула, жомакъдача, тегерекни бийлей. Къанитат а, назы терекчикге сабийлери къалай къууанырыкълары кёзюне кёрюне, къууанчлы ышара бара эди эри бла жарлы юйюне.

ИНАЛНЫ ХАПАРЫ

Мени узакъ тау элледен биринде жумушум болуп, жууукъларыбыздан бири мени машинасы бла ары элтип келсе эди деген оюму анама айтдым.

— Хау, шендю автобус бла уа элге бир кюннге барып келаллыкъ туюлсе. Алай киши элтирге соймез, дуняа бла бир сылтау табарла... Тохта-тохта, къоншубуз Инал да

ары барлыкъ болур эди дейме, бир билип келейим.

— Да Инал мында жашамайды да...

— Тынчлыгъы жокъду харипни, келе-кете турады. Юйюр бла насыбы тутмагъанды къыйынлыны...

Анам къоншубузгъа терк окъуна жетип келди.

— Насыбынг тутханды, — деди ол босагъадан окъуна жарыгъан бети бла, — Инал тамбла эрттенликде эртте тебирерикди ары, нечлери Мади бла Азийни да базаргъа элте барлыкъды дейди анасы.

Мадийге бла Азийге туберигиме да къууандым. Барыбыз да юйдегили болуп, жер-жерлеге жайылгъанбыз. Жаланда ата юйюбюзге келген заманыбыз бир кезиуде болса, алай тубешиучюбюз. Биз Иналлары бла не таманда да татлы болгъаныбыз себепли, ала бла жолгъа чыгъарыгъыма да ыразы болдум.

Эрттенликде Инал, аны эки эгечи бла мени та машинагъа жыйлышдыкъ. Къууанчлы олаи тубешиуюбюз. Аналарыбыз да ыразы болуп, бизни жолгъа ашырдыла. Жашауубузу юсюнден хапар айта, базаргъа жетдик.

— Мади, — дедим мен, анга гитче къагытчыкъны узата, — ма мында жазгъанма манга керекли затланы. Бюгюн сизни хайырыгъыздан бек кеп ишим тамамланып къалдыкъ эди, санга къыйын туюл эсе...

— Биз сатыу-алыуубузну этгинчи, сиз да келе келирсиз, сора барысын да машинагъа тюклек кетербиз.

Мади бла Азий базар таба кетдиле, Инал машинасын уллу жолгъа бурду.

— Сен мында нек турмайса, узакълагъа кетип нек айланаса, Инал? Чачынг да жу-къаргъанды, тюрленгенсе, — дедим бир кесек хапар айтханыбыздан сора.

— Да-а, суююпмю тюрленирсе... Жашау дегенинг оюн туююлдо, мен жаш заманым-да сунганча.

— Да жаш заманында уа не хатаг бар эди? Кёзбау этмейме, алай кёп кызыла ахтыныучу эдиле ызынгдан... Жаланда бир затынгы жаратмай эдим мен...

Инал сагъайды, рульну къатыракъ тутханча кёрюндю манга. Ол халин тюрлендирмегенликге, мен аны къалай эсе да сездим. Инал соруулу тынглай эди, аны тёзюмюн сынап турмайым деп, айтдым:

— Сиз, жашла, ол заманда турбазаладан жыйылмаучу эдигиз.

Инал кючюндю, эркинлик соруп, тютюн къабындырды.

— Билемисе, турбазаланы жабылганларына менден бек киши къууана болмаз. Жаш заманында ангыламайса, алай суюмеклик деген сезимни ол чач-тук этип къояды. Сен школну бошагъандан сора эрге кетип къалгъан эдинг, мени хапарымы биле да болмазса... Мадини Илляука деп татлы тенги болуучу эди, эшитгенмисе?

— Да эшитген а эшитгенме, кёрюрге туюшмегенди ансы. Бир ариу, иги кызы деучю эди анабыз, элни жашлары да сизни ююгюзю къуршалап, — дедим мен, ышара. — Сен да жарата болур эдинг аны, эшта. Да сора ол, айтханларыча, аллай иги да, ариу да кызы эсе, Инал, аллахчю, къалай ычхындыргъанса сен аны? Огъесе турбазаладан

ычхынып, анга къараргъа заманынг жокъму эди?

— Жарама туз сепгенинг къалай ангыламайса? Телиден, жашлыкъдан ычхындыргъанма мен аны. Кысыхасы, кесимден къалгъанды. Суюгенде да мен аны алай суюген эдим, алай... Сен айтхан турбазалада жойгъан кёре эдим мен ол алапат сезимни. Мында нек турмайма, билемисе? Жюрегими тынчыгы жокъду да, андан. Илляука кёзюме кёлюнсе, хайран болама, кечалмайма кесиме кёлсюзлюгюмю. Кертисин айтайым санга — бюгюн мени ол элде бир жумушум да жокъду. Хар бери келгеним сайын Илляуканы кашагъан элине барыучума. Аны ююн, арбазын кёрсем, кесин кёргенча тансыкълайма. Ол да асыуду манга. Биз баргъан элде бир ортеги танышым да жашайды. Ма аны сау-лугъун-саламатлыгыын соргъан кибик этеме, бир-эки сагъатха аны къонагы болгъан кибик этеме (сау болсун, хар заманда бир жарыкъ тюбеучюдо ол адам манга), сора Илляуканы ююню къаты бла артха шахар таба кетеме. Сора бир ауукъгъа дери башымы биягы Россейде кечиндиреме. Алгын анда жашауубузну хатасы жокъ эди, энди уа бизни таба, «кавказлыла» деп, терс къараргъанланы да кёрюрге туюшеди. Бу жол артха къайтсам, андагы юй кибикни да сатып, бери жыйылыргъады умутум. Мен ююрлоу болгъанма, Илляука да эрге кетгенди. Алай не мени, не аны насыбыбыз тутмагъанды. Андан бери не къадар жыл озгъанды...

Инал жаш заманыны юсюнден айтыргъа суюгенин, бюгюнде да суюмекликни тузатындыран ычхыналмагъанын ангыладым.

— Айтсанг а, Инал, ол кызыны бла кесинги хапарынгы... Алай суймей эсенг а, кьой. Сенлай жаш суймекликни тузагында аллай бир жылны турады деп бир заманда да ийнанмаз эдим, кесинг айтмасанг...

— Тузагындамы дейсе? Мен суймеклик деген зат не болгъанын сынагъанымдан сора болгъанма да адам. Сорчу юйдегилеге! Иги адам болургъа кюреше эдим... Санга уа, нек эсе да, хапарымы айтыргъым келип турады, тынгылы, тѳюзюмлю бол.

Мади бла Илляука, башха элледен Нальчикке келип, акиси да бир окъуугъа тюшгенден сора танышдыла. Аллай татлы тенгле боладыла кеслери да. Бири не зат этеригин башхасы къарамындан окъуна ангылай эди. Илляуканы туугъан эли шахардан узагъыракъ болгъаны себепли, ол бизге Мади бла терк-терк келиучю эди. Бир ауукъ замандан а мен аны бизге келирин сакълаучю болдум.

— Мади, нѳгеринги да чакъырсаг эди уа бизге, — дер эдим, эгечим шахардан жангыз келгенин кѳрсем.

— Санга уа андан не, огъесе жаратханмы этесе? — дер эди, ышара, Мади. Мен суйгенни кьой, бу кызыны жаратама десем окъуна ийнанмаучю эди ол манга нек эсе да.

— Оллахий, ариу а ариу кызыды, алай мен аллайладан кьоркьгъан этеме ансы. Ариула сюе билмейдиле, кеслери да артыкъ акъыллыла туююдюле дейдиле...

— Турбазадагъы кызылагъа къайда жетсин Илляука! Андагъыла ариула да, игиле да, акъыллылададыла, — дер эди Мади, ыразы болмай.

Гитче эгечибизни манга чапханын кѳр-

сенг! Хар заманда аузума чабыучю эди. «Сен дейдиле», «айтадыла» деген сѳзледен къачан кьутуллукъса? Кѳлюнге тийсе да, Инал, айтайым, кѳзюнге къарап, — сеничаланы кызыны сюерик туююдюле», — дер эди манга ол.

— Нек сора? — деп сорургъа къалыр эдим мен да.

— Ауузачыкъса да, андан.

Сора экибиз да уллу дауургъа кете эдик.

— Сенсе да суймекликден ангылауу болгъан?! Не эсе да сени ызынгдан тизилген каниланы да кѳрмейбиз, — деп, жазыксыныусуз чимдир эдим.

— Сени ызынгдан а уже тизилгендиле, Илляукадан башлап... Кѳремисе аны сен, Мади, нѳгеринги жаратып, кеси уа бизден, туугъан эгечлеринден окъуна, букъдуургъа кюрешеди. Не кьоркъаса? Сюеме де да кьой! Биз сокъурла туююлбюз.

— Не суймеклик хапарды ол, Азий? Жаратхан этеме, суйген а... Сен асыры тереннге кетесе. Сиз, кызыла, суймеклик бла жаратхан деген затланы арасын артыкъ айыра билмеучюсюз. Жаш бираз эс бургъанлай, ышарын сѳлешгенлей, иши как болуп къалады. Олсагъат ол кызыны сюеди, аны ючюн ѳледи деп башлайдыла. Мени суймеклигим алыкъа алдады, туумагъанды ол, — деп ышарыр эдим мен а.

Азий а (артда мен аны сѳзлерин кѳп кере кѳстергенме) жюрегиндегин айтхынчы тохтамаучю эди.

— Илляука сени ким болгъанынги билсе... Ол ариу, тап кызыды, кеси да къалай адепинди! Алай арагъызгъа кирген жаш болса

уа, ол Илляуканы бек сюеди деп, бир жанына кетип кьаллыкьса, хыбылбел!

Артдан-артха мен, Илляуканы кёрсем, кьы-зара тебиредим, аузум-тилим байланып, ол сагьат хауа жетишмей башлай эди. Азий а, Азий менден гитче болгьанлыкьгьа, кьалай тюз ангылай эди хар затны да. Мени нёгерлерими арасында Илляуканы бек хайт деп тургьан, бек айтхылыкь жашла окьуна жарата эдиле. Суйгенде да алай суйгенле бар эдиле, кеслери уа мени келечи этерге кюреше эдиле да! Кече-кюн да бизден кетмей турургьа хазыр эдиле. «Мени ол сизге келнучю кьыз бла танышдырчы», — дегенлени саны аз болмай эди. Бир заманда Илляуканы нёгерлериме кьызгьаннганымы сезе башладым. Жашла уа, ёхчеге этгенча, бизни арбазгьа келнучюле болуп кьалдыла. Мади кюлюмсюрегеникге, Азий а ачыуланган эте эди. Илляука уа кишиге кёз-кьаш бермей турду.

— Инал, — деди Азий бир кере. — Сен сансыз болмагьанынгы билдир бир да болмай эсе да. Ол бизни юйге кьалай жарашады, кьаллай тап келинчик боллукь эди! Мадини да, мени да эгечибизча болуп кьаллыкьды.

Мен а, арталлы да сагьыш этмей, жууаладым:

— Манга ненча жыл болгьанын билемисе Азий? Жыйырма бла юч. Шёндюден юйдегили болмасам а. Азмыдыла кьызла, алыкьа дуня бла бир заманым барды.

— Да сора Илляукагьа тубегенлей, помидорча нек кьызараса? Сюесе, Инал. Кьолдан ычхындырсанг, артда чогьежлепирсе, — деди ол манга.

Тели мен, тели! Кьалай тюз эди эгешчим! Кьалай кьадала эди ол мени насыбымы кьуаргьа, кьалай кюреше эди бу сюртур кёзлени ачаргьа! Аллах бермесе алайды да...

Инал, кечгинлик тилеп, энтда да тютюнюн кьабындырды, машинасыны рулюн а кьатыракь тутханча кёрюндю манга.

— Бишген болмаз эди ол заманда менде суймеклик, ким биледи, Илляука уа менден сора дуняда жаш жокьча, кесин алай жүрүтө эди. Кьаужелекледен туююл эди, ариу болгьанлыкьгьа. Тюзюн айтсам, эгечим содуу кюн юйге келгинчи тёзалмай, сылтаула табып, ала окьугьан жерге барып, Илляуканы кёрюп кетиучю эдим. Сёлешгенни кьой, бир зат айталсам а! Юшюген турма кибик тургьан болмаса. Шо бир киногьа келинч деп чакьырыгьа акьылыма келсе уа мен телини. Тюздю, юсюме-башыма сакь бола башлайма. Бир кюн кийген кёлегими экинчи кюн кийсем а! Кёнге чиме уа аллай итну сада эдим... Эгечлериме жалынып салдырыучу эдим да, арт кезиуде уа аланы итиуларына тосюрөмей, ол жумушну кесим тамамлай башладым. Сын кьатдырыучу эдим кийген кийимими, тюк кьондурмай юсюме. Чачымы бир кюннге жюз кере тараучу болдум, кюзю аллында уа, бодуркьу кибик, сагьатла бла шыра эдим заманымы. — Инал ышарды, кукьаргьан чачын кёргюзте, айтды: — Ол заманда аллай кьалын чачым болуучу эди. Мени «кьазауатымы» киши да эслемеген сунганлыкьгьа, юйдегиле бир бирлерине кёз кьысып ышаргьанларын артда билгенме. Кьатымда бомба атсанг уянмаз эдим, алай

Илляукагъа тюбегенден сора жукъусуз болдум. Кесип кёрсем а... дуния алай жарый эди, менден насыплы адам жокъ суна эдим. Алай бир палах жойду мени — уялчакълыкъ. Турбазалада таныш орус кызла окъуна айтыучу эдиле биз ёмюрюбюзде сенича уялчакъ жаш кёрмегенбиз деп. Халек уялчакъ эдим. Энди келир жол былай айтып сёлеширме, кызармам кызы кирик деп, къаст этип тургъанлыкъгъа, тюз да аны кёргенлей, абызырап къала эдим. Къанатла битгенча алай жюрюучю болдум, ата-анамы айтханын да жерге салмай, эгечлерим бла да бал тилли. Алай, нек эсе да, Илляука мени жаратханын билип тургъанлыкъгъа, эгечими айтханына кёре, ол бир жаш бла да тюбемей эди, нек эсе да мен кесими Илляукагъа тенг эталмадым. Ол манга асыры ариу кёрюне эди, бир кюнде менден ариу жашха алданып кетер деген акъыл а ауукъдан ауукъгъа эсим сагъайтыучу эди. Элли жашларыбызны, айтханымча, бек залимлери ёшюн ургъанларын селейтмей эдиле. Аны хатасындан да келген болур эди акъылыма болмачы затла. Жаш заманында ариулукъ биринчи жерни алады да, аны къолундан келик сунаса хар зат да. Андан сора эсинге зат да келмейди. Илляуканы уа бизни юде барысы да суйген эдиле, бир затха чурум тапмай къоймаучу анабыз окъуна. Хар зат да тап, бир жерден бир сылтау дегенинг да жокъ. «Аллах къурагъан», — деп бир айтычудула, тюз ма алай эди мени ишим. Жаланда кесимден къалгъанды, кесимден...

Жаш эдим ол заманда, жашауну желин, татыуун ангыламагъан. Илляука бла тюбе-

генден сора жашау манга башха тюрлю ишаргъанын нек ангылаялмадым? Адамла барысы да огъурлула, кюн да кызыууракъ ийгенча, терекле да бегирек чакъгъанча — киннет жашау де да къой. Алай хар зат да аламат Илляука ючюн кёрюннгенин ангыланлыкъгъа, дагъыда болурла аллай кезиуе, сезимле да деп умут этдим. Алай суна эдим. Мен Илляуканы таныгъандан сора бир юч-тёрт ай ётген болур эди, экиге айланган кыарындашым. Къасым бизге къонакъгъа келип къалады. Ол кече, хапар айта, кёп олтурдукъ. Къасым Илляукадан кезюн алмай эди, ол а Мадиге кел, мени жукъум келеди, ортгенликде окъуугъа кеч къалырбыз дегеникге, эгечим аны айтханын этмей турду. Къасымны бизни юде бек сюе эдиле, байрам сунар эдинг ол бизге келсе. Ол аллай чырайлы жаш эди, кеси да бир халал. Жаланда бир осал ишине бюсюремей эдим — аракъыны уртлар онг тапса, ол затны ычхындырмагъанды. Кеси да Къасым башха элде жашай эди, аны себепли бизни тийрени кызылары аны осал къылыгъындан хапарлары болмай, ызындан кёллери ахтыныучу эдиле.

Нек эсе да Къасым бла олтургъан кечибизде мен Илляуканы анга бек кыызгъанганым сездим. Жукъалаймай, жюрегим къыйналгъанлай, тангнга алай чыкъдым. Мен алай къайгъылы болурча Илляука бир пюрлю сылтау бермеген эди. Алай Къасымны кесимден не жаны бла да игиге санай эдим, аракъы ичгенликге уа, ол аны бла туура алай тереннге кетгенди деп а турмагъанма. Аны себепли, кесими андан осалгъа тергеп, бир жанына кетерге умут этдим. Кетиб'а

къайры кетерик эдим? Биягъы турбазагъа унутулгъан жолну ачдым.

Къасым а Илляуканы окъугъан, жашагъан жерине да барып, ызындан къысха болду. Илляука бизге аздан-аз келе башлады. Мадини айханына кёре уа, ол Къасымны эсине да алмагъанды. Мен а, мен башсыз, ийнаналмай эдим анга, ол ёхчеге айтхан суна эдим алай. Къасым Илляуканы юйюне келечиле ийгенин эшитгенимде уа, ичим от къуйгъанлай болду. Къызгъа не кёзден кырагъанамы ол биле эди да, къалай эталды алай деп сейирсине эдим. Менден да бегъа Азий жарсый эди. «Инал, бар, къачыр да кет Илляуканы. Ол сени сюеди, угъай дерик туююлдо», — дегенлей тура эди. Мен а экили эдим, адыргылы. Илляука мени сюер деген ийнануулукъ жокъду. Бек таукел, чырайлы, окъуулары болгъан жашла аны ызындан айланганды, ким эдим мен Илляукагъа аланы къатында? Бютюнда мен аны бла суймеклигим юсюнден сёлешмеген эдим. Мен бир жанлыракъ тургъанма, ауана болуп, ауана... Анабыз, анабыз... Азийни манга этген тырманын жаратмай: «Жууукъдантенгден а Илляука ючюн къалай айырылгъын? Андан сора да бардыла къызла, ол умутну унутуп къоюгъуз», — деди. Энди, анча жыл ётгенден сора, ангылайма, мени суймеклигим жангы бише башлагъан кезиуде, таукеллик алалмай тургъанлай келген эди бизге Къасым. Азийден сора манга таукеллик берген, дау, тырман этген киши болмады. Мади этсе эди манга алай... Аны сёзюн сёзге санай эдим, ол акъыллы эди манга. Мени уялчакълыгъым бла таукелсизлигим ма ол

чекге жетдирдиле. Илляука уа Къасымгъа ёрге чыгъаргъа унамады, бизге уа келмей тохтады.

Бир ауукъдан а, кёп да турмай, окъууун бошاپ, элине кетди. Болсада, Илляука жуукъдан ауукъгъа Мади бла тюбешип тургъанды. Къасым а... Илляука анга чыгъаргъа унамагъандан сора Мадини эки аягъын бир уюкъгъа сукъгъанлай эте эди, анга аны болушлугъу керек болгъанды. Мади бир патха да къатышмай турду, алай бир кюн а, шахардан келгенлей, мени арбазгъа чакъырды да, кертме терекни тюбюнде айтды:

— Инал, бюгюн Илляукагъа тюбегенме. Сени да бек сора эди... Бизге Къасымгъа тюбемез ючюн келмейме дей эди. Сора сен анга нек барыргъа унамайса дегенимде уа, ол сени къарындашынг Иналгъа ушаса эди, угъай дерик туююл эдим дегенди. Къасым а, кёремисе аны сен, кесини юйю жокъча, бизден чыкъмайды. Кеси да къуру Илляуканы юсюнден айтханлай турады, ол суйгенден-кюйгенден не магъана, Илляука аны кёрюрге да суймейди.

Алай бла, кёп затла ауара этген эдиле мени. Кесим да жаш эдим, келир заман а манга, жомакъдача, тюрлю-тюрлю бояула бла алапат кёрюне эди. Дагъыда тюберме Илляукача къызгъа, ким биледи, андан игисине, ариууна да, энтда болурла менде ол туудургъан хычыуун сезимле деп турдум. Алапат, кючлю сймекликни сынарма алыкъа деп, алай сундум, алай таукел этдире эдим кесим кесиме. Бютюнда нёгерлеримден бири окъуна сагъыш этмей эди юйюрлю болургъа! Мен а барындан да алгъа къайры чабама

деп келди кѣлюме. Кѣресе, заман ѳтдю, алаи Илляуканы кѣрамындан жюрегим кѣуанчлы кѣысылгѣанча, манга кѣанатла битип айланган кезиуом, сюймекликни жомакѣ дуниясы экинчи болмады. Тюбемедим мен аллай кѣзлеге. Илляукача кѣызгѣа. Жокѣламады мени экинчи кере Илляука туудургѣан терен, хычыуун сезим. Аны кѣрамыны магѣанасын мен артда ангылагѣанма. Мени узакѣ жолоучулугѣумда, ма бюгюнде да кѣз аллымдан кетмейди аны кѣрамы. Аны бла бирге уа дуниямда бек насыплы, кѣуанчлы кюнлерим — Илляука бизге келген кезиу. Ол заманда табийгѣат да, хауа да башха эдиле. Дуния жомакѣны насыплы жабыуна чулгѣанып эди...

Кеч юйдегили болгѣанма, алай... Энди сабийле ююн жашайма... Алай болур эди кѣадарым.

Мен Иналгѣа кѣп соруула берлик эдим, алай сѣз айталмадым. Аны хапары башымы бийледи.

— Ма бусагѣат Илляуканы элине жетерикбиз, аны ата юйюн кѣргюзтюрме саиға, — деди Инал, жол жанында сюелген кѣарт кѣатынчыкѣны кѣатында машинасын тохтата.

Мен жумушуму терк окѣуна тамамлап, Инал бла артха, шахаргѣа тебиредик. Жолну узуну хапар айтып келген Инал энди тынгылай эди.

— Мен бюгюнча кѣп бир заманда сѣлешмегенме. Тынгылагѣаным ююн кѣлонге зат иш келмесин, арыгѣанма, — деди ол, мени сагѣышларымы эшитип кѣойгѣанча. — Энди сени кезиуонгдю хапар айтыргѣа...

Сюйсенг чамла, сюйсенг а политиканы ююнден айт, — деди ол, ышара.

— Бир затны ююнден да айтырыгѣым келмейди, Инал. Сен алай сие билесе деп кими эсинде бар эди. Бизни аналарыбыз сѣлешселе, экиси да «жарлы Инал» деучюдюле. Сен аны билемисе?

Хапар айта, узун жолну кѣысхартып, шахаргѣа жетдик.

— Мен машинагѣа бензин кѣуйдуруп келсим, сен а мени былайда сакѣла. Мади бла Азий да былайгѣа келирге керекдиле, — деп, Инал мени базарны кѣатында тюшюрдю.

Базаргѣа кирир-кирмез Мади бла Азийге тюбедим. Сумкаларын да толтуруп, ала адамла ичинде тюртюше келе эдиле.

— О-о, не тап болду, биз да базарлыгѣыбызны бусагѣатда бошاپ келебиз. Бери бир кирсенг, заманынг кѣалай кетгенин билмейсе да. Инал а кѣайдады? — деди Азий, жуур сумкаларын жерге сала. — Мади, тохтачы, бир кесек солуюкѣ.

— Машинасына бензин кѣуяргѣа кетгенди.

— Бюгюн жолубуз бир иги болгѣанды, ахырысы. Хар керекли затыбызны да алдыкѣ, — деп кѣошду Мади да. — Сен да болуш да бизге, бу базардан чыгѣып, алай солуюкѣ.

Биз, сумкалары да алып, адамла бла тюртюше, базардан чыгѣаргѣа ашыкѣдыкѣ

— Мадина! Мади!

Базарда халкѣ кѣп эди, болсада Мади ол таныш ауаз таба арсарсыз бурулду. «Илляука!» — деди мени кѣатымда баргѣан Азий, шыбырдап. Мадина уа толгѣан сумкаларын

да кётюргенлей, аланы жерге салыргъа окъуна эсине келмей, анга жууукълашып келген суйдюмлю жаш тиширыугъа аралып къалды.

— Я Аллах, Азий, ол Илляукамыды?! — деди ахырында Мади, эки кёзюн ол тиширыудан айыралмай.

— Хау, таныялмаймыса?

Илляука бизге жетер-жетмез Мадини сумкалары да кеслери алларына жерге тюшдюле. Ала алай къучакълашдыла, алай... Къыйын эди алагъа къарагъан. Экиси да жиляй, бир бирлеринден айырылалмай, кёп турдула. Алагъа къарай, Азийни бла мени да кёлюбюз толду.

— Бизни Иналны суйген къызыды, ол айтыучу Илляукабызды, — деди Азий бир кескенден, жилямукъларын сыйпай.

Алай Мадина бла Илляука уа, къайгъы сёзге келгенча, керти да кёп жилядыла. Бир кишини да эслемей эдиле ала, зат да сормай эдиле. Бир бирге къарай да къучакълаша жиляй, жаш кызлача, иймене, ышара эдиле.

— Илляука, мени бла уа саламлашыргъа суймеймисе? — деп, Азий, ышарыргъа кюреше, аны таба атлады.

Ол а кючден бурулду Азийге. Аны бла да къучакълашды, тансыкълады, алай аны эси олсагъат биягъы Мадиге кетди.

— Къалайса, Мади? Не ишлейсе? Я Аллах, мен сенсиз къалай да жашагъанма анча жылны? Эсимден а бир заманда да кетменсе.

Мадина уа, зат да айталмай, тохтамай жиляй эди. Илляука толгъан кёзлери бла суйген тенгин къучакълады да:

— Мади, тохта, мени жюрегим ауругъан этеди, тутуп къалыргъа боллукъду. Тохта, таным, — деп, Мадини жилямукъларын кёлю бла сыйпады.

Алай бла бир ауукъ заманны, не этерге билмей, ауара болуп турдукъ. Ала бир кесек ис жыйгъандан сора, Азий Илляукагъа атапшасыны, юйюрлерини, къалгъанларыны юсюнден да хапар сорду. Азийге жууап бере, ол Мадиге къарай эди.

— Мади, сиз бир бирге тюбемегенли не къадар заман ётгенди. Сёлешигиз, бир бирге тансыкъ да болгъан болурсуз. Биз а сени айтхан жерибизде сакъларбыз, — деп, Азий Илляуканы къучакълады. Ала, бир бирге дунияны алгъышын эте, айырылдыла.

Биз базарны дауурундан, адам толкъунундан ычхынып, эркин жолгъа чыкъдыкъ. Кюз арты чапыракъла уа ёмюргю жырларын жырлай, ууала, жолгъа себиле, мени эсими Иналны мудах хапарына къайтардыла.

АРТИСТ

Болмагъанча халал эди Артист, таза эди, тюз да сабийча. Анга бир тилеги бла келген болса, угъай демей эди Кеси саулай халкъы бла танышча кёрюне эди бирде анга. Танышлыгъыны, аны керти да суйгенлерини характерин эте эди Артист. Бара эди къуллаукъчулагъа биреуню жумушу бла, алай кеси ючюн а — угъай! Кесине тилегенни бла башхалагъа тилегенни анга уллу башхалыгъы бар эди. Нек дегенде, ол кесине бир зат тилеялмагъанды, тюз болумуна кёре жашай. Аны

себепли, нёгерлери, кьуллукьчула да ол, кесин жюрюгенине кёре, кьолайлы жашагъан суннгандыла.

Кьуллукьчула дегенлей... Ала Артистге кьайда, кьалайда тьобеселе да, аны бла саламлашмай озмагъандыла. Бир кьауумлары уа сау-эсенлигин, сабийлерин окьуна соргъандыла. Алай ол «тиш ачылыугъа» алданмагъанды. Нек дегенде, кьуллукьчуланы кимле болгъанларын Артист эки кёзю бла кёрюп, эки кьулагъы бла эшитип бошагъанды. Э-э, болду, ансы аланы юсюнден тереннге кетсенг — жарагъа туз сенгенлей окьуна боллукьду.

Батмакьды жашау, батмакь... Артист жашауну юсюнден терен сагъышха кетерге суймегенди — аны кьууатсызлыгъын эсгерип, жюрюгинги кьыйнап не табарыкьса? Жарыкь кёллю болургъа кюрешгенди, кьайда да ол болгъан жерде кюкю, чам хорлай. Аны себепли, биргесине ишлеген нёгерлери окьуна аны оюнчу адамгъа санагъандыла. Артистни жюрюги арталлы да бир затха кьыйнала билмегенча. Киши да билмей эди ол юйюнде жангыз кеси кьалгъанда Бетховенни неда Штраусну музыкасына тынгылай кетип, жиялп кьалыучусун... Алай сезе эди ол аламат музыканы бийик, тауушлукь дуниясын, — аны кьууандыра, жияята, тепсете билгени ючюн. Бу дунияны унутуп, башха дуниядача болуп кьала эди ол. Жюрюги, акъылы да сагъышланы бугъоууна тьушген заманда тазалай эди музыка аны, эсин бийлей, кьанатла битдиргенча. Андан сора кьаты жукьлай эди ол. Кюндюз а, ишге бара, жюрюги бир бек жаратхан рольну кьурай, кёллене эди.

Алай кьайсы спектакльден эди ол суйген ролью? Артист кеси кьурай баргъан, алыкьа жазылмагъан оюндан ушайды да.

Алай кёрюне эди аны кёзюне — зал адамдан толуп, Артист а — сахнада. Ол аллай сөзле айтады, хар кимни жюрюгине жол таба, хар анга тынгылагъанны болмагъанча ырады эте. Ол кьадагъа ырады кёзле аны жюрюгине аллай кьууанч бере эдиле — сёз бла айтып ангылаталмазча. Солууларын тыйып тынгылайдыла анга, кёзлерин кьакьмай кьарайдыла.

Не кьадагъа жюрюкни кьууандыргъанды ол! Адамны кьууандырсагъ сууапды дейдиле. Аллахха шукур, сора ол дунияда аны сууапдыкь базманы хорларыкьды. Алай Артист алдагъыланы жарыкьлыкьларын эслесе уа... Аллай сезимден эсиргенча болады ол сахнада. Сора гюрюлдеген кьарсла... Кьалай сьуди Артист ол тауушну, тюз да Бетховенни неда Штраусну музыкасына кеси жангыз тынгылагъандача, жиярыгъы келе. Бир огуурлу ишге тьобесе окьуна, аны кёлю толуп кьала эди. Тюз сахнагъа чыкьгъанлай а аны бла гюрюлдеген кьарсла бла саламлаша эдиле кийылгъанла. Аллай заманда аланы барымы да кьучакьларыгъы келиучюдю. Не бийик кьуллугъу, не уллу кючу болгъан адамгъа да тьобемейдиле алай, Артистгеча. Аны себепли, кьуллукьчула аны сахнада кёрселе, анга адамланы таза суймекликлери ючюн сукьланырыкьларына ийнана эди. Алай ала да сьое эдиле Артистни. Ансы ким болгъанын, кьалай ойнагъанын билмеселе, анга узакьдан окьуна бир суйген танышларынача ышармаз эдиле. Ол а сахнаны бек сьое

эди, аны бла байламлы эди анга хар магъаналы зат да. Не бек ауруса да келмей къалмаучуду ол ишге — нёгерлерине термилип угъай, ишин тансыкълап.

Сахнаны бир деулюлююгу, тауушлугу аны бийлеп-байлап кьойгъан эди ёмюрден ахыргъа. Ненча кере тепдирирге кюрешген эселе да, аны башха ишге кёчюралмадыла да. Башха иште анга бугъоу саллыкълары баямды, Артист а аллай затланы суймейди — бугъоула, кьуршоула, киритле дегенча. Башха жерледе, Артист суйгенча, адамны даражасы, ёхтемлиги деп кьарамайдыла. Аллай тюрюлю низамла бла ол келишаллыкъ туююлдо. Артистни, аладан аман адам жокъду деген окъуна чыкъса да, сахна нёгерлерича аны киши ангыламайды. Аны да бек багъалай эди ол. Болуучуду, сёзсюз, бир бирни ангыларгъа суймеген кезиучюкле да. Ёхчеге этедиле ансы, экинчи кюн хар зат да тап болуп къалыучуду. Артистни уа жюрегин не бек кьыйнайды десенг — андан-мындан атылгъан, ышара айтылгъан къакъды-сокъду сёзчюкле. Кеси уа кишини къагъып сёлешмеучюдю. Бир адамны жюрегин кьыйнагъанын билсе, кече узуну жукъламай, бурулгъанлай турур. Кюндюз а, ишден сора, шахарны кьыйырында агъач жолчукълада айланьргъа суйюучюдю. Тереклени чукуйларына къарап, теренирек солуй...

Аны насыбы тутхан адамгъа санагъандыла. Анасы окъуна алай суннганды. Жыл сайын Артист элге келип, ата-анасына бичен этсе, алагъа болушду деп, кеси кесине ырыз болуучуду. Ала уа, жашлары бичен этгенде, уллу зауукълукъ алгъан суннгандыла.

Эгечине, кьарындашына да жумушчу эди ол. Алай а кьайда да юлюшсюз къалгъанды. Аны да жюреги кьыйналыр деб'а киши кьайгьырмагъанды. Белгиллиги ючюн анга кёкден ахча кьуюлуп тургъанга санагъандыла, кьолайсызлыгъын кёрселе уа, кёрмегенча этгендиле. Аллай кёп тюрюлю сезимле жюрегин кьыйнагъан кезиуде уа Артист Бетховенни неда Штраусну музыкасына тынгылай, бу хаух дуняны жутлугъундан кесин алай сакъларгъа кюрешгенди.

Кёп тюрюлю шуёхлары бар эдиле Артистни. Аны юйюню эшиклери кимге да ачыкъ эдиле. Жангы жашау кьолайлыкъны бийигине чыгъаргъанла да келиучю эдиле аны юйюне. «Санга келип бир хапар айтып кетсек, жюрегибизге хошлукъ келеди, таукел болабыз. Сау бол дуняда жашагъанын ючюн», — деп, биргелерине келтирген шешаны ача эдиле. Бек уллу саугъалары уа Артистге ол эди. Ол унамаса уа, уллу ёпкелеу башлана эди. Бир ауукъгъа ол кьолайдыла Артистни мыккыл этип кьойгъан эдиле, насыпха, ол къая кьыйырына жууукълаша келгенин заманында ангылады ансы. Кьолайлыла Артистни юйлерине кёп кере кьонакъгъа чакъырса да, суймей эди ол алай айланьргъа. Асламысында кеси кьонакъбайлыкъ этерге суйгенди. Анда-санда, керти да кьоймай, машиналарына миндирип, юйлерине элтген кьолайлы шуёхларына уа ол: «Жашауугъуз ма былай татлы болсун!» — деп, юйлерине кире, сабийлерине кампетле уятханды. Аллай кезиуде: «Уялтдынг, шуохум, уялтдынг», — деп ийменир эди юйню кеси.

Артистге юйюню берекетлигин, байлыгын кёргюзтселе, уллу зауукълукъ сынаи эдиле кьолайлы нёгерлери. Артист а сукъланмай, зарланмай къарай эди. Ариу затны кёрсе, ол жүрегини теренинден кьууана эди. Аны жүреги бютюн бек тазалана эди, Бетховенни неда Штраусну макъамына тынгылагъан кезиудеча. Артистни ол тазалыгъы ючюн сие эдиле, жүреклериндеги умутларына, этген хыйлалыкъларына дери айта эдиле анга.

Ма алай бара эди Артистни жашауу, ол ауруп кьалгъынчы. Къыйын ауруду да, жагды. Юйдегиле кьолларындан келгенича къарай эдиле, алай шуёх дунядагъыла уа нек эсе да эсгермей эдиле аны. Бу зынгырдап туруучу телефон нек шошайгъан болур деп, агъаргъан арыкъ кьоолу бла аны чолпусун алып тынгылай эди — ишлемеген сунуп. Эшикден ким киреди деп къараучу болду. Алай жокъламай эдиле Артистни ол «таукелик берген шуёхлары», башхалары да. Аны кюле туруучу кёзлери мудахландыла, алгъынча лахор эталмай эди ол. Энди кёп затны эсгерирге заманы бар эди.

Бир кере кьолайлы шуёхларына Артист:

— Мени да юйретсегиз а бир ахча этерге, узакъдан жылтыратып турмай хар затны, — дегенде, ала къалай зауукълу кюлген эдиле.

— Сен асыры тазаса, Артист. Сени халал жүрегинг ол чюйреликлени, аллай къатылыкъны кётюраллыкъ туююдю. Сахнагъа чыгъып, жарыкъ фахмунг бла кьууандыргъанынг ючюн, берекетлигинг ючюн сау бол. Ахча дегенинг кирли затды. Узакъ жылланы жаша, ай сенсиз болмайыкъ биз...

Кётюрюлген эди жарлы Артистни халал жүреги, алай бюгюнлюкде уа анга «кирли ахча» керек эди дарманлагъа. Къыйналса да, тынгылай эди ол, юйюнде жата, тилемей болушлукъ бир кишиден. Ансыз болалмазлыкъла да кёрюнмейдиле энди. Тюздю, Артистни ауругъаны белгили болгъанлай, келген эдиле аны кёре. Алай, кьолайсызлыгъын кёрюп, жарыкъ жаннган кёзлени орнуна эки мыдыхны эслеп, ашыгъышлы кетдиле. Керекли дарманланы да табаргъа айтхан эдиле ала. Артист а алагъа тансыкъ болгъан эди, керек туююл эди анга аланы дарманлары, затлары да — бир келип нек кёрюне болмазла? Ишден арып келсе, бир солуюм деп тыянганлай, шуёхлары келселе, несин да унутуучу эди ол. Таза шуёхлукъгъа ийнана эди Артист. Алгъа ала заман таба болмазла деп, кёллендире, алдай турду кесин. Алай ауруу борбайларын кьыркъгъандан сора, аны таза жүреги ишекли болду. Андан кьоркъа эди ол. Ишеклилик, гурушхалыкъ деген затланы суймей эди.

Кюндюз а, юйде жангыз кеси кьалса, сауулукълу, кьууанчлы кюнлерин эсгере, Бетховенни неда Штраусну макъамын сала, жилий эди Артист. Жаланда аны нёгерлери нек унутханларын ангыалаялмай эди.

Бир төрт-беш жыл мындан алгъа болгъан иш а аны эсине терк-терк келе эди. Уллу тау элде ойнарны аллында, этиучюсоча, Артист клубну тегерегине-башына къарап чыкъды. Аланы осаллыкъларына, къайда кёрсе да, жарсыгъанды, жангы клубну ишленгенинг кёрсе уа, кесине жангы юй ишлеп бергенлей, жарыучу эди. Эски межамда окъу-

на бир жангыргъан зат эслесе, бек къууанганды. Ол жол а клубну мюйюшюне жетгенлей, оюннга къараргъа келген эллилеге тубеди. Ала Артист бла жарыкъ саламлашдыла, къучакълап, сау-эсенлик сордула. Зынгырдай эди жарыкъ кюкю Артист болгъан жерде. Кюле, хапар айта, черек бойнуна тюшдюле.

Бу элге ойнаргъа келселе, Артист черекге тюшмей, суйген ташында олтурмай хазна кетмеучюдю. Тегереги уа къарап-къарагъынчы адамдан толуп къала эди. Алай, кюле тургъанлай, ол тохтап къалды. Аны эслегенле уа Артистни да алып, алайдан кетерге ашыкъдыла. Ол а унамады. Тюзюнлей ынчагъан таууша барды. Къалын ёсген чырпы артында акъылбалыкъ болмагъан жашчыкъны жерге къапландырып, андан иги да абадан жашладан ючеулен болуп, бири уа аягъы бла аны аркъасындан басып. Бирси уа ийилип тура эди, алай аны не этгенин Артист эслеялмады. Жашла башха адамны келгенин кёргенликге, турушларын тюрлендирмедиле. Аны кёрюп, Артистни жүреги отча жанды.

— Ах, начасла уа! Айып туююлмюдю бу сабийге аллай артыкълыкъ этерге? — деп, Артист кесин ала таба атды.

Аягъын жашчыкъны сыртындан кетере, къансыз, огъурсуз бетли жаш, кюлюмсюрей, айтды:

— О-о, айтхылыкъ Артист бизге къонакъгъа келген кёреме. Сау кел, жууукъ бол!

Артист аны саламлашыргъа узатылгъан къолун эслерге суймей, жашчыкъны ёрге къобарыргъа кюрешди. Алай ол къобалмай эди, бетинде да жилимуқлары кир ызла

къоюп. Артистни халал жүреги кеси да сунмай тургъанлай болмагъанча огъурсузланды. Айланып, къансызны жухуна жетдирди. Дагъыда, дагъыда... Анга да жетдирдиле. Къансыз а, жагъасындан тутул:

— Сени артистлигинги бетин этгенме аны, кёрюп эдинг бизни черекни сууу къаллай татыу этгенин, — деди.

Ол кезиуде алайгъа адамла жыйылдыла. Жашлагъа итни налатын берип, ынчагъан жашчыкъны бла Артистни да алып кетдиле. Артист а жашчыкъны юйюне барып, аны саулугъун сурап, ариу айтып, хуржунунда болгъан ахчачыгъындан да бир затла берди. Къолайлы нёгерлерин эсгерип, ол жол бек суйген эди Артист ахчасы эркин болурун. Нек дегенде, туююлген жашчыкъны юйюрю болмагъанча жарлы эди. Хар аланы эсгергени сайын Артистни жүреги болмагъанча къыйнала эди.

Къансыз бетли жашха Артист дагъыда побей-тубей тургъанды — залда олтуруп къараучу эди ол аны оюнуна, бирсиле бла къарс къагъа. Элде ол бек аманлыкъчыладан бириди, сен анга къол кётюрюрге къалай базынганса деучю эдиле анга артда. «Да сиз а къайры къарайсыз ол къарыулу жаш сабийге аллай артыкълыкъ этгенде? Нек чыдайсыз?» — деп ачыулана эди Артист.

— Ала артда юйюрюнге не сынатырыкъдыла деп, аны уа нек сормайса? Алагъа тирерге киши базынмайды, — деди бир къарт киши анга.

— Ыразы туююлме, тамата, сени айтханынга! Сен алай сёлешген, къалгъанла уа не айттырыкъдыла? Сора ала не суйселе, аны

этипми туругъа керекдиле? Сени сабийинге этселе уа алай? — деп жанды Артист, кеси да сунмай турганлай.

— Да-а, бизникалеге да Аллах айтхан болур, — деп жууаплады къарт.

Алай кърюп болмады аны Артист олсагъат, асыры ачыуланнгандан зат да айталмай, артын буруп къойду жюрекжар къартах. Кътюралмай эди аны ол, къараялмай эди анга.

Аха, ма энди тюшдю Артистни эсине. Тюнене аны сурап келген жаш чырпыла артында ынчхагъан жашчыкъ ушай эди да. Къалай таныялмагъанды ол аны, таланган! Къайда эсе да къргенчама, алай къайда болур эди ансы деп тургъанды шендюге дери. Алай аны келип кетгенине Артист бек ыразы эди.

— Къайдан да тапханды ол бизни юйню? — деп, къууана, хапар айта эди ол юйдегилерине. — Анам ийген эди дей эди, ол айранчыкъдан бир уртлатчыгъыз манга.

Бу дуняда ахыр зат ичгени Артистни ол айран эди. Ёлюрюню ал кюнлеринде уа Артистни кюншулары аны терезесинден Бетховенни эсе да, Штраусну эсе да музыкасын эшите, сейирсине эдиле. «Сора саулугъу игиге айланнганды», — деп, алай сундула ала.

* * *

Артистни, туугъан элине элтип, асырадыла. Аны таза жюрегича, акъ къар жауа эди ол кюн. Къолайлы нёгерлери, шуёхлары да келген эдиле аны ахыр жолгъа ашырыргъа. Алай Артист аланы тансыкълаялмады,

кърмеди аланы. Тазалыгъын бла халаллыгъын алагъа аманатча къоя. Адамладан аз кенгирекде, бир жанлыракъ болуп, арыкъ жаш сюеле эди. Артистге айран келтирип кетген кюннундеча, болалмай, жесин тыялмай, тауушсуз акъгъан жилимукъларын сыйнай эди.

КЕЧЕ ЭДИ ЖАЛАНДА ШАГЪАТ

Кече жулдузлуду. Ай чыкъмагъанлыкъгъа, эл жарыкъ болургъа болур эди, таулапы кечеги ауаналары элге аууп къарангы этмеселе. Таула, ана баласын къучакълагъанча, элни тегерегинден бийлегендиле. Элде шошду. Жалан анда-санда ит юрген таууш эшитиледи. Къалай хычыуунду, бу берекетге къууана, арбазынгда ырахат олтургъан.

Афуажан арбазгъа кючден чыкъды, тегерекни шошлугъуна тынгылай, жулдузу кёкге къарады. Ол ингир сайын арбазына чыгъып, кыш, жаз болсун, дуниягъа, халкъына, элине Аллахдан ырахатлыкъ, тынчлыкъ, ёлгенлерине жаннет тилемей жатмаучуду. Алай бу эки арт ыйыкъда бир къарыусузлукъ алгъанды да борбайындан, аякъ юсюне кючден кётюрюледи. Юч кюн болады арталлыда къопмай жатханлы, намаз да этмегенди. Къоншусу, Тата, харип, жашауун жангызлай ашыргъан бир жарлыды. Олду Афуажаннга аш-суу этип кюрешген, эрттен-ингир къойчукъларына къарагъан... Бююн а, нек эсе да, Тата кёрюнмегенди. Афуажан кючден кюпду, намазларын да телерге умут этип. Алай намаз эталмазлыгъын ангылады да, кыйылып баргъан бутларына ышанал-

май, алайда тургъан тёммекчикге олтурду. Юйге кирлиги келмей, бир кесек таза хауа бла солуюм деп таукелленди. Къайры ашыгъырыкъды? Несине, кимине? Ингир сайын дунягъа ырахатлыкъ тилей, Афуажан юйюне кире туруп не былай арбазчыгъында олтургъан кезиуде жангызлыгъын, жашауун да эсгериучюдо.

Эри урушда ёлдо, жангыз жашы уа тегизледе жюзюп, анда ишлеп тургъанды жоюлуп кетгинчи. «Жашым, бир юйдегили болсанг а... Мени бла туруп эди», — десе Афуажан жашы Алимге, ол а, ышара, жуауаплар эди: «Келир жол, алай». Орта Азияда юйренген эди Алим анасына алай айтыргъа. «Келир жол а» жетмеди, Афуажан а кеси жангыз къалды.

Жашы ёлюп бир талай жылдан сора Афуажанга узакъ шахардан бир тиширыу келди, онюч-онтёртжыллыкъ жашы бла. «Мен Алимни къатыныма, бу уа — жашыды», — деп, Афуажан бла бир ай чакълы жашайды. Къарт таулу ана анга окъуна бек къууанган эди. «Ётюрюк айта эсе уа къайдан билесе? Болгъанынгы тонар да кетер, сакъ бол. Эшта, танышы болур эди бош», — деселе эллиле, Афуажан а аз-маз ышарыр эди. «Да неми урларыкъды мени? Алгъаны болса да, садакъа болсун, ол дунягъамы элтирикме?» — деучю эди.

Келини Наташа кете туруп, Афуажан аны чомарт саугъалады, алай андан сора не къагъыт жазып, не келип кёрюнмеди ол тиширыу. Энди ол жашчыкъ уллу киши болгъан болур. Афуажанны отоунда уа Алим къойнунда жашчыгъы бла, жанында Наташа

ышара тургъан суратлары тагъылыпдыла. «Афуажан, ол жазмай эсе, сен жазсанг а», — дегенлеге: «Келир жыл энгда келирбиз, — деп кетгенди. Къайры жазарыкъма, аурунг, мен? Жаза да билмейме», — дер. Адамла уа ызындан: «Жарлы Афуажанны бир бай сунуп келген болур эди. Элге хапарлыкъ этди да кетди жарлыны, экинчи уа аягъы да басмады бери», — дей эдиле.

Афуажанны келинини хапары элде эртте унутулгъанды. Алай ол отунчукъларын сюйреп келгенин кёргенле уа былай эсгериучюдоле: «Ол туудугъу окъуна болгъу эди харипини биргесине, бир да болмаса, отундамы этмез эди?» Эллиле Афуажаннга отун бла, бичен бла да болуша-болуша тургъандыла, алай бу арт жыллада хар ким кеси къайгъылы болуп къалгъанды. «Къурман болайым эллилериме», — дер Афуажан бирде, адамлагъа ыразылыгъын билдире.

Эл жукълагъанды. Кечегиде кюз артыны сууукълугъу билинеди... «Бу халжарда не эсе да бир таууш барды... Ярабий, не болгъан болур?» — деген сагъышла бла Афуажан ёрге къопду.

Акъсай-акъсай, ол халжар таба тебиреди. «Супхан-аллах, супхан-аллах, я аллахуутала, къыйынлыкъдан сакъларынгы тилейме. Нечик къарыусуз болгъандыла бутларым... Нек келген болмаз бюгюн Тата? Халжарчыгъынг бу къойлагъа асыры такъырды, ол жангыз эчкинг уа кетер да къой, бир кюнде уруп ёлтюрюп къойса», — деп, не къадар кюрешгенди. Афуажан а жюнчюклерин жарашдыргъанлыкъгъа, пухчугъун а сатхан эте эди. Аны ахчачыгъына къарай

эди кёзю ансы, эчки уа керти да бир бек кыйнаучуду. Ол сагъышлары бла жетди къарт тишируу халжарына. Адам жетел этгенча эшитилди Афуажанны кзулагъына. Халжарны эшигинде киритни тапмады — аз тюртгенлей, «кыйкъ» деген таууш бла эшик кеси ачылды. Халжаргъа киргенлей, эшикни сол жанында къабыргъагъа урулгъан къангачыкъда Афуажан сирiek топ тутуучуду. Олсагъат тапды сирнеклени. «Къойланы бир тюрлю тауушлары нек чыкъмайды? Тата бюгюн аланы жыялгъан болмаз, харип. Бир кюн аякъ юсюнде болса, юч кюн жатыучуду. Жюрегинден тарыгъып тура эди, бир барып кёралмадым аны».

Афуажан сирнекни жандыргъан кезиуде ким эсе да тюз къатында чючгюрдю. Къарт тишируу элгенди, жаннган сирнекни жарыгъында союлуп тургъан къара къойчугъун кёрдю. Сирнекни жарыгъын чючгюрген тауушну жанына бурду. Эки жаннган кёз бла тюбешди Афуажан, сыфаты да шагъырейди бек. Ким болур? «А-а, Муратны жашы... элни къойчукъларын ол урлайды деучюдюле... Тюз кёреме...» Ол кезиуде Афуажанны башына бир ауур зат тийди. Къарт тишируу, солуун алалмай, халжарны эшиги таба атлады. Жерге жыгъыла, жулдузлу кёкде учханча кёрюндю... Эки жаш аны юсю бла уллу къара къойчугъун кётюрюп чыкъгъанларын кёрмедди ол, эшитмедди къабакъ эшигини артында машинаны тауушун...

Саргъалгъан чапыракъла жерге акъырын-акъырын агъадыла, бирча шыбыр-шыбыр эте, къургъакъый, ууала, бюгюле, уча... Ала

Афуажанны къабырына къона, жияу этгенча, бир кесек мычыйдыла, сора, желчик ургъанлай, биягъы шыбыр-шыбыр эте, учадыла кери.

ОЗГЪАН НАСЫП

Назир Азинат бла айырылгъанлы жылдан атлагъанды, алай юйдегисини туугъан эгечи Халимат жашны бу жолгъа дери бир заманда излемегенди. Ол угъай эсенг, шахарда бара тюбесе окъуна танымагъанча этиучю эди. Назир аны сылтауун дурус биле, кёлкъалдысыз эди.

— Назир, Азинат ёлмей-къалмай турады, саусузла жатхан юйдеди. Мен аны къатында турмай амалым жокъду... — Чолпуну бирси жанында Халиматны жиягъаны эшитилди. — Юйге да билдирмегенме, алгъаракъдан къоркъутмайым деп... Аллах айтса, иги болур эсе уа... Шёндю сабийлеге къараргъа онг табаллыкъ эсенг...

— Тапмай а... къайдадыла Алимчик бла Лейлячыкъ? — Назир абызырады, андан ары не айтыргъа билмей, жунчуду.

— Сабий сатдадыла... Аталарыма дерсе, ансы эрттеден бери да, бир юч ай болады, круглосуткада къояма... Азинатны къатында туургъа керек болгъанлы уа ишимден да чыкъгъанма, ансы къоймай эдиле. Азинат игирек болгъанлай, сабийлени кесим алырма.

Аны бла сёлешгенлери бошалды. Назир сейирсинди. Ийнаныргъы келмей, саусузла жатхан юйге сёлешди. «Аллай саусузну реациягъа кёчюргендиле», — деген жууап

ны эшитгенде уа, Назир кеси кесинден уялды. Нечик тереннге кетгенди аурууу... Халимат ишинден окъуна чыгып, сабийле уа круглосуткада... Бетсизме мен, бетсиз...»

Экинчи сабий туугъандан сора Азинат ауруулу болгъан эди. Кѣп сылтаула айта эдиле дохтурла, алай тийишли жууап бералмай, анга кѣре уа, неден багъарыкълары да билмей эдиле. Алай ишден келип, Азинатны агъаргъан бети бла ундурукъга таянып кѣрсе, Назир шайтанлы бола эди. «Ауругъандан бир бошайса, эринчекден жатаса сен, ауругъандан угъай!» — деп, эшикни уруп кетиучюсюн эсгерди. Азинатны кѣзлеринден бурчакъ-бурчакъ тѣнгереген ачы жилимукълары не Алимчикни бла Лейлячыкъны сагъайгъан къарамчыкълары тыялмай эдиле Назирни юйюнде. Ауругъан Азинат туруп сабийлеге аш этала болурму, ала ач болмазламы деген сагъыш жокъ эди Назирде. Артдан-артха ишден кечирек келе башлады, Нина бла танышхандан сора уа, ол юйюрлю болгъанын унутханча болду.

Халимат ауруу бийлей баргъан эгечин кѣллендирирге кюреше, сабийлеге да ол къараучу болду. Болсада, Назир юйюрюн къойду. Жангы жылгъа Нина бла бир юйюр къуаргъа келишди. Энди ол къууанчха алай кѣп заман къалмагъанды — жаланда юч-тѣрт ыйыкъ. Андан сора Назир Нинаны юйюне уялмай, адетдеча келликди. «Ол жарлы сабийлени ѳксюз этерге кѣлюнг къалай барды? Анамы жаны ючюн, Аллах кечмез санга ол ишни... Ауруу соруп келмейди. Жарлы келин аурумаса, кимден да ол насыпсыз сабийлеге иги эди. Ай жарлы сен, аман къу-

тургъанса да, бир исси уа къабарса», — деп урушса анасы, Назир артха, шахаргъа, къайтып кете эди. Ахыр солуу кюн Назир элге келгенде уа, шахаргъа алгъындан эсе терк айланды. «Азинат келип Аннякагъа жилияп кетгенди. Нина бла хапарымы уста биледи. Ёхтемлик дегенден ол адамда бир зат жокъ кѣреем, анассыны... Не бек къажансагъыз да, мен Нинаны аллыкъма. Ма алайды иш, жууукъларым». Алай сунуп турду Назир, алай кѣрюп болмай турду Азинатны, ишине Халимат сѣлешгинчи. Ол сагъышла бетин кюйдюре, Назир ингир ала сабий садха бара эди. «Алимни бла Лейлячыкъны жаздан бери кѣрмеген ушайма. Солуу айым, сора уа, сора?» Сейир окъуна этди сабийлерин аллай бир заманны кѣрмей тургъанына. Кѣп тюрлю болмачы сылтаула бла бетин жулургъа кюрешди. «Менден сора юйюрюн къойгъан адам жокъмуду? Сабийле аналары бла ушайла да, алиментлени да заманында тѣлейме. Битеу Нинагъа былай къажанса болдула? Алгъын Азинатны сюе эдим, угъай демейме, энди уа Нинаны сюеме, кимни дауу барды? Бир сынган гыржын жабышмайды, жууукъларым...»

Назир сабий садха жетерге иги да къарангы болгъан эди. Жарыкъ отоуда жаланда экеуленни кѣрдю — шинтикде олтуруп, китап окъуй тургъан тиширыу бла, эски пальточугъун да кийип, къарангы терезеге къарап тургъан Лейлячыкъ. Назирни санлары къоргъашинден къуюлгъанча болдула, жюреги къысылды. Мудахлыкъ бла жангызлыкъ ол сабий кѣзлеге жолну къалай тапдыла?

— Сиз кимсиз?

— Лейляны атасы...

Тиширыу, терс къарап, ачыуланган ауаз бла:

— Аллахха шукур... Мен мында ишлегенли алтынчы ай барады, сизни уа бир кере окъуна кѳрмегенме. Заман а болгъан эди сабийлеринги эсгерирге. Аналары больницада, айып туюлмюдю сизге? Ингир сайын, мында круглосуткада къаллыгъын биле тургъанлай, бу жарлы сабий, пальточугъун кийип, адам келирин сакълап туруучуду. Ол а таулу киши, ол а махтаулу таулу ата...

Назир тынгылагъанлай турду, бир сѳз къайтармай. Терезеге къарап, тауушсуз жиягъан тѳртжыллыкъ Лейлячыкъны жия-мукъларын сыйпай, жюреги къан тырнай эди. Къызын къойнуна алды. Гинжи кибик жегилчикди, эски пальточугъу да бир къысха. Назирни жюреги такъыр болду, пальтосуну туюмелерин тешди — хауа жетишмей, бойнундан адам буугъанча. Лейлячыкъ бир кесекден атасыны кѳзюне къарады, алай аны къарамын кѳргенлей, кѳзлерин энишге бошлады. Сора кючсюндю. Къысха заманны ичинде Назир бир ненча кере эследи къызчыгъыны къарамын. Алай къарамлары тюбешгенлей, Лейля кѳзлерин энишге этип къоя эди. Болсада... Болсада Назирни жюрегини нечик теренине кире эди къызыны сабий, таза къарамы. Алай уялта эди ол аны, алай дыгалас эдире эди. Аны терслигин кѳзюне тутханча, амалсызгъа къойду. Бугъаргъа хазыр эди Назир, къачаргъа... Кимден? Атхан сабийинденми?! Энтдадамы?! Къалай бла къууандырсын ол аны, къалай жарытсын жюрекчигин? Эшта, унутхан окъуна болур ол

аны атасы болгъанын. Танымай эте болурму алай? Угъай, аны къарамы хар нени да ангылап турады. Хар нени да. Мен улуу тели, мен эшек мыйысын ашагъан... Аллай бир заманны мен кеси сабийлерими кѳрмей, ала-ны тансыкъламай къалай жашагъанма? Къалай?

Назир, тамагъы бууулуп тургъанча, не адыргы этип кюрешсе да, къызына айтыргъа бир ариу сѳз табалмады. Ол а, алгъынча, атасыны бойнундан къучакъламады. Ийнакъламады. Кѳзюне кюле къарамалды. Къызыны быллай болумда этиучю къылыкъчыкълары Назирни эсине тюшдюле да, инжилтдиле. Ата-ны бла баланы байламлыгъы жокъ эди энди былланы арасында.

— Лейля, тансыкъ болгъанмыса папаша? — деп сорду да Назир, олсагъат ичи от жанганлай болду. «Къалай тели-мелиле жаншайма мен... Бир иги папасы болгъуем кесим а...» Къызыны кѳзюне къараргъа кюрешди, алай ол къарамын букъдурду. Жууап да бермеди ол.

Алим кеси тенгли жашчыкъ бла ойнай тургъанын кѳргенде, Назир неге эсе да ырамы болду.

— Папа! — деп, къууанчлы къычырды ол, атасын кѳргенлей. Бир-эки атлап, ийменди — учаргъа хазырланган чыпчыкъны къанатына ургъанча, къолчукъларын кенг жайып, тохтады.

— Сени папанг жокъду да! — деди Алим бла ойнагъан жашчыкъ. — Сора айтыучу мешинангы уа нек келтирмегенди, и-и-и!

Назир бир затны урлай тургъанлай тулгъанча, ичи жанды, къыйналды. «Сылхыр

мен, бир илляу ала келмегенме...» Суу-салам болду.

Къайдан эсе да бир омакъ кийинген жаш кыз чыкты.

— Алимни сизми аллыксыз?

Назир хау деген халда башын силкди.

— Ингир ахшы болсун! — деген эркегыруу ауаз эшитилди. Назир ол ауазга бурулганда, Алимни негери атасыны бойнуна тагылып эди.

— Кампетле келтиргенмисе, папа? — Жашчыкъ атасыны хуржунундан кампетле чыгарды. — Сен мени быстырларымы ала тур, мен а Алимчикге быладан берейим ансы, ол хар ингирден кеси къалса, жилягъан этиучюдү. Бюгюн а Алимни папасы аллыкды да? — Алимге кампетлени узата, жашчыкъ къууанчлы ышара эди.

Алим кампетлени, Назирге да къарай, иймене алды. Назир жашын ашыгышлы кийиндирип, кызын да къойнуна алып, эшикке чыкты. Кёксюл бояу жайылган ингирде къар жауа эди.

— Кече да садикдеми къалыучу эдигиз? — деп сорду Назир жашына.

— Маманы скорый алып кетгинчи — угъай... Бизни Халимат алыучуду, шендю ол маманы къатындады. Энди уа Лейля бла мен кепден бери круглосуткада къалабыз. — Алимчик, бир затдан къарылганча, тамакчыгын тазалады. — Биз а кече тетя Наташа бла туруучубуз. Лейлячыгъа мени кергюнчю жиляп туруучуду...

Лейлячыкъ, атасыны къойнуна къысылып, тынгылайды. Назир кесин шендю алай керюп болмай эди, алай къайнай эди кесине, даггы-

ти кимге эсе да... Жюрегин тырнакъла бла тырнагъанча, къаната эди аны Алимни хар бую, башына ауур зат бла урганча. Алимнигъа, тыйылып туруп, эркинлик энди берилгенча, жашаучугъуну юсюнден хапар айта эди. Сейир эди бу алтыжыллыкъ сабий негерегиндеги затланы алай эслей, ангылай билгени. «Замансыз нечик эсли болганды бу сабий. Мен саулукда бу жарлыла круглосуткага атылып къалгандыла... Алгъа уа кесим аллайланы къалай темирчилеучю эдим...» Шендю жютюленген эси бла Назир, Нинаны да терслей, ауур сагъышла жюрегин эгей, сабийлери бла тюзюнлей тюкениге барды. Лейлячыкъга, сайлай кетип, жылы пальточукъ алдыла. Къызчыкъ, ырамылыгын билдиргенча, кюзю аллында кесине ийменип къарай, иги кесек суюлды.

— Манга уа мешиначыкъ ал! — деди Алим.

Сабийле аталары бла бир ауукъга да анырылмагъанча эдиле. Алай Назирге аламанга алгынча жууушмагъанча керюне эди нек эсе да. Иллеула сатылган бёлумге барып, табылыннганны алды. Алимчик бла Лейлячыкъ къууанчлы эдиле... Алай сабийлерини кёлери мудахлача керюндюле Назирге. Ол тюрслеп къарады. Хау, алай эди. Огъесе Назир кеси ол сезимден къутулалмаймыды? Алгын сабийле башха тюрлю къууаннганча керюне эдиле...

Памазей кѳумачдан тигилген узун халаты бла Нина юйде аш эте тура эди. Ол жарык болургѳа кюрешди.

— Охо, кѳайдан чыкѳдыла бу гитче кючюкчюкле уа? — деп ышарды тишируу.

— Ала кючюкчюкле угѳай — мени сабийлеримдиле, — деп суху жууаплады Назир.

— Охо да, мен кѳубултуп айтама ансы... Алайды да, балачыкѳла? — Нина ышара, жарашыулу сѳлешгенликге, сабийле анга илешмедиле. Сабий саддача, мудахландыла.

— Назир, сабийлени да чакѳыр, келигиз аш отоугѳа, ач болурла, — деп, Нина кѳагнагѳа аш салыргѳа кѳармашды.

Аны отоудан чыгѳарын сакѳлап тургѳанча, Алим шыбырдап сорду:

— Папа, бу тѳта кимди?

Башха заманда, чам эте, Назир тюз жууап табар эди, алай шѳндю ол, бир кѳыйынлыгѳы болгѳан адамча, ауур ынчхай эди. Жууап алмай, Алим соруун дагѳыда кѳайтарды. Сабийни сагѳайгѳан кѳарама Нинаны хар атламын ашыра эди. Назир аны эследи. Нина кѳайгысыз болургѳа кюрешгенликге, кюреги тынгысыз болду. Назир тынгылай эди, ышаргѳан да жокѳ.

Кече узуну бурула, ауур кючюне, кѳоба да терезеден кѳышхы орамгѳа кѳарай, кѳыйын сагѳышладан кѳутулмай, Назир тангга аманны кебинден чыкѳды. Нина да кѳз кѳысмады. Бюгечеге дери Назир юйдегисине, сабийине да сансыз болгѳанына ишеклик жокѳ эди. Жазда, солуу айында, Назир анасына бир ыйыкѳгѳа кетген эди ансы, жарым жыл-

дан бери да ол хар ингирде Нинаны биргесинеди. Кѳеп тюрлю сагѳышла бийлей эдиле тиширууну башын. Зат сорургѳа базынматы — ол Назирни былай кѳыйналып, былай мугурайып алыкѳа кѳрмегенди. «Азинат иги болса, сабийлени алыр, бу быллай бир неге кюеди? Алай ѳлюп кѳалса уа?.. Кѳыйын аурунду дей эди... Охо, жууукѳлары алырла, негечи, эшикде кѳалмазла. Болмаздан кѳалса... Угѳай, биреуню сабийлерин ѳсдюрюб'а... Жашауум тузакѳ боллукѳду... Кѳюрюбюз. Азинатны эгечи сабийлени ѳге ананы кѳолуун бермез, мен аны тап жанына бура бирме...»

— Нина, уянганмыса?

Кѳараса... Назир. Кесини сагѳышларынан, Назир эшитипми кѳойду деген кѳоркѳуу бла, элгенди. Нечик азгѳанды Назир жангыз кечеге, нечик кѳарт болгѳанды. Кюлчюре, жумушакѳ ышара тургѳан жаш нечик торленгенди. Жюреги элгене, тишируу сѳрип ѳрге турду.

— Нина, бюгече мен кѳеп сагѳыш этгенме. Бир кесекге кѳалкѳыгѳан эдим да, бир аман юш кѳргенме... Азинат ѳлюп кѳалмагѳы эди... Асыры дѳгалас этгенден кесиме жер тапмайма... Кѳлюнге тиймесин... тийсе да... юйюме кетеме.

— Эгечи уа?

Назир ачыуланып кѳарады.

— Аны эгечи, Нина, бек иги адамды, кетиппе уа жаланда онтогѳуз жыл болады. Ол кѳаш кѳызгѳа мен аллай бир кѳыйынлыкѳ бергенме... Энди уа сабийлерими аллында берлигими жулургѳа керекме. Мен осал адамма, Нина. Сѳз айтма, излеген да этме

мени. Бюгече арталлыда башха адам болуп чыкыганма — насыпха эсе да, кыйынлыкыгъа эсе да.

Назир кийимлерин кеси жыйды. Анга тиреге жарамганын не бир зат бла тыялмазын билди Нина. Ол гитче сабийчикле аны насыбын сыйырып барганларын энди ангылаганчады. Кеси уа этгенмиди ол сабийлени кыйгыларынын? Угъай, Нинада терслик жокъду. Назир кеси сайлар. Ол сагышла бла сюеле эди ол, Назирни жукъсураган сабийлерине къарай.

— Бюгюн солуу кюндю да! — деди Нина, ахыр сылтау бла Назирни иймегге кюреше.

— Иш анда туююлдо, мен ююю кетем, Нина, — деп, Назир ауур къарамын кертюрдю. — Сабийлерим бла юююмде турлукъма. Къалай кысыла эдиле ала манга бюгече, къалай... Мен саулукъда ала ёксюзлюк сынап турганлары боллукъду... — Назир, къоллары бла кёзлерин жабып, эсирген адамча, кыйын сагышларындан ары-бери чаймиши.

Сабийлерин да кийиндирип, чыкды юден. Нина аны толган кёзлери бла ашырганын да кёрмедди. Артха къарамай, кетди.

Назир элден анасын, эгечин да чакъырды, — сабийлеге къадалып къарай эдиле. Азинат сабийлени кёрюрге сюйгенин эшитгенде уа, бары да титиредиле. Назир сабийлени да алып барды. Капельницаны Халимат тап эте турган кезиу. Азинатны теренге кетген мутхуз кёзлери, чиммакъ акъ бети, къоллары уа алай иничкеле... Назирни тамагын бир исси зат бууду, Азинат сабийлени ол арыкъ къолу бла кучакъларгъа кюрешгенде.

Жиляй ийнакълай эди сабийлерин, кёзчюклерин кезиу-кезиу уппа эте. Алимчик жилигъанда уа, эндиге дери кесин къаты тутаргъа кюрешип турган Халимат да жилиады.

— Назир, ал сабийлени, кет, бусагъат халек боллукъду. Сабийле кёркюрла...

Кетди Назир, сабийлерин да алып, ахыр кере къараганда, Азинатны кёгерген бетин кёрдю, жилимукълары жыякъларында бузлап къалганча, кчуруша турган санлары ёрге секиргенча эдиле... «Къалай торленгенди Азинат, ёресине сюек... Жазыкъ сен, не кыйынлыкъ бердим санга... Былай осалына кетеригинги къайдан биллик эдим мен. Ай жазыгъа...» Ол кече Назир кёз кысмады — чогежлениу отунда жана эди жюреги, Азинатны ахыр кере кёргени кёз аллына келе да кыйнай. Эрттенлик чууакъ эди, сууукъ тутуп. Назирни эгечи танг иги атхынчы, Азинатны халин билерге кетгенди. Кесине жер тапмай, дыгалас эте, Назир жолгъа къарай эди. Сабийле уа тынч солуй, жукълай эдиле. Тюз эгечин кёргенлей, ангылады Назир бушуун...

Ташча къатхан эди Назир, аягын-къолун сезмей эди ол кюнде... Жиляу-сыйыт бошалып, адамла да юлерине чачылдыла. Назир ишге чыгъаргъа керек эди да, шахаргъа тебиреди. Арбаздан къараса, эдеги къабырла кёрюнедиле — Азинатны къабыры жангы тебе болганды, ёлюп кетгинчи, Назирге кёз-жюрек ауруу болуп. Кёлю толду. Чууакъ эди кюн, булутсуз, кыйгы болмаганча дуняда, аллай таза шошлукъ. Жаланда черек сууну тауушу эшитиледи.

— Назир! — Анасы къатына келип тох

тады. — Ачыуланма, харип, бир зат айтырык эдим... Ол сабийлеге не деп тураса?

— Ання, бир-эки ыйыкдан келип, биргеме элтирикме. Азинатны жууктарына да, кесимикилеге да кьоймайма. Кесим ёсдюрюкме.

— Иги сагыш эт, жашым, айтып кьойгъандача туйюлдю. Артда халкь налат берирча болма.

— Мен аны сагышын этип бошагъанма. Анняка. Бир да кьайгырма.

Назир шахарга кетди. Халимат сёлешген кюнден бери не кьадар инжилди ол, не кьара кёрюне эди анга кюн. Тюкеннге кирип а онг жокь — Жангы жылгъа жасалгъан тюкенле, жарыкълыкгъа, кьууанча учунуу хар кьайда, хар кимде... Назыгъа тагъыллыкь тюрлю-тюрлю илляулары адамла кёпкёп аладыла. Иште да алай. Бу жолча кесин жангыз болуп сезмегенди Назир. Анга кьайгы сёз бердиле, жарсыдыла, кьыйынлыгъы уа Назирни башындан ауур баса эди. Бюгече халкь Жангы жылны белгилерикди, ишден да алгъаракь ийгендиле. Сабийлерин кьууандырырча бир илляу кибикле, татлы ашарыкьла да алды. Алай баям эди жангызлыгъы, алай кьыйынды аны сезип тургъан. Ингир автобус бла элге барыгъа таукелленип, ундурукгъа тыянды. Кеси да билмей тургъанлай, кьалкьыды...

Тюшонде, тюнюнде келгенча, Азинат бла тубешди. Ол анга бир терс кьарай эди, бир а... ауруп жатхандача, жалынып... Бир туманда жутула эди дуня, дагъыда кьайдан эсе да чыгъа эди Азинат. Сора бузлагъан кьарамы бла шош айтды:

— Жарлы ёксюзлени унутма... Алай сен ланы сатханса, Халиматха ёсдюрюге кьойланы. Мен анга ийнанам, ол борчну эгечиме салып кетгенме. Айтханымы этмесенг... — Азинат бир жанлыракь кьарап, кюлюмсюреди. — Айтханымы этмесенг... ёксюзлерими биргеме алып кетерикме... Алай мында такырды, кьарангыды, кьыйналгъан этерикдиле жарлы балаларым. Жан аурут алагъа, жан аурут!

Азинат эки кьолу бла бетин жабып кьычыра эди ахыр сёзлени, ала уа, зынгырдай, тегерекни болмагъанча таууша алдыра эдиле...

Назир сескенип уянды да, сагъатына кьарады — автобус кетгенли сагъатдан артыкь болады. Бюгече ол элге баралмазлыгъы баямды. Энтда Азинат эсине туюшдю, сабийлерин жияй кьучакьлагъаны кёрюне кёрюндю... Кьарангы эди отоуда, эшикте уа кьууапчылы кьычырыкьла, тюрлю-тюрлю жанган чыракьла... «Дуня, нексе былай жазыкьсыныусуз? Мен кимге да не хата этгенме? Да сора мени алай ачы нек дертлединг? Мени дегеним — ол жазыкь сабийлеге жанынг нек аурумады? Жазыкь Азинат, ахыр кюнлери кьалай кьарангы этгенме. Жазыкь, ёксюз сабийле... Мен ёлсем керек эди, мен! Аллах, мени алсанг эди уа, мени!» Ахыр сёзле уллудан-уллу бола, Назир эки кьолу бла кьулакьларын жапды. Асыры такыр эди юйде. Пальтосун кийип, Назир эшикге чыкьды. Жангы жыл тегерекни жарыта келе эди — кёплени насыплары, кьууанчлары да аны бла байламлы... Ауур эди хауа, башындан басханча. Жарыкь эди кече, женгил макъам-

ла тѣголе кьарлы орамлагъа. Кьууанч эди тѣгерек, тюрлю-тюрлю чыракъла жана... Адам улу бу ариулукъну зауукълугъун сынар-гъа туугъанча... Алай не эди бу кьууанчлы тийре Назирге?

Уллу кьар хапула жауа эдиле, дуняны бийлей, аны басычу кьара кыйынлыкъны агъартыргъа кюрешгенча. Дуняны бар аман-лыгъын, гюняхын жабаргъа кьармашханча. Къайда эди дуняны сыйлылыгъы, аны таза-лыгъы, ариу умуту? Кьар бла жутулгъан на-сып, игиликге ийнаныугъа кюч-кьарыу къайда табылсын? Не медет...

Къайсы орамы эди бу шахарны? Не баш-хасы барды, болмагъанча башхалыгъы бу-шууну — хар затха сансыз болгъан сезим санларынгы, эсинги басхан ауурлукъ. Сансыз эди Назир бу жарыкъ кьууанч толкъунга... Акъылы бир затда тохташмай, жарыкъ орам-дан кьарангы жолгъа тюшдю. Жарыкъ ма-къамла, кьууанчлы ауазла... Бирде кыйын эди аланы эшитген, бирде зат кѣрмей, эшит-мей эди Назир, агуман болгъанча. Жолукъ-мады анга бир адам, бирде итле кысха кесе эдиле жолун ансы. Жаланда Назир жангыз эди шахарны кыш орамында, кьар хапула жиялумкъларында эрий, бетин жууа...

СОКЪУРАНЫУ

*Устаз Къумийланы Софья
Камаловнагъа уллу хурмет бла*

Ол бир базыкъ терекни артындан чыкъды. Жашчыкълагъа, кюлюмсюрей, гынттылы кьа-рады. Аны кып-кызыл чачы кюнде отча

жылтырай эди. Ол угъай эсенг, бетинде сеп-гиллери окъуна кызылладыла. Бармагъы бла аллыма келигиз деген белги берди. Шакъ-ман Сепгилбетни биринчи эслегени себепли, зат да кѣрмей, хапар айта келген Исламны кьолуна тийип:

— Кьарачы, биягъы сюеледи, — деди.

Хапарына асыры берилген Ислам пѣгери-ни не айтханын терк ангыламады эсе да, жю-реги уа бир тапсыз зат боллугъун сезди.

— Нек тохтадыкъ? Кел, къаты бла озай-ыкъ да кетейик ансы, кесинден кьоркыгъан сунарыкъды, — деди Шакъман Исламгъа.

— Ол туююшюрге хазырланганды, кеси да бизни алайда ъхчеге сакълап турады, — деди Ислам, Шакъман бла бирге атлай. — Алгъаракъда кѣлегими жыртханды да, мен а юйде нѣгерлерим бла ойнап жыгъышханда болгъанды алай деп кьойгъанма.

— Экибиз да бирге болсакъ, хорлатмаз-быз. Алай ол бизден иги да таматады, да-гъыда ючюнчю бир адам болса эди... Охо, бирибизге чапса, экибиз да юсюне болур-буз, — деди Шакъман.

Сепгилбетни къатына жетер-жетмез, ол, жаныуарча хырылдап, алларына секирди. Жашчыкъла бир жанына туракълап, кетер-ге тебирегенлеринде уа, ърге туруп, хыны сѣлешди:

— Мен сизни бла сѣлеше ушайма да, къайры учуп барасыз? Былайдан ары тебе-рик туююлсюз. Менден энчи эркинлик ал-гъынчы. Ангыладыгъызымы?

— Биз сени тенглеринг туююлбюз... Ма алайда ътюп баргъан уллу жашла бла сѣлеш, алай жигит эсенг, — деди Шакъман.

Сепгилбет жууап кьайтармады, эшитмегенча этип кьойду. Шакъман таба бурулуп окъуна кьарамады. Исламны уа жагъасындан тутду.

— Жыгъышабызмы? Кесинг да жангы кёлекчик кийип... Хата жокъду, анга да жетер кючюбюз. Нек эсе да сени бир иги «сыйпарыгъым» келип турады.

— Мени уа туююшюрюгом келмейди. Сен менден уллуса, бар да нёгерлеринг бла ойна,— деп, Ислам кьутулургъа умут этди.

Болсада, Сепгилбет семиз, кьарыулу кьолу бла кьаты тутханды. Жашчыкьны ары бери силдеди.

— Женгилчик кёреме энгда да, мен а сени ол кюн бу затынга эс бурмагъан эдим. Алай мен эрикгеними кетермей амалым жокъду. Быргъа портфелинги бир жанына!— деп, Сепгилбет портфелин бир жанына атды. Ислам а, агъарып, не этерге билмей, адыргыгъа кьалды.

— Кьоркьма, — деп, Исламны имбашын кьагъа, кюлюмсюреди Сепгилбет.

— Ол санга туююшюрге суймегенин айтханды да, нек илиннгенсе бизге? — деди Шакъман да, нёгери жанлы болгъанын билдире.

Ол кезинде Шакъман биргелерине окъугъан юч жашчыкьны ала таба келе тургъанларын кёрюп, кёлю кётюрюлдю. «Энди бир махтансын Сепгилбет...»

— Терк келигиз, муну, барыбыз да бирге болуп, кюнюн берейик. Исламгъа илинип турады, чабыгъыз! — деп кычырды Шакъман.

Жашчыкьла атлашларын тюрлендирмедиле.

— Рамазан, Алим, Салих, сизге айтама, герк!

Шакъман бютюн бек Рамазанны болушлугъун сакълай эди. Ол классда барысындан да кьарыулу эди. Былайда да аны болушлугъу болса, ала Сепгилбетни экинчи гынтгылы дёрденчигин тургъузмазча этер эдиле. Алай Сепгилбет Исламны ары бла бери булгъагъанын кёрюп, анга болушлукъгъа чапды.

— Хоп! — деп, ол экисини да жагъаларындан тутду да, башларын бир бирге урдуругъа кюрешди. — Сен, сууалчан, кеси тилинде неле кычырдынг нёгерлеринге? Мен сизни бирем-бирем чёлперикме, бёрю кьойлапы ашагъанлай, Сепгилбет ёмюрде эсигизде кьалырча.

Хау, Сепгилбетден андан гитчеле угъай, кеси тенглери окъуна кьоркьуучу эдиле. Школда да аты аман бла айтылгъанлай, устазла да аны осал кылыгындан тарыкьгъанлай тура эдиле. Атасы бла анасы айырылгъандан сора уа, Сепгилбетден жашау болмай кьалды. Кеси тенгли жашла андан кенг турургъа кюрешедиле. Ол а, аны эслеп, бютюн ачыулу бола эди. Былтыр Шакъманпы чурукъларын алып, эки кюнден сора уа аланы терен чунгургъа атханын айтды. Шакъманны тюртюп чунгургъа атама дегенлей, кьайдан эсе да Сафият Келлетовна чыгъып, палахдан алай кьутхаргъанды. Алай ол Сепгил Шакъманны чунгургъа тюртген сунганды ансы, анда аны чурукълары болгъанын билмегенди. Экисинден бири да айтмады анга ол ишни юсюнден.

Сафият Келлетовнаны школда сабийле бек сюе эдиле, алай терсликни кёрсе, ол чыдамагъанды. Кеси окъутхан сабийлени автотубасха олтуртуп, юйлерине ашыргъынчы, тынчлыкъ тапмагъан адамды. Аны адамлыгъына, устазлыкъ ишине да нёгерлери, ата-анала да бек бюсюрегендиле. Ол кюн Шакъман суйген устазына Сепгилбетни этгенин айталмады, нек дегенде, ол аны жюрегин кыйнаргъа суймей эди. Болсада, чурукъларымы школда унутуп кетгенме деучю Шакъман ол кюн анасыны сорууна кертисин айтды. Анасы Сепгилбетни табып, чунгургъа тюшюртуп, чурукъланы бери чыгъартды. Кеси да айып этип, бек урушду. «Энди мени жашымы къатына барсанг, эшитмегенме демех!» — деп да кьоркьутду. «Мен ойнап этгенме, энди тиерик туююлме», — деген эди ол заманда Сепгилбет.

Сепгилбет бла бирге жашчыкъла да жерге жыгъылдыла. Сепгил экисинден да онглу эди. Ала жерде чырмашдыла, чырпыла ууала, кырдык, топуракъ юслерине жабыша. Алай Шакъманны башы бир къаты затхатийип, асыры ачитхандан, несин да унуттурду. Ол Сепгилбетни хорларгъа кюрешген арыкъ кьолчукълары бла башындан тутду. Алай Сепгил аны дагъыда бир эки-юч кере тенгеретди... Бир такъыйкъагъа ачды кёзлерин Шакъман, Рамазанны, Алимни, Салихни кёрдю, селешеме деди да, болалмады...

Шакъман саусузла жатхан юйде тургъанлы экинчи ыйыкъ тауусула турады. Ислам аны кёре анасы бла эки кере, кесинлей а хар кюнден келгенча келеди. Биргесине окъу-

гъанла бек суйген устазлары Сафият Келлетовна бла бирге келгендиле. Рамазан, Салих, Алим а барысыны да артларында бугъа эдиле, кёзлерин ёрге да кётюрмей. Шакъман аланы уялгъанларын ангылады. Ол саламлашханда, ала кьолларын иймене узатдыла, башларын бютюнда энишге ийдиле. Сафият Келлетовна аланы саламлашханларына кёзюню кыйыры бла къарап тургъанча кёрюндю Шакъманнга. «Хар заманда нени да биледи ол, бир затны букъдуруп онг жокъду», — деп келди кёлюне жашчыкъны.

— Ол кюн мени школну жумушу бла ийген эдиле ансы, сен былай апчырыкъ туююл эдинг, харипчик. Ашыралмадым да сизни ол кюн, — деп жарсый эди Сафият Келлетовна, Шакъманны къучакълай.

— Биз уллула болгъанбыз, жарсымагъыз алай. Сепгил бизден уллу эди ансы, — деди Шакъман.

Устаз анга кёп ариу айтды, кёлюн кётюрдю да, сабийле бла келтирген саугъаларын да кьоюп кетди. «Битеу устазла Сафият Келлетовнача болсала эдиле! Хар кимге да бир сакъды», — деп, ыразы сагъышлары бла ашай эди ол кертмелени.

Ол жолдан сора Рамазан, Алим, Салих больницагъа келмедиле. Шакъман а алай эрикгенди мында, алай. Ислам да бу арт кюнледе нек эсе да кёрюнемеди. Врач а бу эки кюнде юйге иерге боллукъбуз деп, жашчыкъны кёлюн бир кесек хош этгенди. Анасы ал кюнледе кзуруда жилигъанлай тура эди, энди бир кесек шошайгъанды ансы. Алай аны сейир этгени — анасы анга ким ургъанды, нек дегенча сорууланы арталлыда сормагъан-

ды. Ол сагъышла бла Шакъман терезеден эшикге къарады. Женгил болушлукъ бериучю машинаны арт эшиклерин ача тура эдиле. Больницаны тегереги къазылып болгъаны себепли, келген машинала кенгирекде тохтайдыла. Саусузну чыгъаргъанларында, ол Шакъманнга шагъырейча кёрюндю. «Сепгил! Сепгилбетди ол!» Жюреги терк-терк урду.

Юч-тёрт кюнденми, огъесе эки кюнден сорами, Шакъман Сепгилбетге башында байлауун жангыртыргъа келгенлей тубеди.

— Салам! — деп, Сепгилбет анга кьолун узатды. — Жанынга тиймесин, мен этеме деп этмегенме алай... Къалайса, игирекмисе? Бек чоъежленгенме...

Шакъман анга кьолун суйсюнмей берди да, терк окъуна алайдан кетерге ашыкъды.

— Сен къайсы палатадаса? Угъай демесенг, сёлешген этерик эдим. — Сепгилбет жууапны сакълай эди.

— Тёртюнчюдеме, — деп кетди Шакъман, Сепгил таба къарагъан да этмей.

Сепгилбет палатагъа акъырын атлай кирди. Шакъманны ундуругъуну кыйырына олтурду. Алгынча кюлюмсюреген, гынттылы къарамы жокъду. Арталлыда башха адам.

— Сени нёгерлеринг бери келгенлеринде, мен ызларындан марап тургъанма. Больницагъа тюшгенинги айтханларында, ийнанмагъанма — булгъашхан этген болмаса, мен сени арталлыда бир зат бла урмагъан эдим. Алай аны да этерге керек туююл эдим. Эшта, биз жерге жыгъылгъанда болгъан болур эди санга бир зат. Эки-юч кюнден сора ананг, къайдан билген эсе да, бизни юйню табып ке-

леди. Анамы да бир жанына быргъап (мени анам а сеникинден къайда уллуду), алай туюгенди мени... кьоруулаялмай кьалгъан одим кесими. Анам ауруп юйде турады, бу арт кезиуде ишге жюрюмейди. Анам кьоншуларыбызны чакъырмаса, билмейме, артыбыз неге кьаллыкъ болур эди. Ала мени кючден кьутултхандыла... Экибизни да аналарыбыз олгуруп жилягъанларында, асыры ачыу этгенден, асыры уялгъандан, кесиме жер тапмай кьалгъанма.

Мени жюрегим ёмюрде алай болмагъанды. Санларым жызылдай, экинчи кюн школгъа кючден келеме. Дерследен сора уа сени нёгерлеринг манга чабадыла. Бу ургъанды деп билмейме, алай ташны уа бу тели башха жетдиргендиле. Сени ючюн дертлерин алгъандыла. Мени уа керти бир иги нёгерим окъуна жокъду. Мында кьаллай бир жата эсем да, анамдан сора киши да келмегенди. Кючюме базынып айланганма, кесим кибик бир туююшчюле болмасала, иги кылыкълыла мени нёгерлигими суймейдиле. Сени уа нёгерлеринг сюедиле. Ала санга келгенлеринде, мен хуна артындан къарап тургъанма. Мени башымы тюз жаргъандыла. Ийнанырыкъ туююлсе, алай экибизни да аналарыбыз алай инжилгенлерин кёргенимли, тели болургъа жетишгенме... Акъыл жыяргъа заманым а болгъан эди... Мени хар исе да кьуруда бырнак этип турадыла да, ачыуумдан мен а тегерекни кыйнайма...

Ол кезиуде палатагъа медестра кирди.

— Санга аякъ юсюнде айланма, жатып гур дегендиле да, — деди ол Сепгилге хыны.

— Бусагъат кетеме, — деди ол мудах.

— Шакъман, сени уа ананг келгенди, бар, сакълатма, — деп, медсестра палатадан чыгып кетди.

Сепгилбет бир кесекни тынгылап турду да, сора:

— Мен сени нёгеринг болургъа сюеме, Шакъман, — деди. — Мен таныгъан жашладан башхаса, керти адамса. Ол Ислам сен сунганладан туююлдо. Кёргенме мен аны. Кесинден къарысузгъа бек хайтладанды. Сен а — угъай, башхаса. Сени бла аны ючюн жыгъышыргъа суймей эдим.

— Ол сенича туююшюрге суйгенледен туююлдо...

— Угъай демейме, мен аны къараларгъа кюрешмейме, тюз ангыла. Мен терс эдим ол кюн, алай башхалыгъыгъызны айтыргъа кюрешеме. Сени иги жүрегинг барды, манга окъуна таукел чапханса. Устазыгъыз Сафият Келлетовна да бирси устазланы арасында алай айырмалыды хар неси бла да. Мени бла ол бир сёлешгенди да сен больницагъа тюшгенде, кычырмай, сындырмай... Къаны уа къайнай эди, ачыуланнганын букъдурмагъанды. Ахырында, ююр болумуму соргъанды. Сора къайсы дерден къыйналсанг да, келип манга айт, устазла санга жангыдан айтып ангылатырча этерме дегенди. Ма историядан устазгъа ангыламагъанма дегенimde, билемисе ол манга не айтхан эди? «Сен ёмюрге да зат ангыларыкъ туююлсе», — деп къойгъанды. Айып эт, Сафият Келлетовна алай бир сабийге айтса. Атам а эки алгъанымы билсе, аны сылтауун да нек сорсун? Олсагъат тюерге чаба эди. Географиядан дауур этгенлеге устаз, сёлеше турмай, эки

салып жибереди, аны ючюн а юйде туююлесе. Тенгleshдирчи энди ол устазланы. Сафият Келлетовнаны аллында кесинги осал жүрютюрге окъуна уяллыкъса, къаллай иги адамды ол! Сизни да тап юйретгенди — сиз башха класслагъа ушамайсыз. Сиз шуёхласыз, бир биригиз бла да туююшмейсиз. Сафият Келлетовна сизни дерследен сора кеси эришуу халда жыгъышдыргъанын кёргенимде, асыры сейир этгенден аузум ачылып къалгъанды. Мени нёгерлерим да алай. Бирси устазла да аныча этселе эди! Сен къуруда тынгылап тураса, ыразы болмазса дейме мени бери келгениме. Кечалсанг...

— Охо, — деди Шакъман, кючсюноп. — Сёзюнг сёз эсе, керти айта эсенг — кёрюрюбюз.

Сепгилбет жарыды.

— Сен керти да тюрленсенг, ол барыбызгъа да игиди, бек биринчиден а — кесинге, — деди Шакъман абадан адамча. — Ислам да, мен да боксха жүрүйбюз, алай санга уа гиймегенбиз, Сафият Келлетовна аллай затны унамаучуду. Боксда юйреннген затларыбызны хайырлансакъ, ким биледи, биз санга хорлатмазгъа да болур эдик. Энди кесинг ангылагъан эсенг, игиди.

— Мен да мында кёп турмам, школда тюбеширбиз, — деп, шуёхлукъгъа биринчи атламы эте, Сепгил Шакъманнга къолун узатды. Сора Сепгилбет кетди, бир ауукъдан а Шакъманны анасы келди.

— Сени не заманлы сакълайма, медсестра бусагъат чыгъады дегенди да. Аберилеринги жыйгъанмыса, балачыкъ? Къалай арыкъчыкъ болгъанса сен мында, харипчи-

гим, — дей, кьучакълай эди ол жашчыгъын.

Шакъман анасы бла больницыны арбазына чыкъды. Таза хауа. Арталлыда башха жашаугъа кьутулганча эди ол. Сора нек эсе да артха къарады. Ол къадар терезени ичинде башы байланган жашха кёзю илинди. Ол Сепгилбет эди. Шакъманна анга жаны ауруду. Сепгилбет кьолун булгъады. Шакъман да анга аз-маз ышарды да, алай жууаплады.

— Кимге кьол булгъайса? — деп сорду анасы.

— Бир ауругъан жашчыкъгъа, — деп жууаплады Шакъман анасына. — Аны да башы жарылып жатады.

— Хариб'а, — деп жарсыды Шакъманна анасы да.

ШАШХАНЛА ЖАННЕТГЕ ТЮШЕДИЛЕ

Таусолтан билмей тургъанлай, Кезибан аны аркъасындан къапды. Ол а ойнап этген сунду, къатыны аны этине тишлерин бегирек сукъгъунчу. Эри, чыдаялмай, кычырыкъ этип, ёрге хыны турду. Алай къатыныны къарамы аны суукъсуратды.

— Ах, сени этинг алай татыулуду, алай... энтда къабарыгъым келеди, — деп, Кезибан мыллыгын Таусолтанга атды. Ол эс жыйгъынчы, тишлерин кьолуна бекледи. — Керекмейди кьолунг манга, аркъа бла кёкюрек этинг татыулудула... Ха-ха-ха!

Къатыныны чабыуулундан кючден кьутула эди Таусолтан.

— Кьутурма былай, акъылдан шашхан кирик... Алай уллу кюлме, Кезибан, сени эшитген не айтыр? Олтурчу, бир айтыргыым барды санга, — дей эди амалсыз Таусолтан. — Бир зат айтсам а кёлюнге тиеди. Бу неге ушагъан ишди, юсюмде къабылмагъан жерим жокъду!

— Не эди да сора! Мени татыулу эт ашарыгъым келеди дейме да! Сора ашарыгъым келген эсе, мен терсме, алаймыды?

Быллай кезиуледе хар заманда да Таусолтан терс болуп къалыучуду. Аны кьой, сен мени ангыларгъа суймейсе деп, Кезибан кёзлерин кёпдюрюп жиялучуду. Бу арт кезиуде уа бирде кюйню айтханча, бирде уа, сарнап, болмачы зат ючюн жиялп къала эди ол. Алай кезиуледе Таусолтан юйден чыгъып кетгенде сора не амал этерге билмей къалады. Эшикте кёп мычып келсе уа, Кезибан бетин мюйюшге буруп олтурур, тепмей, зат айтмай. Анга аллай кезиуледе тиерге жарамгъанын биле эди эри. Бирде уа, эшикте кёбюрек туруп келсе, бир уллу кружканы къашыкъ бла туююп, аны таууш этдире, жырлай-жырлай, тепсер эди. Таусолтан юйге киргенликге, ол бир ауукъгъа дери «ишинден» айырылмаучуду. Бир кесекден а, эрин энди эслегенча:

— Къ-къа-рсс! Тепсе, Таусо, тепсе, жаным! — деп, уллу кюле, тегерекни зынгырдата эди ол, къашыкъны кружкагъа ура.

Кезибанна жангызлыкъгъа тартыннганын эслегенде, Таусо анга артыкъ уллу эс бурмады. Къатыны арыгъандан этген сунду алай. Ол а кюнден-кюннге кесин бир сейирли жюрютюп башлады — жырлай тургъанлай жи-

ляп кьалыр эди. Неда ауузлана тургъанлай, зат да айтмай, юйден кетер эди, — тюз да бахчаны ортасында тобукъларын кьучакълап, бир затла мурулдай олтурур эди. Дагъыда Таусону сейирсиндирген кѣп затла эте башлады Кезибан.

Бир киши бла да башлайлмай эди Таусо не айтургъа билмей эди — аланы къарамларындан сесе эди ол ангылагъанларын. Алай юйлерине кете туруп, бир зат да болмагъанча, тынгылагъанлай ашырта эдиле кеслерни киеулерине.

Бир киши бла да башлайлмай эди Таусо Кезибанни юсюнден сѣзюн. Жюрегин кыйнагъан ишекликден а кеси да кьоркъа эди. Кезибан ауукъдан-ауукъгъа жюрюте эди кесин алай кьужур, асламында уа хар замандача эди аны жашауу, кылыгъы да. Жаланда кюлкую, жарыкь кѣллю Кезибан тынгылауукь болгъанды, юй жумушларын жырлай этиучю эди да, энди ол да эшитилмейди. Жаланда бир макъамны салыргъа унутмаучу эди ол — бир мудах, жюрегинги кыллларын созгъан, кыйнагъан. Ол макъам юйден ычхынып, жолну, тереклени, бутийрени бийлей, хауагъа сингип, таулагъа ёрлеп кете эди. Сора нартюх, картоф бахчалагъа, ызы бла кьоншу юйлеге жайыла эди ол. Бирде къанатла битдирип, чууакь кѣкге кѣтюрюп кетгенча, алай эшитиле эди макъам — хар терезеден кире, хар эшикни кьагъа, хар жюрекке жол излей. Кезибан ол макъамны салгъан заманда тѣгерекни бир терен шошлукь бийлей эди — арталлыда бир таууш да жокъча дунияда. Ол макъамны сакулагъанча адамы, жери да. Кезибан а,

эки кьолун да тобукъларына салып, жыякъларына саркьгъан жилимукъларын да сыйпай, олтуруучуду. Жашчыгъы аллай кезиуде юйге кирип, анасыны жилимукъларын кѣрсе, сабийнича, башын сылайды.

Бир кере ол, анасы кесине этиучюсюча, Кезибанни кѣзлеринден уппа этип: «Анняяк, сен жат, солу, мен а айран келтирейим. Къарачы, мен къалай къарыулу болуп барам, сен манга айран ичсенг уллу, къарыулу жаш боллукъса деучю эдинг да», — деди да, аны юсюне жууургъанни жабып, айран алыргъа кетди. Бирси отоуну терезесинден хар нени да кѣрюп, эшитип тургъан Таусону уа, солууун эркин алыргъа кьоймай, тамагъына бир тугул тыгъылгъанча болду.

Бирде уа ол юйден ингир къарангыда думп болуп кетер эди. Ингир ала бузоуларын неда сюрюуден ажашхан кьойларын излей чыкьгъанла аны бийик Акъ къаядан аякъларын энишге салындырып тургъанын аз кѣрмегендиле. Алай бир бирлери бла шыбырлашхан болмаса, Таусогъа аны киши билдирмегенди. «Ким суюсе да ол айтсын, мен биринчи болмайым ансы», — деучю эдиле эллиле. Кѣп да турмай а элде Кезибанни акъылдан шашханыны юсюнден хапар жайылды. Болсада, жууукълары эшитирге, женгдирирге да суймей эдиле, аны юсюнден зат ниш айтылса.

Таусолтан кеси да арт кезиуледе адамладан кери туругъа кюрешеди. Жарагъа тюз сепгенлей эди аланы къарамлары, жарсыгъанлары да. Кезибан борбайсыз болуп, асламында жатханлай тургъанлы уа Таусо кыйынлыгъы бла жангызлай кьалгъанын

ангылады. Ауругъаны бош эди аны, ол тели-мелисине кетип башлагъанында эди палах. Ангылай тургъанлай, бир болмачы затланы эте эди Кезибан. Къуруда ташагъа кстерге сюе эди ол. Алгъа бахчагъа кирип, бийик нартюхлени арасында ол эркин солуй эди — аны ызындан болгъан къара дуниядан букъ-гъанча, жипле бла къысылып тургъан санлары бошланганча. Ол, кериле кетип, сора эки кёзюн бир жерден алмай, кёпге дери алай туруучуду. Аны атын айтып, излеп айланганланы ол эшитмеучюдо — башха дунияны ауазларыдыла ала анга. Неда нартюх бахчада ол бир-бирледе алай ариу жырлаучуду, алай ариу! Кезибанны анасы Майрус, къызыны жырлагъанын эшитсе уа, олтуруп, жиялаучуду.

* * *

Кезибан, баш аурууу тутуп, уянды. Къур-гъакъсыгъан эринлери жабышып, аузунда темир ийниси сезип, кёлю аман этди. Санларын саулай бийлеген къарыусузлукъну сезди. Биягъы башы «кетип» къалмагъы эди... Алай ол мюйюшдеги къарелди кимди, нек къарайды ол анга? Жаланда эки къызыл кёз... Кезибан жууургъан тюбюне кирди, башын да букъдурду. Алай кёзле жууургъан тюбюне да кирдиле, эки сылыкъ къол а аны бууар-гъа узалдыла. Ол, жууургъанны бир жанына быргъап, секирип турду. Мюйюшге къысылды, кёзлерин да къаты къысып. Бир уллу тишлерин да ачып, быхчыны жылтыратып келген жаналгъычдан Кезибан чартлап эшик-ге чыкъды.

Тёгерекни уа алай терен бийлеген шош-лукъну жаланда къайдан эсе да бир улугъан таууш бузады. Кёкде уа не къадар жулдуз барды! «Я Аллах, мени шайтанла алдай эсе-ле уа?.. Къайры барама, нек? Таусону уя-гайым...» Алай Кезибанны къоркъунган жү-реги учунду, биягъы къарелдиден аягъы бас-ханны кёзю кёрмей къачды. Ма, жетди, энди тутду! «Я Аллах, сен сакъла, бисмилля-хий...» Жолдан ётгенлей ёзенчик башлана-ды — мурсалы, шинжиле жер. Былайда къар-елди аны туталлыкъ туюлдо, Кезибан илай уста биледи бу жерлени... Бир кере Таусо ызындан къуугъанда, бери киралма-гъанды... Адамны ёсюмюнден эсе бийикдиле мурсала бла шинжиле, кеслери да алай къа-лын ёседиле, чыкъыртмауукъ бла чалдиш-ленип, бир бирлерине байланыпдыла. Тау-сону жалынган, жумушакъ ауазын эшитген-ликге, жүрегини теренинде бир такыйкъа-гъа анга жаны ауругъанлыкъгъа, Кезибанны озилген мыйысы зат да сездирмей эди. «Тох-гайым, къайры барама?» — дегенликге кеси кесине, аякълары тохтаусуз чаба эдиле, жү-реги да учунуп. Бийик мурсаланы ичинде бир жалан жерчик барды, Кезибанны бугъуучу жери. Дунияны ауурлугъундан, адамланы тиллеринден ол кесин былайда букъдурургъа кюрешгенча. Ауруууну ал кезиуюнде, акъы-лындан шаша башлагъынчы, азмы жиягъан-ды ол былайда. Таусодан бугъуп, аны бла къайын анасыны чамланганларындан къор-къуп? Кезибан дауурланы сылтауларын эртте унутханды... Таусодан айырылама дегенинде уа, кесини туугъан ата-анасы унамагъанлары да энди аны эсинде туюлдоле. Эси жайыкъ-

гъан кезиуледе биягъы сабийине, кесине жаны ауруп жилиучуду ансы. Энди анга, суйселе, ариу айтсынла, суйселе, къоркъутхан этсинле — жокъду башхалыгъы. Мурсала бла шинжиле ичинде табады ол жүрек ырахатлыкъны, къарелди да аны былайдан бир жары къуумаучуду. Солууун кючден ала, тохтады. Алай бош келгенди ол былайгъа — не къадар къарелдиле келедиле аны тегерегинден къуршалап, бютюнда кызылкёз сылыкъ маймул... Андан алай къоркъады Кезибан, алай жийиргенеди!.. Ма жетди, тутду! Бирсиле Кезибандан бир жанына ыхтырылдыла, ол а къажымай келеди, тишлерин да ачып, кёз къакъмай... Чырмауукъ байлагъан мурсаланы бла шинжилени аралары бла Кезибан биягъы къачды. Сезмей эди ол бир затны да, жаланда къачуу бийлеп эди аны жүрегин, эсин да. Киши да тубемеди анга — эл татлы жукъусундады. Кече жарый, жулдузла да онга башлагъандыла. Къачып бара эследи аны Кезибан.

Элни ортасында эки бийик къая бирге къаршы сюеледиле, адамланы бек къоркъгъан жерлерн. Ма ары чаба эди ол а. Хар замандача, ол суучукъдан ётюп баргъан кезиуде Таусо аны эследи. Ызындан кычыргъан угъай, кёрюнюрге окъуна жарамгъанын дурус биле эди ол. Кишиге да билдирмей, докторгъа тубей-тубей да тургъанды. Апы айтхан дарманларын Кезибанга бере, кесин къалай жүрютюрге керек болгъанын да биле эди. Алай къаршы жууукълары, Кезибанны юйюрю окъуна, аны саусузла жатхан юйге элтип бакъдыргъа къоймай эдиле. «Сюеги болмагъан тил жаншай береди,

элтип жатдырсанг а, аны телилигин кёзюбюзге тутуп тохтарыкъдыла», — деген сууукъ жууапны эшите эди Таусо. Психиатргъа уа Таусо кеси кишиге билдирмей баргъан эди. Доктор аны ангылады, ахырында уа: «Ол нуруу хорласа, артда къыйын боллукъду. Сизден болсам, бир кишиге да къарамай, соргъан да этмей, бери келтирип, къаратхан этерик эдим», — деп кюрешди. Бир ауукъдан доктор бла ушагъыны юсюнден юйдеги меге айтханында, ала биягъы унамадыла Таусо Кезибанны ары элтирин. Тырман окъуна этдиле не докторлагъа айланаса, сени анда кёрген не айтырыкъды деп. Андан сора бир затын да айтмай эди Таусо.

Энди уа чимдимей эдиле Таусону не эгечлерн, не анасы, этмей эдиле къакъдым-сокъдум. Энди Таусо къыйынлыгъы бла бетденбетге кеси къалгъанды. Хар ким тынч-ырахат тёшеклеринде жукълайдыла, жаланда Таусону тынчлыгъы къуругъанды — кече арасында жалан келек бла сууукъсурай бара эди ол къатыныны ызындан. Не къадар кюрешдиле анга Кезибанны къой деп, бютюнда ауругъанын билгенден сора, Алай Таусо аланы эки-юч сёз бла ауузларын тыйгъан эди. Экинчи бири чуу демеди да! Алгъадан да пек къорууламагъан эди ол насыбын, эр кишича? Терслигин биле тургъанлай, къалай тюртюр Кезибанны къыйын кезиунде ол бир жанына? Аны къалай да айталгъандыла анга, къалай? Андан сора не бет бла къарар эди ол адамланы кёзлерине? Жашчыгъы уа къайсы мойюшледе къалыр эди, ким къысар аны кесине? Бююнлюкде да, Таусо кеси болмаса, аны киши эсине окъуна келтирмей-

ди. Кезибан ауругъунчу нек ангыламады аны ол, нек жан аурутмады? Эсгерирге да суймей эди Таусо кесини, юйюрюню да къатылыгъын. Ким жумушакълыкъ этгенди Кезибаннга? Бир киши да угъай. Аны жюреги къыйналыр деп, бир адам айтыр сёзюн тыймагъанды. Эсинде болмай тургъанлай, анга илинирге сылтау табыла эди. Кёргенди аллай затланы Таусо, алай ортагъа кирирге суймегенди. Тиширыула бир бирлерине тырман этмей жашаялмайдыла деген оюм мыйысына эртте синген адамладан эди ол. Алай Кезибан тырманланы кётюралмады. Бир огъурлу жан, хар кимге къолундан келгенни эте, хар кимни жумушчусу бола, аны жилиятханланы окъуна дертлемей жашаргъа кюрешди. Болсада... болсада терслик Таусодады. Ким-ким, Таусо уа хал тапсыз болуп баргъанын кёре тургъанлай, бир жанына кетип къалгъанды. Суйгенигизлей болугъуз дегенча. Жарлы Кезибан а жангыз эди бу дуняда. Кеси да кюреше билмегенди ол, жууапларын тапдырмагъанды, тиширыуча. Ол мурсала ичинде жилиучусун биле эди Таусо. Андан окъуна хыйсап нек этмегенди, нек? Бююнлюкде уа Кезибан Таусодан сора кишиге да керек туйюлдо. Энди Кезибан алай этмедди, ары бармады, былай болмады деген да жокъ, аны жокълагъан да жокъ.

Ма ол мудах сагъышла бла жууукълашды Таусо кертме терекни тюбюне... Аны артында бугъуп къарай эди Кезибаннга. Ол а, айлана кетип, къаяны къыйырында тохтады. Таусону солууу тыйылып, эки кёзюм къаты къысды. Чабады да — не этсин, чапмайды да — къалай чыдасын?!

Таусо кёзлерин ачханда, къатыны къаяны къыйырында олтуруп тургъанын кёрдю. «Аллахха шукур!» Докторну айтхан сёзлери эсине тюшдюле. «Эндиге иги да болур эди бу жазыкъ, заманында къаратсам. Нек тынгыладым хар кимге? Мени къыйынылыгъым ючюм кимни къарны ауруйду? Бизден тели чыкыгъан атлы болмайыкъ, кечиндирибиз деп, ыйлыгъып, барысы да къойдула сени, жарлы Кезибан. Мен шау этгенме сени, мен. Заманында къорууламадым, заманында къаратмадым санга, Кезибан. Жарлы жашым да анасы саулукъда ёксюз болуп...»

Таусо суукъсурагъанын сездди. Кезибанни жерге жатханын кёрюп, аны къатына тауушсуз барыргъа таукелленди. Тюз аны къатына жетер-жетмез, Кезибан секирип турду. Таусо заманында тутду аны къолундан. Аны уллайгъан кёзлеринден ким да къоркъурча эди. Кезибан бир ычхыныргъа кюрешип, бир а кесин Таусогъа атып, къаты кюрешди.

Быллай назик тиширыуну аллай бир кючю барды деселе, ийнанмаз эди Таусо. Ол къатынын юйге кючден келтирди, кеси да суусалам болуп.

Ол кюн окъуна Таусо къатынын шахаргъа алып кетди. Дарманла жазып бериучю доктор а, Кезибанни саусузла жатхан юйге сала, Таусогъа аны аурууу озгъанын билдирди...

Бир ауукъдан а Кезибан иги болуп юйюне къайтханды деген хапар тийреге терк жайылгъанлыкъгъа, адамла аны кёрюрге ашыкъмадыла. Таусону оноуу бла. «Аурууун кёзюне тутханча боллукъду, жумуш бла келгенча, бирем-бирем келигиз», — деп къойду.

Эллиле аны айтханын бирден бирге терк жетдире, аны тюрленгенине да сейир этдиле. Болсада, ала Таусону тюз ангыладыла, кёлкьалдысыз, ол айтханча этдиле.

Кезибан а юйден жаланда ингир ала чыгъа эди, кьарангы болгъандан сора. Арбазда айлана кетип, кёкге, таулагъа да кёп кьарап, сора, нек эсе да, халжар таба кетеди. «Кесинлей кьоймагъыз, акъылы келген кезиуде ол кесине не палах да этерге боллукъду. Саусуну ол бек кыйын кезиуюдо, — деген эди акъчач профессор, Таусо Кезибаны алыргъа баргъанда. — Бир затха ишекли болгъаныгъызлай, артха желтиригиз».

Халжарда бир ауукъну туруп, Кезибан арбазгъа кьайтып келеди. Сора кёп заманны ол тапкалада кёзлерин да кысып олтурады, жукълагъан адамча. Юйдегиледен бири ушхууур ашаргъа чакъырса уа, кёп мычып келиуюдо. Тынгылагъанлай, кесинлей тургъа сюеди. Терезеден кьарап, келе тургъан адамны кёрсе уа, башха отоугъа кетеди. Бир ингирде уа, адамла тынчая башлагъан кезиуде, Кезибан Таусону отоуладан бек ташасына чакъырды.

— Таусо,— деди ол анга, тынгылауну бузуп,— мен сени бла сёлеширге сюеме. Бек кыйналгъанса мени бла, билеме... Мен а... мен а суймейме энди ары кьайтыргъа. Саудан шау болуп, жолунгу тыйып турама. Бек жарлы уа... мени жангыз чыракъчыгъымды, жашым.

— Кезибан, мен профессор бла сёлешгеними кёргенсе да? Бир ауукъ заманны бу дарманланы ичсин, энди иги болгъанды деп,

сени юйге жибердиле. Энди, Аллах айтса, гынч-ырахат жашарбыз.

— Таусо, сен мени бла алай ариу сёлешесе... Жилярыгъым келеди алай этсенг... Мен сени алай суйуючу эдим, алай. Ол заманлада нек туююл эдинг мени бла былай ариу тилли? Жашчыкь бла хар заманда да алай сёлеше тур. Мени акъылдан шашханымы жууукъладан, ахлуладан букъдуруп, кыйынлыгъынг бла бирге жашагъанса. Алай мени бу чекге жетдирир ююн сен да бирсиле бла бирге аямагъанса, не амал бла да кюрешгенсиз... Энди ыразы болурсуз... Алай сен а чогежсе, жаланда сени жанынг ауруйду манга. Барысы да кьойгъандыла мени, кишиге да керек туююлме мен. Сен мени алай суйгенинги алгъаракъдан билдирсенг эди уа, ол кюч манга заманында кьалай болушурукъ эди, билемисе? Энди уа манга зат да керекмейди... — Кезибан жияп ийди. Таусо аны кьучакълап, жапсарыргъа кюрешди. Кезибан терк эс жыйды да, жиялукъларын сыйпап, терен кючсюндю. — Акъылдан шашханла асыры халалдан, асыры игиден жаннетге тюшедиле дейдиле. Шашханла гюняхсызла болгъанлары себепли, жаннет юлюшю боладыла. Мен а энди докторла бла тюбеширик туююлме, кьайтырыкь туююлме ары.

— Кезибан, аман кьууум этип турма, харип. Алай нек айтаса? Аллах айтса, хар не да иги болур,— дей эди Таусо, кьатынын умбашларындан кьучакълап. — Жаз башында, жайны жылы кюнлериинде, сен да, жашчыкь бла мен да ёмюрден бери сукъланып тургъан жерибизге солургъа барлыкьбыз.

Эсингдемиди, тенгизге барып бир къарар эди деучюн? Кёрюсе, къалай...

Таусо айтырын бошайлай тохтады — Кезибанны къарамындан. Аны титиретген, сууукъ къарамындан. Кезибан а, кёпюрден ётгенча, бир сейирле атлай, ундурукъгъа барып таянды. Кирпигин къакъмай, бир жерге къарап кёп турду. Таусо да жеринден тепмей турду, не этерге билмей, сора барып печь аллында гитче шинтикчикге чёкдю.

— Сен жашчыкъны бу жазда, бир тюрлю сылтаугъа къарамай, тенгизге элтирсе. Мен а... мен а башха жерге барлыкъма, Таусо, кесимлей. Солургъа сюеме, энди сен манга аны ючюн дау эталлыкъ туйюлсе.

Таусо зат къошаргъа базынмады.

— Мени санга болмагъанча таза, кючлю суймеклигими бетинден къарарса ол жазыкъ сабийге... Билеме, сен мени унуталлыкъ туйюлсе. Нек десенг... — Кезибан терен кючсюндю, мудах, ауруу жашау жилтинин мутхузландыргъан кёзлерин Таусолтаннга къаратды. — Сен мени жарыкъ кюнюм эдинг — дуниямы жарытхан, жюрегими къууандыргъан. Аны кесинг да билесе. Къоркъуу, ишеклик болгъан жерде суймеклик ёлюп къалады. Суймеклик дегенинг жумушакъ, ёхтем, назик сезимди, иничке къаурачыкъ кибик. Ол бюгюлсе, сынса — аны тюзеталлыкъ туйюлсе. Аллахны берген фахмусуду ол — кеси сайлагъанлагъа береди ол суймекликни аламат, бийик дуниясын. Суймеклик ёлсе, онг жокъду аны къайтарыргъа. Аны бир сезген а, ол ёлсе, жашайлайды. Ёлген адам бла ёлген суймеклик бир кибикдиле, къайтмазгъа кетедиле ала. Мен а ёлгенме,

Таусо. Иги да боллукъ туйюлме. Кётюралмайма энди жашауу. Мен ол больницада алай кыйналгъанма, алай осалды анда — ийтсам да ийнапырыкъ туйюлсе. Сен аны билли ижилгенден не магъана. Кишиге да керекмейди саусуз, бютюнда шашхан адам. Сен мени жангыз чыракъчыгъымы мудах этмезсе. Энди ийнама санга. Мен шау болгъандан сора... чынтты адам болгъанса. Жангыз чыракъчыгъым аманатды санга. Сора жюрегинг кыйналгъан кюнде мени суйген макъамыма тынгыларса — ол кюч-къарыу берир санга...

Сора Кезибан турду да, арбазгъа чыгъып кетди. Киши да эселеген сунуп, халжаргъа кирди. Таусо ол ары нек баргъанын билир ючюн, ары ызында барды. Тёгерекге-банха къарады, болгъанны къармады, алай затха ишекли болмады. Бир ауукъгъа аны къарамы халжарны башын жапхан уялу чипар агъачда тохтады. Андан сора да бар эдиле агъачла, алай ол а бир сейир жылтырай эди. «Чыракъны жарыгъындан кёрюсе болур алай», — деп келди аны кёлюпе. Кезибанны больницадан юйге келтиргенли уа, аны кёзгуурадан кетермей айланганы себепли, жагаргъа да ашыкъмай, юйге да киралмай, арбазда кёп турду.

Эрттенликде Кезибанны төшегинде кёрмей, секирип турду. Кийинген да этмей, арбазгъа чартлап чыкъды. Кезибан аш юйню босагъасында, жукълап тургъанча, шош олтура эди. Не кёлуи, не аягъын кымылдатмай. Ол бир ариу макъамгъа тынгылагъанча, андан айырылыргъа суймегенча, алай эди хали. Тёгерегинде уа дуния чыпчыкъла

жыпылып: уча да кете, дагыда кьайта эди ле ала. Кезибан тургъан жерде чыпчыкълан жан атарча бир тюрлю аш да жокъ. Аланы былайгъа жыйылгъанлары Таусону сейирсиндирди. Кезибан а кёзлерин окъуна ачмай эди. Къайын апасы тауукъ балалагъа ашны кеп атма десе, ол а, ышара:

— Амма, чыпчыкълан ашасала къалай суу анды, — деучю эди.

Къышда уа ол чыпчыкъланы дайым эсгергенлей, алагъа аш атханы бла къалмай Таусогъа алагъа деп къангаладан экп-юк гитче уячыкъ да ишлетгенди. Шёндю уа ол къалай сансызды дуниягъа. Нек эсе да Кезибанга къарай, Таусо сууукъсурады. «Нек къымылдамайды бу? Ёлюп къалгъан эсе уа?!» Жюреги тохтагъанча болду. Аны къайгъысын сезгенча, Кезибан, кёзлерин да ачмай:

— Таусо, келчи, бир чай ичейик, — деди. — Жашчыкъ да бююн нек эсе да эртте тургъанды.

Таусогъа жан кирди. Ол терк окъуна кийинип, бет-къол жуууп, аш юйге келгенде, Кезибан, алгъын замандача, аш-сууну хазыр этип тура эди... Къалнай бир олтурлукъ болур эди Таусо юйюрю бла былай къууанчылы, тийредеги тиширыу бугъаларын сояргъа болуш деп чакъыра келмесе. Алай апасына бла эгечине уа Кезибанга кёз-къулакъ болурларын къайтарып-къайтарып эсертди.

...Бугъаны союп бошагъанлай, Таусо юйге бир жетип келейим деп, къабакъ эшик табатлады. Гузаба этип келген эгечини кёрюп юйюне келген палахны ангылады...

Кезибан халжарда асылып тура эди, уллу чинар агъачда...

Къалай жутса сен, къара жер. Тоймайса, талайса тегерекни, жутаса... Къурт-къумурсха эте жарлы адамны. Биз а... малтайбыз ол къурт-къумурсхаланы, жан аурутмай... Къалай къатыды дуния, анга кёре анда жашагъанла да. Жерни сыйлы кёредиле... Мен а... угъай! Не ариуу да, не закийи, не аманы, игиси да сени толмагъан чунгурунга бирча кетедиле. Бу хаух дунияны татыусузлугъун ангыламай кетеди кёбюсю...

Къынгыр кюзгюдечады жашау — тегерек алдаудан бла кёзбаудан голуп. Жарлы адамла уа инжиле, тарала, термиле, ауанала болуп къаладыла. Неда... шашып къаладыла, ма Кезибанча.

Ингирге кёз байлана башлады. Таусо бо сагъада олтурду, тюз да Кезибанча. Эси бир затда тохташмай, бир зат бла булжуялмай. Агуман болгъанча, сагъышсыз, тауланы къарелдилерине, аланы башларындан кёз къыса башлагъан жулдузлагъа къарай. Сора, бир зат эсине тюшгенча, жеринден ёрге турду да, юйге кирди. Кезибанны сойген макъамын салды. Тарала эди макъам, жилий эди, эрите Таусону ташча къатхан жюрегин. Эшикни ич жанындан киритин этип, аяусуз жияды Таусо. Энди ол жияяла эди, энди ол солуу алды. Жюрегиндеги ташны къолу бла алып кетергенча этди Кезибанны сойген макъамы. Къарангы шошлукъ бийлеп эди тегерекни, макъам а къабыргъалагъа сингди да, сора чыкъды эшикге — жайыла нар-тюх бахчалагъа, къоншу юйлеге, чууакъ

кёкге жетгенча аны таралгъаны. Сора къайтып келе эди ол, Таусону терезесине кире, эшигин къагъа, жол излей аны жүрегине. Кезибан алай сүйген, аны дуниясын жарытхан, ахырында уа кюйдюрген жүрегине.

НЕКСЕ СЕН БЫЛАЙ МУДАХ?

Элмырза больницагъа ишге киргенли, бирэки ыйыкъ бола болур. Иши алай къыйын да туююлду — больницаны тамата врачыны шофёруду. Тамата иги, адепли адамча кёрюнеди, керексизине артыкъ сёз айтмаз, кёпге дери уа, нек эсе да, иште бир жерде турмагъан хапары барды.

Элмырза жангы ишине терк окъуна юйренгенди. Ол бери киргенли, арада хазна кюн ёте болмаз, талгъыркёз жашчыкъгъа тубемей. Бирде медсестра, кьолундан тутуп, къайры эсе да элтип бара, бирде эшик къатында сюелип, бирде терезеден къарай. Бар эдиле мында дагъыда сабийле, алай бу уа нек эсе да Элмырзаны кёзюне илиннгенди. Алгъа ол бу затха хазна эс бурмай турду, алай кюнденкюннге аны мудах кёзчюклери кёз аллындан кетмей, анга жаны ауруп башлады.

Элмырза аны къаты бла ётюр баргъанча эте, жашчыкъгъа бирде печенье, бирде башха татлы зат узата эди. Мудах жашчыгъа аны кёзлерине кёпге дери къарап, алада бир зат кёрюрге излегенча, сора ашыкъмай ала эди ол узатылгъан затны арыкъ кьолчугъу бла. «Сау болугъуз», — дерге уа бир да унутмаз. Аны кьолчукълары артыкъ таза

туююл эдиле, тырнакълары да ёсюп, юсюнде кийимлери да жууулургъа керекли.

Ол затланы бир такъыйкъагъа эследи Элмырза. Сора, кесини гитче заманы эсине туюшюр, кёлю такъыр окъуна болду. «Бу жарлы сабий мында быллай бир нек жата болур? Неси ауруйду? Некди бу былай мудах?» — деген соруула тынгысыз этдиле аны.

Жашчыкъ анга юйюрсюннгенча кёрюне эди, алай ол ышаргъан этгенликге, мудахлыкъ кетмей эди аны кёзлеринден.

— Атынг къалайды? Кимни жашыса сен? Мени атым Элмырзады, — деп, ол уллу адамгъача, бир кюп жашчыкъгъа кьолун узатды.

— Мени атым а Къыралбийди, — деди жашчыкъ да арсарлы, кьолун узата.

— О-хо-о, — деп жарыкъ кюлду олсгат Элмырза. — Мен элни бийи, сен а — сау къыралны, алаймыды? Элмырза бла Къыралбий — къалай тап келишген атладыла, биз экибиз да шуёхла болургъа ушайбыз. Сен угъай демейсе да?

— Хау, — деп ыразылыгъын билдирди Къыралбий да, жарыкъ ышара.

— Хы, таулу жашчыкъ болгъанынги билдим. Атанг бла ананг къайда жашайдыла, не ишлейди?

— Анам ишлемейди, атам а...

Элмырзаны ол кезиуде къазауат чакъырдыла да, уллу адамданча, кечгинлик тилеп, ол жашчыкъгъа:

— Мени ишге чакъырадыла, биз энтда да тубеширбиз, мудах болма сен, — деп, ашыгъышлы кетди.

Ингирде уа Элмырза къатыны Зайнаф бла сёлешди.

— Сууаплыкы этерге суюмисе? Мен сапта бир жашчыккыны юсюнден айтхан эдим, мудах талгыр кёзчюклерди бла? Ма од, харип, таулучукъ кёреме. Жюрекчигине жара салмайым деп, акъырын-акъырын юйюрюню юсюнден сора тургъанымлай, ишге ашыкъдырдыла да, толу хапар билалмадым. Алай ол сабий тапсыз болумда жашагъаны уа баямды. Ийманынг хакъына, ол сабийни бери келтирип, жууундуруп, юсюне-башына къарап, артха алай элтирми эдинг?

Зайнаф тынгылады. Элмырза суюгенча, терк окъуна ыразылыгъын билдирген жууап айтмады.

— Ыразы туююл эсенг — айтып къой. Алай ол сабийди, анга болушургъа керекди. Мен кесим къарарма анга, жаланда сен аны къатында гузаба этме, къаштуй болма, — деди Элмырза.

Зайнаф ышарды.

— Харип сен, къайдагъын да юйюнге келтирирге бир ёчсе... Мен угъай демейме, жаланда... жукъгъан аурууу иш болмасын аны. Анасы уа кёрюнмеймиди?

— Ол ким эсе да ана болмай... Тёшек ауруулу туююл ушайды да... Ол сабийни жукъгъан аурууу жокъду, заманында къаратмагъандыла да, энди уа... Кёресе да энди да киши къарамагъанын анга?

— Чамланма, — деп сабырландырыргъа кюрешди эрин тишируу. — Сен алгъа врачдан эркинлик ал, солуу кюн а жашчыккыны алып келирсе.

— Да тамбла солуу кюндю. Оллахий, билмейме, тамбла уа врач ары келлик болурму? Нечик тапсыз болду. Бир-бирледе врач

солуу кюн болмаучуду. Энди уа адам не этсин, Зайнаф?

Зайнаф да сагъышланды.

— Э киши, сен менден алгъаракъ бар да, ол жашчыккыны ыннасы келликча хазырла. Медсестраланы алай бла алдарбыз, — деди ахырында ол.

— Бизнича абаданлагъа аллай ётюрюкле ушамазла, — деп, Элмырза къатыны айтханы дурус кёрмедди. — Ахырысы, мен анда ишлей ушайма да! Къалай ышанмазла манга? Жууукълабыз дерме...

— Кёрюрюз тамбла, — деди Зайнаф, эрини жерин эте. — Жат, арыгъанса. Тамбла ары бирге барырбыз...

Элмырза, башы жастыккыгъа тийгенлей, жукълады.

Эрттенликде Зайнаф бла Элмырза больницагъа келдиле. Элмырза, медсестрадан эркинлик алып, тюзюнлей Къыралбий жатхан палатагъа кирди. Эшкни акъырын ачып къарагъанында, жашчыккыны олсагъат эслеялмады. Палатада битеу ундурукъла жыйылып, бир жан да жокъ. Жаланда Къыралбий терезеден тышына къарап тура эди.

— Къыралбий, — деп чакъырды Элмырза акъырын, жашчыккыны къоркътутмазча. Ол а, ашыкмай, акъырын бурулду. Элмырза ышаргъаны бла сир къатып къалды. Жашчыккы асыры жилягъандан кёзлери кыпкызыл болуп тура эдиле.

— Элмырза! — деп кычырыккъ этди да, ол кесин аны къучагъына атды.

Медсестра уа аланы къучакълашып тургъанлай кёргенде:

— Тюнене ингир алада анасы келип, тамб-

да юйге элталлыкъ туйюлме сени, базаргъа барыргъа керекме деп кетгенди да, ма эрттенли бери жилийды. Бюгече уа биргесине бизни санитаркабыз къалгъанды, бирси сабийлени уа тюнене солуу кюннге деп юйлерине алып кетгендиле. Бизде саусузлагъа больницада кѣп жатаргъа тюшгени себепли, аллай эркинлик бериледи. Бу жашчыкъны уа юйюне алыкъа бир кере да элтген болмазла дейме. Атасы арталлыда келмейди, анасы уа ыйыкъдан бир кере кѣрюнсе... Сабийим не ашап тура болур бу аман кезиуде деп окъуна къайгъырмайды да, — деди ол ахыр сѣзлени жашчыкъны бетин жууаргъа ийгенден сора.

— Бу жашчыкъ мени къаршы жууугъумду, мен анасы юйге элтген сунуп тургъанма ансы... — деди къаныкъгъан ауаз бла Элмырза.

— Охо, Аллахха шукур, ансы жаным ауруп тура эди харипге. Не заманлы жилийды. Бюгече юйде къалсын жашчыкъ, тамбла уа эрттенликде сегизлеге бери келтирирсиз, — деп, медсестра чыгып кетди.

— Жуууллукъ кийимлеринги да жыйышдырайыкъ, Қыралбий. Юйде жууарбыз, хайда, жигит жашчыкъча, ол затларынгы манга бер. Сора сени бизге машина бла элтирикме, — деп ышарды Элмырза.

Қим биледи, жүреги асыры бек къыйналгъанданмы болур эди, алай Қыралбий къууанганын бир зат бла да билдирмеди. Ол бир-эки быстырны къолуна алды да:

— Мындан сора затым да жокъду, — деди.

Ала больницадан чыкъгъанда, Зайнаф ёрге бла энишге атлай тура эди. Ол алагъа узакъ-

дан окъуна ышарды, жууукълашханларында уа, Қыралбийге айланып:

— Сен манга Зайнаф деп къой ансы, бу мени атымы унутуп къоючуду, охому? — деди.

Элмырза машинасыны эшигин кеннге ачып, жашчыкъгъа: «Олтур», — дегенинде, аны кѣзлери бираз жарыдыла.

— Санга ненча жыл болады? — деп сорду Зайнаф бир кесекден.

— Он.

— О-о, уллу жашса да.. Не ашаргъа сюесе — хычинлеми, огъесе...

— Менича, эшта, сен да хычинлени сюе болурса, Қыралбий, — деп къошулду сѣзге Элмырза.

— Хау, — деди жашчыкъ.

Зайнаф, юйге киргенлей, хычинле этерге къармашды, Элмырза уа жашчыкъны юй хамамгъа кийирип, ашыкъмай, жууунуп чыкъ деди.

Абаданла жашчыкъ хычинлеге мыллыгын атар деп турдула, алай ол жутланмай ашай эди. Ашагъандан сора сабий бир кесек юйюрсюнсюн деп, телевизорну салдыла да, кеслери уа аш этген отоугъа кетдиле.

— Аллах-аллах, не таш жүреги бар эди бу сабийни анасыны. Харип, хар айтханынга «охо» деп турады ансы, бир угъай дегени жокъду. Унугъуп жашагъан сабийге ушайды, насыпсыз. Бизни Амашны болса эди быллай бир жашчыгъы, — дей эди Зайнаф Элмырзагъа, адырла жуа. — Жарлы Амашыбизны жашауу да барады аманны кебинден. Сабийи да болмай, бу къатынына бир жабышыу эт-

генди да, харип, аны кѳрсем, жюрегим эзиледи да...

— Билемисе, Зайнаф, мен а нени юсюнден сагъыш этеме? Жангы кѳншубуз жокъмуду, итин эшикте айландырыучуду да? Ол «итчи» деучюнг, эсинге тюшдюю?

— Хы-ы, — деди Зайнаф, эри нени юсюнден айтханын билгенин ангылата.

— Ма ол адам итге кѳайгыргъан чакълы бир бу сабийни ата-анасы мынга нек кѳайгыра болмазла?

— Аны айтсанг а... Бир-эки жыл болады дей эди «итчини» кѳатынчыгъы да, ала юйюрю болгъанлы. Хапарына кѳре, ала да, бизни Амашха ушаш, бек термиледиле сабийге... Тюкеннге бара, бирге тюбеп кѳалгъанбыз да, анда айта эди. Энди мен Кѳыралбийни кийимлерин жуауйым, сен а аны бир булжут.

Ала Кѳыралбий болгъан отоугъа киргенлеринде, аны жукълап кѳалгъанын кѳрдюле. Элмырза аны кѳтюрюп, ундурукъгъа жатдыргъанда да, ол уянмады.

— Ай, жарлы уа... Кече узуну жилип тургъанды бу сабий, билемисе, Зайнау? Ач да болса, жюреги да кѳыйналса, сейирмиди аны жилигъаны! Насыбынг бар эди мени бла палатагъа кирмегенинге... Ол бир кѳычырыкъ этип тагъылгъан эди да мени бойнума... Кѳайда жашагъанларын биллип, мен аны ата бла ана кибиклерин... мен аланы ийматларын юйюртюрге. Таулу адам болуп сабийине аллай сансызланы кѳрмегенме алыкъа. — Элмырза отоуда ары бла бери атларгъа кѳалды. — Нечик бузулгъандыла адамла, нечик! Быллай ишге кѳалай кѳарап тургъун, и-и?

— Барып тохтагъан ичгичиле азмыдыла бизни миллетде уа? Элге жууукъларынгы кѳрюрге барсанг, аллайланы кѳплюгюн айттып, жюрегинг кѳалай кѳыйналып кѳайтыучуса? Шахарчы таулу ичгичи болмагъанын а санга ким айтханды? Аллайла болмасала, бу сабий мында болмаз эди, кѳремисе сен аланы — итден туугъан итлени! — деп чамлана эди Зайнаф да. — Не уа аллай бетсизле биз бу сабийни бери алып кетгенибизни билселе, аны ючюн аз дауур этмезле, сен аны юсюнден сагъыш а этгенмисе?

— Зайнаф, бир-бирледе сен бир сейирлик затла айттыучуса... Чамланган угъай, «тарс» деп атылып окъуна кѳалсынла...

Экинчи кюн эрттенликде Элмырза жашчыкъны палатасына келтирди.

— Жилимазгъа сѳз бер, энди сен уллу жашса. Мен да сѳз береме санга хар солуу кюн юйге элтирге, машина бла да сени шахарда айландырыкъма. Бу жол да этерик эдим алай, жукълап кѳалгъанса ансы. Ананг юйге алып кетсе да, мен санга, сен а манга кѳонакъгъа келе турлукъбуз, охому? — деп, Элмырза жашчыкъны кесине кѳысды.

— Охо, — деди жашчыкъ жарыгъан ауазы бла.

Ол кюн Элмырза иши асыры кѳпден юйюне жашчыкъгъа тюбемей кетди. Ингир кѳарангыда ол аны тынчлыгъын бузаргъа суймеди. Экинчи кюн а тамата районнга тебиреди. Алай бла, арада эки кюн озгъандан сора, ишге барыучу заманындан иги да эрттерек чыкъды жолгъа Элмырза. Ол Кѳыралбийге тюберге ашыгъа эди. Анга элтген саугъаларын а хуржуннга салып, юйню мюйюшюне

жетгенлей, итин эрттен-ингир сайын тышын-да айландыручу кишиге тюбеп кьалды.

— Ас-салам алейкум! — деп жарыкъ саламлашды ол узакъдан окъуна. — Не эртте чыкъгъанса бюгон жолгъа?

— Алейкум салам! — деп жууаплады Элмырза да. — Алан, кюн сайын тюбемесек да, бир бирни терк-терк кёре уа туруучубуз... Соргъанны айыбы жокъду, атынг къалайды, маржа?

— Кыртыладанма, атым а Атабекди. Мен а сени таныйма. Сен ишге эртте барычуса, манга уа кечирек барыргъа тюшеди.

— Былай эртте уа ишге мен да бармаучума, алай атасы-анасы унутхан бир таулу жашчыкъ жатады да больницада, мен аны кёрюрге барама. Сен бу итге къайгыргъан чакълы бир жарсысала эдиле ала ол саусуз сабийлерине, — деп, Элмырза ашыгъышлы кетди.

Къыралбий а биягъы терезе къатында сюелип тура эди Бирси сабийле бирери бирер зат бла булжуй, ол а терезеден тышына къарап.

— Мен а сени тюнене сакълап тургъанма, — деди ол бир ауукъдан.

— Мачы, шуёхум, Зайнаф санга бир затла салып ийгенди. Муну жылылай аша, алмаланы бла печеньяланы уа артда ашай турурса. Олтур. Къалгъанлагъа къарама сен, ансы болгъанынгдан да арыкъчыкъ болуп къаллыкъса. Тюнене санга бир ариу тиширйу келген эди, ол анангмыды? — деп сорду Элмырза.

— Хау, — деп сейирсинди Къыралбий. —

Сен жокъ эдинг да былайда, къайдан кёргенсе?

— Мен хар затны да кёрюп туруучума. Не айтды да сора ананг?

— Кийимлеринги ким жуугъанды деп соргъанды, сора кишини да юйюне барма деп, ашыгъып тура эди да, кетип кьалгъанды, — деди жашчыкъ.

— Жарсыма, аналаны жумушлары кёп болуучуду. Бошуракъ болса, дагъыда келир. Къарындашчыгъынг уа келтирмегенмиди да биягъы?

— Угъай, мен а анга бек тансыкъ болгъанма. Ол менден эки жылгъа таматады. Ол кесин да интернатда окъуйду. Алгъа, жияяц, барыргъа унамаучу эди ары, мама да туююп... Энди уа, зат да айтмай, кетип кьалыучуду. Бир жапы бла, юйден эсе интернатда игиди деучюдю. Мени да анам энди интернатха берликди, сора мен къарындашымы анда терк-терк кёрлюкме. Ол юйге келмегенли кёп болады. Мама барып келтирмесе, кеси келаллыкъ туююлдю, узакъды жол дей эди Ол келсе, Элмырза, мен санга аны бла бирге кьонакъгъа келликме.

Жашчыкъны хапары Элмырзаны жүрегин кыйнады. «Муну атасы болмаз, эшта, аны юсюнден арталлыда айтмайды. Анасы уа быланы интернатха нек быргъай болур? Не тукъум тиширйуду бу, анассыны!»

— Интернатдан эсе юйде иги туююлмюдю да? Къарындашчыгъынг алай нек айтады? — деп сорду Элмырза.

Жашчыкъ башын энишге ийип, бираз тынгылады, сора шыбырдагъан халда:

— Сен а анама айтырыкъ туйюлмюсе? — деп сорду.

— Къыралбий, биз татлы шуѳхла ушайбыз да, иги шуѳх а нѳгерин бир заманда да алдамайды.

— Бизни анабызгъа кѳп адам келиучю дю... Ала уа бизни жумушлагъа чапдыра кетип, артда уа анабыз, ачыуланып, бизни эшикде айланыгъыз деп ийиучюдю. Биз а сууукъ да, ач да болуучубуз. Къарангыда къоркъуп, атлауучланы тюбюнде туруучубуз, бизни нѳгерлерибиз а, кечди деп, юйлерине къоймаучудула. Аналары да юйюгюзге барыгъыз деп. Къонакъла уа бир-бирледе бизде жукълап къалыучудула, биз а шинтикледе олтуруп жукълаучубуз. Бизни, эшикде айлана тургъанлай, жашчыкъла туйген да этгендиле, милиционер да тутуп юйге элтген эди, ол кетгенден сора уа, анабыз бизни алай туйген эди...

Элмырза андан ары тынгылаялмай, жашчыкъны башын сылады да:

— Да-а, Къыралбий, тынч туйюлдю жашауунг, къарайма да. Сен жарсыма, хар зат да иги болур. Иги этдинг айтханынгы. Олтур, ашагъан эт, ансы мен да хапаргъа тыйып, ашны сууутуп къойдукъ дейме, — деп, жашчыкъны аллына келтирген ашын салды да, кетерге ашыкъды. Сора, эсине тюшюрюп, келтирген затларыны арасында татлы къалачланы палатадагъы сабийлеге юлешди. «Сени кѳзлеринги мудахлыгъы бошдан туйюл эдиле, жарлы сабий».

Байрым кюн ингирде уа Элмырза Къыралбийни ата-анасы бла тюберге деп, аланы жашагъан жерлерине барды. Бери нек кел-

генини сылтаулары кѳп эди. Эшикни анга бир ушагъыулу тиширыу ачды. Юсюнде узун, айбат жыйрыкъны да эследи ол такъыйкъада Элмырза.

— Сен Къыралбийни анасымыса? — деп сорду Элмырза саламлашхандан сора.

— Хау, — деди тиширыу, артыкъ ыразы болмай.

— Манга сени бла сѳлеширге керек эди. Мен Элмырзама, сизни жашыгъыз жатхан больницада ишлейме, — деди Элмырза.

Юйню теренинден а жарыкъ ауазла эшитиле эдиле.

— Да мен сени таныгъан да этмейме, алай эшитирге уа тюшгенди. Сен огъурлу аппаса, алаймыды? Нени юсюнден сѳлеширгинги да билеме, алай манга акъыл юйретиучюле керек туйюлдюле. Адамла былай сылтаула излеп не айлана болурла, болмагъан жерде къайгъы этерге кюрешип... Бос, былай келчи, — деп чакъырды тиширыу, башын бираз артха буруп.

«Ай, къорагъын сен огъесе. Кѳремисе му-ну сен сѳлешиюун! «Бос» деп. Кесин Америкада жашагъан сунуп, ангылауу болмай бир затдан да, кесин бийчеча жюрютюрге кюрешеди. Мында «бос» болмагъы эдинг да, адамгъа окъуна саналгъы эдинг. Ишинг да жокъ, ѳхтемлигинг да жокъ, насыпсыз сен. Ишсиз, къолайсыз адамны не ѳхтемлиги боллукъду? Болсада, андан не? «Бос» деп. Акъылы, жашауу да ол сѳзге кѳре болур». Ол кезинде уа тиширыуну артындан «Бос» да кѳрюндю.

— Бос, къарачы мынга, мени Къыралбийиме къарагъан огъурлу кишичик ма бу-

ду. Энди уа мени бла сѣлеширге келгенди, сен анга къалай къарайса? — деди тиширыу.

— Да огъурлу адам эсе, этмеге къой огъурлу ишин, бир-бирлеге аллай зат бек керек болады, — деди «Бос».

— Угъай! — деди тиширыу, ачууланып. — Мени жашым бла сени ишинг болмасын, эшитдингми, кишичик? Бар да, сабийлеринге опоу эт. Сен аны юйюнге алып айланьргъанса? Кимден эркинлик алгъанса? Кимсе сен мени жашыма? Сен бери нек келгенинги да мен уста билеме... Артда уа барьрса милицагъа быллай бетсиз тиширыу сабийин атып къойгъанды да, иги къарамайды да, быллай замандан бери мен къарайма деп. Кесиме жаш этерге сюеме деп, дау айтып окъуна тохтарса сен... Юйюнде уа къатынынгы къанын ичип жашай болурса, ёчешек да... Кесинги адам сунуп, аны уа бош буштукыгъа да санай болмазса... Танымайма мен сизни! Бютюнда аракыдан басып келсенг а, сау кёрейим, — деп, тиширыу Элмырзаны юйюне чакъыргъанны къой да, босагъа юсюнде тутханлай, дуньяны жаншады.

— Бу не дауурду? Былай кёп нек къалдыгъыз? — деп, «Босну» бла Къыралбийни анасыны артларындан дагъыда эки тиширыу кёрюндюле.

— Барыгъыз, биз бусагъат келебиз, — деди Къыралбийни анасы, ала таба бурулгъан да этмей. Кёзюм къакъмай къарай эди ол Элмырзагъа. Ма ол кезиуде ангылады Элмырза тиширыугъа ичгени иги да татыгъанын. Ол, зат да айтмай, атлауучла бла энишге тюшюп кетди.

— Энди бери айлансанг, кишичик, сени атлауучладан башха тюрлю тюшюртюрме, ангыладынгми? Мени жашымы къатына жанлагъан да этме, эшитдингми? Къалай сюйсем, алай къарарыкыма, сени да, башханы да ишигиз жокъду аны бла...

Элмырза, бир улуу кыйынлыкъ кёрген адамча, орамгъа апчып, жүреги кыйналып чыккъды. «Аллах-аллах, не бетсиз тиширыуду. Да-а, Къыралбий, анангдан да осал кёреме атанг, сизни аллай хауле, ичгичи ана бла къойгъан эсе... Жарлы сабийле... Кимни акъылына келлик эди быллай иш? Атасы да ичгичи болур жашчыкыны. Ма сени талгъыр кёзчюклеринги мудахлыгъы къайдан болгъанын энди толу билдим. Хау, интернатда окъуна иги болур ол жазыкъ сабийлеге быллай ана бла жашау этгенден эсе. Алай жаш таулу тиширыу аллай тапсыз къачап болалгъанды? Муну къарындашы, атасы, ана, эгеч дегенча адамы болмазмы? Ала анга къалай къарап турадыла? Алай ала бла да мени бла сѣлешгенча сѣлешген эсе, бир бирлери бла байламлыкълары окъуна болмаз... Сабийле уа арада атылып... Ай, санга бир кюл жетдирир эди, бир жайыкыдырыр эди! Сени ол эр кибигинги да, сени да бирге темир чалдишлени артына атаргъа керек эди, харамла... Бир сёз къайтарсам эди мен, ол ана сыфатлы келепен кертиси бла да сыздырлыкъ эди мени атлауучладан энишге. Жашай барса, адам кёрмезлик жокъ кёреме. Сабий деген гюняхсыз жан не итлеге да туууп къала кёреме... Не этсин адам? Къайры сѣлешгин, не мадар этгин? Быллай болумда сабий терс жолгъа кетип къалыргъа боллукъду.

Къарындашчыгъы да бар ушайды.. Ол а къайда болур эди? А-а, жылла бла интернат-ха атып тура ушайды...»

Жюреги асыры кыйналгъандан, Элмырза, жол да айырмай, юйюне жыяулай кетди. Юйюне бурулайым деген мюйюше бир къарелдини эследи. Къарангы болгъаны себепли, Элмырза не кюрешди эсе да, аны узакъдан таныялмады. Жууукълашханда уа, тюрслеп къарады да, Атабекни сюелип тургъанын эследи.

— А-а, сенмисе, Элмырза, шуёхум? Мен а... ма былайдан кеталмай турама. Нечик иги болду санга тюбегеним. Келчи бизге, бир бирге къонакыгъа да бармай... Кечгинлик, бюгюн мардадан оздургъанма да... Эки жыл бола эди мен ичмегенли, ийнанамыса?

Элмырза шёндю аны бла сёлеширге арталлыда сюймей эди. Къутулургъа умут этди:

— А-а, Атабек. Мен а ким болур былайдагъы къарелди деп келеме. Оздургъан а этгенсе, шуёхум. Итинг а къайдады?

— Иесинде, ол къатын кибикде. Энди мен итле кютюп айланама, итле. Мени уа юйюрюм, сабийлерим да бар эдиле, Элмырза... Энди уа зат да жокъ, жокъ... Жашауну татыуу да къуругъанды манга. Мен жазыкъ, харип адамма, Элмырза! Насыбым тутмагъанды! Сабийлени атып, энди итлени кютюп, аланы къайгыларын этип айланама. Адаммамы мен, айтчы! Кетгенди жашау, хар не да тузсуз-мыстысыз... Мен а итни да алып, кесими бир адепли адамча жүрютюрге кюрешеме. Ит бла айланган адепли боламыды, Элмырза?

Элмырза аны жаншагъанындан олсагъат окъуна эрикди.

— Келчи бизге, Атабек, айрап да ичейик, къайгынгы да унутурса. Сеши бюгюн нек эсе да жюрегинг бек кыйналгъанды. Кел, юйде хапар айтайыкъ, — деп, Элмырза Атабекни женгинден аз-маз тартды.

— Угъай, ий мени! Сен мени ким болгъанымы билсенг, кёрюп да боллукъ туюлсе. Мен кесим да кёрюп болмайма кесими... Сууукъ жюрекни, адамла бла уа жарыкъ саламлаша, ит бла терекле тюбюнде айлана да билеме. Сабийлерими кёрюрге уа бармайма. Юйюр жашау къурай билмегенме. Ма алай! — Атабек Элмырза тутхап женгин ычхындыртды да, бирси кёлу бла алайын къакъды. — Ичгенди да, жаншайды тели деп тура болурса сен манга. У-гъ-гъай! Мени бюгюн ичгеним боиду. Ма алгъын ичнучю эдим да. Къатышы да, сабийлени да чачтук этнучю эдим... Тёгерек даурдап толуп, къоншуларым окъуна чуу этмеучю эдиле манга. Мени быллай арыкъ болгъаныма къарама сен. Биринчи юйдегим да ичнучю эди мени бла, алай ол артда ичгичи боллукъду деб'а кимни эсинде бар эди? Сен ичгичи къатын бла жашарыкъмы эдинг, Элмырза? Кишиге жарады, къатынга уа угъай. Энди уа хар не да бек «тан» болгъанды, тюбио башына бурулгъаплай...

Элмырза анга кючдеп тёзюп тыгылай эди. Апса уа бюгюн къаны бузулурдан къалгъанды, бу уа къайдап чыгъып къалды муну аллына?

— Шуёхум, бюгюн бир бек арып, кый-

налып келеме. Айып этме, кете барайым, — деди ахырында Элмырза.

— Къачып бараса сора... Мен а къайры къачайым кесимден? Хар ким да къачады менден. Нек? Сен тюзсе, Элмырза, бар, соду. Мен алай бек ичип да туйюлме, не этгеними да билеме. Ичим урходук болгъанды да, андан ксфча кёрюнеме. Адам ачыудан да кеф болады, ийпанамыса, Элмырза? Айып этме. Тынч кечели бол, шуёх. — Атабек кетерге бурулду, алай нек эсе да дагъыда артына айлангы:

— Биз энтда да тюбеширбиз, Элмырза. Мен аман адам болгъанлыкъгъа, сени бек жаратама. Жюрегим биллип къюючуду кимни огъурлу, кимни уа огъурсуз адам болгъанын. Алгъын биргеди, — деди.

Андан да къугулгъанына ийпаналмай, Элмырза юйю таба терк-терк атлап кетди.

Ол кече Элмырза жукълаялмай, тапнга аманны кебинден чыкъды. Ишден сора уа Къыралбийни алыргъа барды.

— Мени солуу кюнден сора юйге недиле, энди мен больницагъа къайтырыкъ туйюлме, — деди жашчыкъ, Элмырзаны кёргенлей. Не къууанган, не жарсыгъан хали жокъ эди жашчыкъны.

— Ол а игиди, бек иги, — деп, къууанганча этди Элмырза. — Мен а сени алыргъа келгенме, хайда, Зайнау бизни сакълап турады.

Жашчыкъ арсарлы сюеле эди.

— Мама келип къалса уа? Мени излесе уа? — деди ахырында ол.

— Ахыр кере къачан келгенди ол саида? — деп сорду Элмырза,

Жашчыкъ тынгылады.

— Унутханма... ы-ы, тёрт кюн болады, — деп, ол бармакъчыкълары бла анасы келмеген кюнлени кёргюзтдю.

— Мен тюнене сёлешгенме ананг бла, жарсыма. Ол биледи сени къайда боллугъуину, — деди Элмырза.

— Да-а? — Жашчыкъ анга бек къууанды, олсагъат окъуна Элмырзаны биргесине кетерге хазырланды.

Элмырза больницадан узакъда да жашамай эди. Иги кюн болгъаны себепли, юйюне жыяулай барыргъа умут этди. Жолда келе уа жашчыкъгъа атасыны юсюнден сорургъа бирненча кере мурат этди, алай нек эсе да боллалмады. Не эсе да бир зат чырмай эди анга ол сорууну берирге, сабийни жюрегине жара салырма деп къоркъа эди. Кеси уа, Къыралбий, абадан адамча, атасыны юсюнден зат да айтмайды да, таланган, ол аны жашауунда болмагъан кирик. Анга сейир эте эди Элмырза.

Юйге жууукълаша келгенлей, Элмырза кенгден окъуна Атабекни итинден таныды. Этичюсюча, узакъдан окъуна жарыкъ саламлашды. Ышаргъаны бетинден кетмей, жууукълашды.

— Къалайса, Элмырза?

Сёлеше тургъанлай, тохтап къалды. Ышаруу да бетинден терк къуруду Атабекни.

— Папа?!

— Къыралбий? Къайдан чыкъганса сен бери?

Алай Атабекни ити, хырылдап, жашчыкъны атасына жууукълашыргъа къоймады.

— Элмырза, бу итни бир кесекге тутсанг

эди... Муну хатасындан жашымы да кычакылап кыалдым, — деди ол.

— Не дейсе? — деп кычкырып сорду болмагъанча сейирсинген Элмырза. — Бу сени туугъан жашынгмыды? Хоу бир да?!

Жашчыкъ атасын кычакылайма деп, Элмырзадан кыолун ычкындырып, не атасына жууукылашпай, не артха кетпай, армаулу сюеле эди. Элмырза аны таба атлап, жашчыкыны кыолундан тутуп:

— Атабек, итинг асыры огъурсузду да, аны ючюн жанларгъа сюймейме. Кыатынгда терекге такъ, — деди.

Атабек итин терекге артыкъ сюймей такъды да, жашына ашыкымай жууукылашды.

— Кыайдан чыкдынг, жашым? — деп, аны кыаты кычакылады. Элмырза уа кеси кесине ийналмай сюеле эди. Аз жаны аурумагъанды аны Атабекге, ол эсине тышген кезиуде. Сабийине кыарамай, бир уллу ити кютюп айланганын кыремисе аны сен?

Элмырзаны Атабекге кыаны кыайнай эди, анга бир огъурсуз, эриши сёзле айтыргы келе, алай сёзю неден башларгъа билмей, бу ишге асыры сейирсингенден, ол армау болуп сюеле эди. Атабек жашына не айтханын да эшитмей эди ол.

— Хайда, Элмырза, алгыш биргеди. Ити тагып юйретмегенбиз да, сынсып турады, — деп, Атабек жашыны башын сылады да, ити таба кетди.

Атабек узайгъандан сора да Элмырза жеринден тебалмай турду. «Атанга налат сени, итден туугъан ит! Ол сен кютюп айланган ит сенден жюз кере иги эсе. Адам сыфатлы айланган кийик, огъурсуз жаныуар». Да-

гыда кеп кыыйын сагышла бийлей эдиле Элмырзаны башын. Сора, мудах бет алгъан жашчыкыны кыолун кетюрге кыореше:

— Кыыралбий, кел, юйге теркирек барайыкъ Сора мен сени, айтханымча, машина бла шахарда айландырыкыма, — деп, жарыкъ болургъа кыорешди.

— Машинадамы? Кертими? — деп кыуанды жашчыкы.

Ол жолдан сора Элмырза Атабек бла тубешсе да саламлашпайды, аны таба бурулуп окыуна кыарамайды. «Ай, адамлыгынга налат сен аманы!» — деп, ичинден дуняны аманын айтады. Не жууукыда тубешселе да, кёзлерин энишге этип, танымгъанча этип озады. Атабек а ол тюрленюню сылтауун сормай окыуна ангылагъанды. Аны себепли болур, ол узакыдан угъай, этичюсюча, жууукыда окыуна саламлашпайды. Биле болур аны саламы кишиге керек болмагъанын. Бир жырыкы да мурулдай, бирде кесинлей, бирде кыатыны бла бирге итин терекле тубюнде айландырыгъа кетичюдю.

Жангы кыоншусу бла шуёхлугъу Элмырзаны ма алай бла юзюлду. Атабекни кырсе кыуаныгучу Элмырза, энди аны бла тубешсе, кыабыучу итге жол кыойгъанлай, бир жанына бурулуп кетер неда аллында адам болмагъанча озар.

Кыыралбий а, тюзелип, Элмырзалагъа интернатдан телефон бла сёлеше-сёлеше туручуду. Бир кере уа тамата кыарындашчыгы бла Элмырзалагъа келип кыалды. Зайнаф бла Элмырза алагъа болмагъанча бек кыуандыла, жарыкы тубедиле. Алай Зайнаф а, не

кюрешди эсе да, жилямай кьутулалмады. Эсине тюшсе, Элмырзаны да тебиретип, сабийлени кёрюрге интернатха да барыучудула.

ЖАШЫМ, ТАНСЫКЪ БОЛГЪАНМА САНГА

Не кьадар заман озду андан бери... Беш жылмы, жегими? Сагъит тюзюн айталлыкъ туююл эди. Ёзгени кьой, бу уллу орус шахарда ол Саша деген атха эртте юйренгенди. Бир кюн Сагъитни бир элlisi Шамиюх аллындан чыгъып кьалды. «Сагъит!» — деп кьууанчлы болуп, кьолларын кьучакъларгъа жайды. Сагъитни кьаты бла озуп кетгенин жаратмай, ол эшитмеген сунуп, аны ызындан жетип, женгинден артха тартды. Сагъит, ыразы болмай, аны таба бурулду. Бир кесекден а: «Тохта-тохта... Шамиюхса да?» — деп сорду.

Шамиюх а, кьууанчлы ышара, башын силке эди. Экиси да кьучакълашдыла.

— Къалайса? Не ишлейсе, таланган, Сагъит? Уллу шахаргъа тартына кетип, арталлыда кёрюнмей кьалдынг да... Тауларынгы, элинги къалай унуталгъанса, тансыкъламай къалай жашайса? Элинге нек келмейсе? — деген соруулары Шамиюх бир бири ызындан кьуйду, кеси уа ол кезиуде Сагъитни тансыкълап, эки-юч кере къайтарып-къайтарып кьучакълалды. Аны соруулары бир кесек селейгенлей, Сагъит кесини юйюндегилени, эллилени да сорду.

— Тохта, сен керти да юйюнгден хапар билмеймисе? — деп сейирсинди Шамиюх.

— Анабыз ёлгенли бармагъанма, — деди Сагъит.

— Да къалай чыдап тураса? Кёремисе мени окьуна таныялмай къалгъанынгы!

Сагъит желкесин кьашыды, болсада жукъ айтмады. Энди уа не айтыркъса дегенча, Шамиюхха аралды. «Муну кёзлерини ичи окьуна тюрленгендиле, кеслери да нечик сууукьдула. Эшта, бу Сагъит болмаз, анга ушаш болур, — деп ишекли окьуна болду Шамиюх. — Угъай, олду. Тауча да сёлешди дейме, огъесе алаймы сундум? Бош эшитилген болур алай. Бек сейирди».

Сагъит а, ыразы болмагъанын билдиргенча, тынгылай эди.

— Да-а, шуёхум, сора сен абадан къарындашынг бу дуниядан ажымлы кетгенин да билмейсе... Манга тюбегенинге уа сен ыразы къалай болгъун, кеси юйюнгден окьуна кери кьачып айланаса... Мен а санга тауларынгы, элинги тансыкъламай деп, неле жаншай турама. Хайда, сора, сау къал, Саша, — деп, басымны ахыр сёзге тюзюрюп, Шамиюх суху бурулду да, алайдан терк-терк кетди.

«Бу манга неге ачыуланып барады? Тансыкълап, кьучакъллап, халкъны юсюбюзге къаратып, энди уа зат айтханым да болмай тургъанлай, жел ургъанлай кетгенин кёремисе аны сен... Женгиллинг а, жаш заманынгдача, биргенгеди, Шамиюх. Охода, эндиге дери да тургъанбыз бир бирни излемей. Келепен, ашыгъып кетди ансы, къарындашымы юсюнден бир тынгылы хапар сорлукъ эдим. Ажымлы ёлгенди дейди. Мени уа хапарым да жокъ, баргъанны кьой да. Мен къайда жашайма, манга не болгъанды? Мен ол ишни нек билмегенме, эсе да манга ки-

ши да нек билдирмегенди? Оруслу алгъанса деп бырناق эте эдиле да, мен да аланы таулары бла, миллетлери бла бирге бырناق этип кетгенме... Ай-яй-яй, таланган, къаллайла селеше турама мен. Ёпкелеп кетген мен, селешмеген мен, ала уа кеслерин хар заманда да кючден кечиндире келедиле, самолёт бламы учуп келлик эдиле манга? Къайда жашагъанымы да киши биле болмаз дейме... Таланган, къарындашымы ажымлы ёлгенин да къалай билалмагъапма мен? Къачан болгъанды ол жарсыулу иш?» Ма ол сагъышла аны жүрек тынчлыгъын алып башладыла.

Ол кюн Сагъит ишине атлауучладан жегил атлай кирди. Нёгерлери бла дуняда халпы бир кесек сюзгенден сора, ишин башлады. Жумуш бла анга келгенлеге, хар замандача, ариу селешеди. Сагъитни нёгерлери, аны таныгъанла да адеплилиги ючюн сюе эдиле. Не къыйын халли адам бла да селеше биле эди ол.

Алай бла арадан бир-эки ыйыкъ ётдю. Сагъит а жукъусурагъан этгенча, не эсе да бир жумушун тындыралмай айланганча, Шамиюхха тюбегенли аны эси кёп бёлюне башлады. Анча жылны тынч-ырахат тургъан жүрегин не зат къозгъагъан болур? Шамиюхму? Туугъан къарындашыны ачы хапарымы? «Анныка санга тансыкъ болгъанды, нек келмейсе?» — деп терк-терк телефон бла селеше кегенинде окъуна, Сагъит анга заманым жокъду деп тургъанды. Къарындашы асыры къаты болгъанында уа, юйге барып да мен не этерикме деп къойгъанды. Солуу айында да, жазны бек алаMAT кезиунде, Оля бла Къара тенгизни жагъасына солургъа баргъан-

ды... Нек излей болмаз эди ол юйюп, къыйын жүн ишден башын кётюрмей ишлеген жарлы анасын?.. Не къыйынлыкъ бла окъутханды ол аланы. Ахырында уа Сагъит юйюне окъуна барыргъа итинмегенди. Къалай суугъанды аны жүреги ол чекге дери, къалай?

Аналары ёлгенде уа, эгечлери билдиргендиле, къарындашлары уа артыкъ кёз-къаш бермей эдиле. Анга сууукъ болгъанларын эгечлери да сездирдиле. Гитче эгечи уа: «Халкъдан уялып чакъыргъанбыз сени ансы, Анныканы аллай бир жарсытып тургъанынгы мен санга кечаллыкъ туююлме. Анныка, харип, Сагъит келсе, къабырымы къатына келип, ауазын манга бир эшитдирсин дегенди да ансы, чакъырлыкъ туююл эдик сени», — деп жиляды. Бирсиле уа, жукъ айтмай, тынгылай эдиле. Бир зат да сормадыла андан, къалайды жашауунг, къайда ишлейсе дегенча окъуна. Тёгерегин тынгылау бийледи ашы. Ол заманда жангызлыгъын сезди Сагъит, кесини юйюрюнде тыш адамыча болуп къалды. Аланы сууукъ тюбегенлерине ачыуланды, дертленди. «Кёрюрбюз, ким кимге жалынчакъ болса да. Кёбе туругъуз алай, тынгылагъыз».

Бир ыйыкъ озгунчу, Сагъит артха айлаып кетди. Бир киши бла саламлашмай, сёз айтмай кетди...

... Ол жолдан сора Сагъитге телефон бла киши селешмей эди. Ол да излемеди юйюп, жууугъун да. Кесин ёпкелетип, уллу шахарда тынч-ырахат жашай эди. Анасыны жыллыкъ ашына ол келмегенине киши да сейир этмеді. Аны эгечлери бла къарындашлары арталлыда сагъынмай эдиле, аллай къарындашлары болмагъанча.

Да битеу жууукъларын харам этип, кенге дже жашагъан таш жүрекли Сагъитге не болду? Анасыны кябырына баргъанда болмаса, ол кесиши жүрегин шендюча эрип билмейди. «Жюрегими бузлатыргъа кюрешип тургъан кереме... Ол а къанап тура кере эдим... Угъай, эсиме иш да алмай тургъанма да... бир ёксюз кибик. Шамиюх айтханлай, ол акъ тёппели тауланы тансыкъламай къалай турдум мен? Жарлы анам тансыкъ болгъанды, кел деп тургъанларында, нек эшитмедим? Анняка ючюн арт бургъандыла ала манга... алай алгъарагъ'а Оля ючюн уруша эдиле. Менден сора алай этген болмагъан кибик дуняда... Угъай-угъай, Анняка харип чакъбырып тургъанды, сора ол кечген эди мени, кёрюрге сюе эди. Мен а... заманында тансыкъламадым жарлы Анняканы. Энди уа аллай затланы ангылаучу къалай болуп къалдым мен? Эшта да, Шамиюх теппиргенди мени. Жаягъыма ургъанлай, къалай тюз айта эди ол».

Блокнотун чыгъарып, къарындашыны телефонуну номерин изледи. Тапмады. «Бу къадарны ичинде нек кёйюмагъанма аны мен?» Сора дыркъ деп эсине тюшдю. Шамиюх манга къарындашынг ёлгенди дегенди, мен а... Битеу жууукъларым харам этгендиле мени... Адам туююлме мен. Тюздю Шамиюх. Андан ачыуланып кетген кере эдим ол, артына окууна къарамай. Алгъа уа къалай тансыкълай эди, къалай къууанган эди манга тюбегинине!

Аны ол кюн айтхан хар сёзю жарагъа туз сепгенча болду. Дыгаласха къалып, кюнню

узуну кесине жер тапмай къыйналды. Ишчи негерлери аны алайлыгъын эследиле:

— Саша, санга не болгъанды? Бююн бир мыккылса... Биз сени таныгъанлы, былай болуп кёрмегенбиз, — деди.

— Хоу бир да! — деди абызырагъан ауаз бла Сагъит. — Жукъусурап тургъанча, халими кесим да ангылаялмай турама. Хата жокъду, бюгече солусам...

Ол кюн ишинден алгъаракъ кетди. Юйюне угъай. Уллу сахарны орамларында хайран башына, тынчлыкъсыз жүрегине жер тапмай айлана эди. Къайгылары чачаргъа кюреше, эсгериулерин да эсгермезге кюреше... Алай Анняканы ахыр жол кёргенин а унуталмайды. Ал ботасы бла кёзлеринден келген жилимукуларын сыйпай, автобусну ызындан къарап къалгъаны... Бек ол кезиуню эсгерирге сыймей эди ол, жүреги ол заманда бир аман къыйнала эди.

Шахарда айлана кетип, Сагъит метрогъа кирди да, поездге олтуруп, терен сагъышха кетди. «Сора сен абадан къарындашынг бу дунядан ажымлы кетгенин окъуна билмейсе... Адам туююлсе... Саша...» — деген сёзлери Шамиюхну аны жүрегин эзе эдиле, башы чачылып кетеди дерча алай эди. Жууукъларын, эллилерин, устазларын, биргесине школда окъугъан жашланы бла къызланы да эсгерди ол. Поезд а тарх-турх этген тауушу бла къалай эсе да бир ырахатлыкъ бере эди аны къозгъалгъан жүрегине. Сейир туююлмюдю, аскерде къуллукъ этгенде, ол тауланы тюшонде кёрюп, къалай термиле эди алагъа, тау тюбюндеги ата юйюне! Аладан керди бир жерде да жашаялмазлыкъ суна эди кесин... Ал-

няканы бла тау этеклени орталарында сюелген ата юйюню суратларын кьойнунда хуржунунда жюрютген Сагьит, энди уа анча жылны ичинде кьалай бузлаялдың алай сюйген затларын?

Ол юйюне кьалай келгенин, кьатыны анга не тырман этгени да эсинде тьуйюл эди. Кийимлери бла ундурукьгьа таянганлай, терен жукьугьа кирди. Тюш кьрдю Сагьит. Ол ата юйюне келе эди. Алай Сагьит гитче заманда самандан ишленген уллу юйлери уа кьайда эсе да кьрюнмейди. Ол анга сейир эте турганлай, кьайдан эсе да ол жансыз орамда Шамиюх кьрюндю. «А-а, келдингми? Бетингми жибигенди? Иги эди да! Алай кеч келгенсе, кеч... Кимши излейсе сен мында? Атанг ёлгенлей кьачхан эдинг да! Ол саулукьда кьачсанг да, сени ызынгдан киши кьууарыкь тьуйюл эди. «Телиге жол бош», — деп эшитгенмисе? Юйюрюгюзию телиси эдинг сен, жюреклерин, тынчыкьларын алган тели. Анангы уа, сени хатангдан, жюреги жарылып ёлгенди! Ненча жылыны термилгенди ол сени кьрюрге? Не дертинг бар эди ананга, и-и?! Битеу эл да налат бергенди санга... Энди сени мында киши сакьламайды. Бойнакь окьуна танымас сени энди. Кимге келгенсе кесинг да? Нек келгенсе? Ташдан эди сени жюрегинг, ташдан!»

Шамиюх думп болду, аны ахыр сёзю уа уллудан-уллу бола, зынгырдай эди кьаялада. Ма юйню кьатындан кьалай эсе да таула арасына тьюшдю ол. Юслерин кьар басхан таула анга бир жууукь кьрюнедиле. Акь тёппелени кьатларында уа жашил таула дуниягьа берекет, ырахатлыкь бергенча.

Аладан бир жылыу ургьанча кьрюндю Сагьитге. Эки кёзюн кьысы да, бир терен солуду ол таза хауадан... Гитче заманында бузоуланы тахтадан кьуууп келген кьюпледеча. Санлары, эндиге дери жипле бла кьысылып, бусагьатда бошланганча, бир сейир жингилленгендиле. Тёгерекни уа бир терен шошлукь басханды, дунияны кесине бойсундурганча. «Жаннет ырахатлыкь, шошлукь, кьудурет». Нек келдиле Сагьитни кёлюне ол сёзле? Быллай сёзле аны эсинден ёмюрге кетген сунган эди ол.

Тахтачыкьдан тау тёппелеге кьарады. Сагьит гитче заманында бери солургьа келген адамла тёгерекге кёпге дери тюрслеп кьараучулары эсине тьюшдю... «Ала сени туугьан жеринги ариулугьуна сукьлана эдиле, сен а? Мынча жылны ичинде тансыкь окьуна кьалай болмагьанса ата-ана юйюнге, жалаи аякьлай жауун тьюбюнде сууну чачылтып кириучю кёлчюклеринге, ташлы орамлагьа, бу дуниягьа айтылган деу тауларынга? Бу таулада сенича ташжюрек адам ёсменгенди, жауламагьанды тауларын. Хар зат да жерине кьайтады, сен да кюсерсе аланы бир кюнде. Кьадарындан алыкьа бир киши да кьутулмагьанды, сен да алай», — деп, эгей эди аны ичинден бир ауаз. Кьолундан келсе, Сагьит ол ауазны бери кьолу бла тартып чыгьарлыкь эди. Тынчылгьын алып, нечик эгейди ол аны...

Ма биягьы ата юйюню аллына тьюшдю Сагьит. Кьабакь эшикни тюртюп, арбазгьа киреме дегенде, ол а бир сейир таууш этип, тёгерекни дауургьа алдырды. Болсада, эшик ачылмады. Арбаздан, аяусуз юре, Бойнакь

чартлап чыкты. Хуна башы бла секирип, Сагъитге чапды. «Бойнакъ, жеринге бар! Огъесе таныялмаймыса мени? Бойнакъ!» — деп амалсыз кычырды ол. Секирирге хазырланган ит жеринде тохтады. Юйден а къап-къара кийинген бир тишируу чыкты.

— Кимни излейсиз? — деп сансыз сорду ол.

— Мен... юйге кел-ген-ме, — деди Сагъит, тили бюлдюрдю эте.

— Мен сени таныялмайма...

— Сагъитме мен... Къарындашынг...

— Эсгералмайма мен сизни нек эсе да...

Айып этмегиз...

— Сен мени таныяла болмаса, кеп жылланы келмей тургъанма да. Уллу шахарда, орамда бара, мен да таныяллыкъ туйюл эдим сени, мында юйде тюбеп къалмасам... Терс-ме келмей тургъаныма, женгдиреме... Энди таныдынгмы мени, тюрслеп къарачы, эгечим? Ажашхан эдим мен, тауладан чыккъаныма ыйлыкъгъан кезиуом окъуна болгъанды... Апы санга болмаса, эгечим, бир кишиге да айтмагъанма алыкъа... Мынча жылны ичинде жүрегими ачып, бир киши бла да селешалмагъанма. Жангызлыгъымы, терслигими да энди билгенме.

— Биз а не? Биз санга келкъалды этмей-биз, суйгенинглеи жаша деп къойгъанбыз. Ёзге не этерик эдик? Кесинг арт буруп къойгъан эдинг бизден. Ыйлыкъгъанынгы да сезгенбиз. Алай бары да бошду — Анняка сени кёрюрге бир бек термиле эди, ол ауругъанда окъуна жокъламадынг да аны... Къарындашыбыз ажымлы ёлгенде да билеклик этмединг... Биз сени жокъгъа санап къойгъанбыз, юйренгенбиз.

Эгечи Сагъитге тюрслеп къарады да, сора бир жанына бурулуп къойду. Ол кезиуде юйден дагъыда бир тишируу гитче сабийчикни къолундан тутуп чыкты.

— Келин, сен да таныялмаймыса мени?

Тишируула бир бирлерине къарадыла да, юйге кирип кетдиле. Бойнагъ'а эки арт аягына олтуруп, хырылдайды. Эки кезюн а Сагъитден алмайды. Сагъит къабакъ эшикни къатында тургъан уллу ташха олтурду. «Эшта, мен башха юйге келген болурма. Ансы юй да башха, адамла да мени бла селешгенликге, таныялмагъанча кёрюнедиле. Ол гитче сабийчиг'а кимникиди? Алай къайсы бирин таныйма мен? Аллай узакъ жолну кыдырып келип, юйге кирмей, тансыгъымы алмай а къалай кетейим? Къайда болур да сора бизни юй? Бир таныялама былайын, бир а бир башха жердеча болама».

Къабакъ эшик ол кезиуде таууш этип ачылды да, алайгъа Анняка чыкты. Сагъитни анасы. Хар замандача, ал ботасы белине ктысылып. Ол жашыны къатына, женгил итлай, жетди. Сагъит а, олтургъан ташына жабышханча, ёрге туралмайды. Эки аягын тепдиралмайды. Асыры сейирсингенден бла асыры къууангандан Сагъит не этерге билмей къалды.

Анняка уа келе-келди да, Сагъитге жетерге эки-юч этлам къалгъанлай, тохтады. Эки къолун да жайып:

— Жашым, былай келчи, мен санга нечик тансыкъ болгъанма. Гитче заманындача, къойнума бир ктысылчы, балачыгъым, топанайчыгъым, — деди жумушакъ ауаз бла.

— Анняка, сен саумуса? Кертимиди ол?

Манга нек айтмагъансыз да? Сен эсиме тюшюп, ненча кере жилигъанма мен! Сен кечерик эдинг мени, ангыларыкъ эдинг, Анняка. Мени бир киши да танымайды, жангыз къалгъанма мен дуняда.

— Жашым, терк кел къатыма. Заманым жокъду бу жол, бусагъат мени алып кетерикдиле. Келир жол сѣлеширбиз, жашым. Сени кюрюрге термилгеними айтханма да, бир кесекге ийгендиле... Сени юйге келгенинги биллип келгенме... Кѣкюрегиме бир къысайым сени...

Сагъит ёрге туругъа кюрешди, болалмады.

— Анняка, болалмайма, бир кесекчик сакъла. Аякъларымы теңдиралмайма нек эсе да. Байланган этгенча, къобалмайма, Анняка.

— Ауругъанынгмы барды, жашым?

— Угъай, Анняка, сау-саламатма, юйге жетгенлей, ёрге къобалмай къалдым ансы. Сен мени бир азчыкъ сакълачы, бусагъат энгда да бир кере кѣрейим...

— Сау бол, балам. Бир кесек тансыгъымы алдым. Жылдан шо бир кере окъуна келе тур былайгъа — мен сени кѣрюрге келе турлукъма, ансы тынчайып жаталмайма. Сен сау-саламат эсенг, манга андан сора не керекди? Хайт де, балам, адамланы кесинге кюлдюртме. Ата юйюнгю унутма. Ол иги туююлда. Санга барысы да тансыкъ болгъандыла, алай сени къайда излерге керек болгъанын билмейдиле ансы. Кѣз-къулакъ бол алагъа, энди ала кеслери къалгъандыла...

Анняка ачылып тургъан къабакъ эшикден чыгъып кетди.

— Анняка! Анняка-а-а! Кетме-е!

Сагъит жилиды, Секирип турду да, къабакъ эшикге мыллыгын атды. Тепмеди эшик жеринден, ол къаты бегитилип эди.

— Ання-ка-а!

Дагъыда кесин эки-юч кере урду эшикге, алай эшикле ачылмадыла. Адыргъдан бла ачыудан, Сагъит кѣкге къарап жилиды...

Ол сууукъсурап уянды, юсюнде кѣлеги уа — суппа-суу.

— Не болгъанды санга? Жиляй тураса да, — деди Оля. — Бу арт кезиуде тюрленип тураса... Къуруда мугурайгъанлай, тюшюнгде уа ынчагъанлай тураса, сени бир къыйнагъан зат болганча. Қимни чакъыра эдинг тюшюнгде, жанымы ала эдинг да асыры хай этгенден...

— Бузлагъан жүрегим эригенди тюшюмде, андан къычыра болур эдим.

— Мен санга керти сорама, сен а...

Сагъит анга жууап бермей, юй хамамгъа кирип, бетин, къолун жууду, юс кийимин алышындырды. Қъарангы терезеге жууукълашып, былай айтды:

— Сен жат, Оля, мен а тамбла, кеталлыкъ эсем, Кавказгъа барама.

— Нек? Не болгъанды?

— Бош алай, барлыгъым келгенди нек эсе да. Ары барып келмесем, тынчлыкъ табаллыкъ болмам, эшта да. Сен а ишиме сѣлешип, бир ыйыкъгъа кетгеними билдирirse.

— Сен ётюрюк айтаса...

Сагъит кеси да сунмай тургъанлай къызды.

— Сора сен мени къайры баргъан сунаса? Ненча жыл болады мен юйюме бармагъанлы, сѣлешмегенли? Огъесе мен адам туююл-

меми? Сен жууукъларыңгы, тенглеринги къатында, мен а? Огъесе мен тукъуму-жууугъу болмагъан итмеми? — деп алына эди ол. — Сен бир кере окъуна юйюнге бар, анаңгы кёр демегенсе манга... Анча жылны ичинде! Мен тели эдим, сен а? Сени къагъып айтмай-ма, тюз ангыла, алай барысын да сени ючюн харам этип келгенме бери. Олмуду сени ангылауңг? Сора арталлыда унутсам ким болгъанымы, ол замандамы ыразы боллукъ эдинг манга?

— Кесинг суймей эдинг да, санга юйюңгден сёлешселе. Бююннге дери уа нек эсгермегенсе аланы? Къайсы чибин къапханды сени кечс арасында? Манга къычырма, алгъа кесинге къара!

— Кесиме къарап сёлешеме, Къара тенгизни жагъасында солугъаныбызда, кел мени анама бир жетип келейик дегенимде унамагъаныңг эсингдемиди? Тели мен, нек тынгылагъан эдим санга? Сеники къатыңгдады, мен а ёмюрюмде кеси кесиме кечмезлик иш этгенме. Мынча жылны ичинде энди ачылгъандыла кёзлерим, энди.

Оля, тынгылауну ийип, башха отоугъа чыгып кетди. Сагъит а кеси кесин эгей, къарангы терезеге аралып, тютюнню аяусуз букъулата, тангнга дери турду. Танг белги берирге, ауузланган да этмей, ол вокзал таба атланды.

БИЙИК ТАУЛАНЫ ЖЕЛЛЕРИ САЛАМЫНГЫ ЖЕТДИРИРЛЕ МАНГА

Герман Шинкельни Ауалиятны арбазында кёрген ол немислиди деп бир заманда да айтмаз. Кесинден уллугъа-гитчеге да намыс

эте эди, сабыр ауазлы, бир иш кёллю, адепли адам. Алай неден да бек аны бизникилеге къара шинлиги ушата эди. Жаланда кёзлерине къарасанг билине эди ол башха миллетли болгъаны — аны къарамы башхаракъ эди. «Аллахакъы, Ауалият, немислиди деп бош ачыулана эдинг ансы, къалай иги адамды. Баргъандан ары къызыңгы насыбы тутханына Аллахха шукур деп къой», — десе элге ауузу бла белгили Базинат, анга Ауалият зат да айтмай, тынгылап къоя эди. Къызын терилтгенге санап, ол киеуюн суймегенди, жууукъну-тенгни къатында да ачыкъдан бырнак этип болгъанды. Алай этме, жүреклерин сындырма деген болса уа, тынгыламагъанды. Герман а зат да ангыламагъанча этип къоя эди.

Къызы Нюржан немисли жашха эрге кетгенди деген хапарны эшитгенде, Ауалият жияяп, сарнап, халкъны юсюне къаратды:

— Не уа сен жер къапхын дегин... Сени тоюңг жияяу бла бошалсын, уялмагъан, къамамагъан, атыбызны Беш да тау элге хапарлыкъ этдинг, бююнча жияяуңгу этейим мен сени къысха заманы ичинде...

Ауалиятны къаргъышларыны бла жияяууну къыйыры-чеги жокъ эди. Къоншу къатын Жулдуз аны жапсарама деп, къызыңга аллай ачы къаргъышла этме дегенде, Ауалият ёмюрюнде терс къарамагъан къоншусуна да алынды:

— Мени масхаралагъанмы этесе, Жулдуз? Огъесе ёхчегеми жияягъап сунаса мени? Немесе къуанырыкъма, и-и, айтчы? Оу, кюнюм къуругъан, эшигим жабылгъан, немислиге кетгенди ол къаядан кетерик! Бир муслий-

ман динлими кзуругъан эди мынга? Андан эсе ёлюп келги эди ол аллыма...

— Тоба-тоба, — деп ырылады Жулдуз. — Мен сени туура быллай оспар сёзлюсе деб'а турмай эдим, аллахакъы. Асто-о-фируллах, тилинг да къалай айланады аллай ачы къаргышланы этерге, Ауалият? Аллах-Аллах, юйюрюнге, сабийлеринге, тийреге да ырысла алай айтыргъа. Аминчилени кезиуоне тюшюп, къабыл болуп къалса уа къаргышынг?.. Орта Азияда бизни халкъ къатырмагъан не миллет къалды дейсе, немисли уа аланы барысындан да аманды деп санга ким айтханды? Аллахакъы, динлери башхады жаланда ансы, не жаны бла да къаллай иги адамла эдиле ала... Не уа сени къызынгдан сора оруслугъа, немислиге чыкъгъан жокъмуду? Айыпды, быллай къылыкъсызлыкъ этме. Суююп барса болады...

Алай Ауалият сабырланырны орнуна, Жулдузну айтханын эшитгенлей, бютюн ёре аягына мннди да къалды, чибинледи.

— Суююп баргъан эсе, куююп келсин анасыны аллына! Алай алапат кёре эсенг, алай сукълана эсенг, сен да бер къызларынгы немислилеге! — деп алына эди ол.

Жулдуз, бу сёз урушну кётюралмай, жаны къыйналгъанын билдире, юйюне кетип къалды.

Ауалият а ол кюн туююшмеген адамы къалмады. Адамла бирем-бирем юйлерине чачылышып кетдиле, къатында уа жаланда эгечи къалды. Ауалият асыры ачыу этгендеп жан-жанын талай эди, жүрегин тутдургунчу шашаялмады, жиляды. Жюреги къарыусуз болуп, больницагъа тюшгенде да, уну-

талмады ол жарсыуун. Къызын арталлыда харам этди. «Мени Нюржан атлы къызым жокъду энди, ол ёлгенди. Аягъы да басмасын мен болгъан жерге. Ёлюп кетгинчи кечем аны», — деп кюйдү

— Анняканы жаны ючюн, терссе, ол сени былай къатылыгъынгы унамаз эди. Бир жашынг адыгейли къызын алып, бирсинг дюгерлини келтирип, алагъа зат да айтмайса да? Къайсыныкъы муслийманды? Жарлы Нюржаннга уа былай нек этесе? — деп сюелди эгечи да.

— Жаш кимни алса да, не этериксе, къыз а таулулгъа барыргъа керек эди. Огъесе жаланда мени юйюрюмени болгъанды тёре башха миллетлиле бла байламлы болургъа? Ол аны нек оюлмамай эди? Жашлагъа уа мен ырамы болгъан сунаса? Бир терсине кетип, куюйдюрюп турмасынла ансы деп кюйгъанлыгъымды... Игисагъан, ёлюп кетсем эди, барысы да ох этер эдиле. Мени ючюн деселе, энди чыганлылагъа окъуна чыкъсышла, манга болуру болду. Меникиледен эришичикле, бир болумсузчукъла окъуна таулу жашланы тапхан заманда элге аты айтылгъан Нюржаннга бирими кзуругъан эди? Кердюнгю аны этип кюйгъанын...

— Ауалият, кзуру сени жашларынг алмагъандыла башха миллетлилени. Анда-санда болмаса, къарачы элибизге, бир башха миллетли келини болмагъан хазна юйю жокъду. Угъай дечи. Сора кимге барсышла къызларыбыз? Юйюрю-заты болмай, кзуу болуб'а къалай жашасын? Къадары алай болур эди Нюржанны. Аллахны аллай буйругъу болур эди, андан кзутулуп бир кёрчю. Халкъны

ичинде жашамагъанча, хални кѳрмегенча, былай адепсизлик этме. Суюгенинги-суюме-генинги да юсюнге кѳаратып, бир ачы бушуу болгъан адамча.. Уллу Аллах, сен кеч, кѳыйынлыкъдан сен сакъларынгы тилейме. Тейри, кѳызынг ёлсе уа, башха тюрю улу-са... Кесинги сабырландырып, тѳгерегинге кѳарачы — сен сунганча аллай палахлы зат туююлду ол, — деди биягъы эгечи.

— Кермахан, не бек кюрешем да, мен аны кечаллыкъ туююлме. Энди манга аны юсюнден зат да айтмагъыз, мен да сагъын-мам, — деп тохтады Ауалият.

— Сени бу кѳатылыгъынг игиликге кел-тирмез, исси кѳабарса. Не аманнга кѳалгъан-са, харип, Ауалият! Энди мендамы кѳл кенг-диреме санга? Нек этесе былай? Халкъны нек кюлдюресе?

— Манга кюлгени кюл эленсин этине. Мени кюном жетсин анга да, — деп башлады биягъы Ауалият.

— Аллахакъы дейме, энди кесинге башы-быздан кѳарап тургъанны чамландырлыкъса. Ырыслагъан этсенг а, маржа, — деп, кѳажы-май кюрешди биягъы кичи эгечи. — Охо, бир ауукъ заман ётсе, сабырланырса, кечерсе, жарашырса. Жукъларгъа кюреш, дарманынг да таты тур болур дейме...

Алай Нюржанны эки сабийи болгъандан сора да жанлатмай эди аны кесине Ауалият. «Сени былай этгенинге кѳызынг бек кюеди. Мен аны халин жаратмайма, кеси да ауру-гъан эте болур дейме. Алай эте кетсе, ичи ауруудан толуп кѳалыр, аллахакъы. Жараш, ол туудукъларынг хатерин эт», — деп кю-решди биягъы Кермахан. Кѳатыныны кѳылы-

гъын биле, Нюржанны атасы анга зат да айтмай эди.

— Сен аны кюйгенин-кѳалгъанын да кѳай-дан билесе? Баргъанмы этгенсе, Кермахан? — деп, огъурсуз болду Ауалият.

— Бармай а, харип. Мени харам этсенг да, кѳояллыкъ туююлме мен аны. Кѳызынгы жюрегин кѳыйнап не табарыкъса?

— Сора бу киши да жюрюй болур ары менден таша... Нюржан атасын менден эсе бек суююучу эди не заманда да...

— Билмейме, андан хапарым жокъду. Мен ары баргъан заманлада кишини да кѳрмегенме, — деп кѳойду Кермахан.

— Ангылагъанма, сиз барыгъыз да огъур-лула, мен а — жилян. Немисли сабийлени ююме жыйып турмасам а, ол кѳалгъан эди энди.

— Бизни диннге келишмейди сени кемсиз ёхтемлигинг, ол гюняхды. Манга уа Нюр-жанны юсюнден соруп, чимдирге кюрешме. Мен сау кѳадарда анга баргъанымы кѳоярыкъ туююлме. Аллахакъы, ол киеу а манга бир тюбейди да, бир жарыкъ болады да... Я Ал-лах, ол таулу да нек туююл эди?! Кеси уа, билемисе, Ауалият, тауча аз-маз сѳлеше да биледи. Манга: «Олтур, Кермахан. Кел, аша», — деп, ма аллай затланы алай хычыуун айтады, — деп ышарды Кермахан.

— Оу кюном, сен барып, аланы абериле-рин кѳалай ашайласа? — деп сейирсинди Ау-алият.

— О-хо-хо! Была санга аз жаныуарла кѳ-рюнмедиле. Аллахакъы, сени хатанг болма-са, ала бек тап жашайдыла...

— А-а, сора бу киши да ары жюрююду!

Мен болмасам, хар зат да тамамды сора. Да жашасынла, заман кѣргюзтюр. Мен а, Кермахан, жаханымни отунда кюерге суй-мейме бир палахлы немисли ючюн.

— Я Аллах, сени бла ол жарлы киши кѣ-лай жашай болур мынча жылны? Сени уа аман туююл кѣреем умутларынг, бу аман, гюняхлы дунияда жашап, сора жаннетге бар-лыкъ эдинг? Андан эсе, бир дунияда окъуна табыракъ, насыплыракъ жашаргъа кюреш. Биздеги кичи къызны кѣремисе жашауун? Ол тели киеу кибикден, аны юсюне уа кѣайын анасындан да ол не кѣрмеди, не кѣал-мады! Ала да, сенича, жаннетге бла жаха-нимге ийнансала эди, игисагъан. Аланы мус-лийманлыкълары кѣайдады сора, айтны? Мени жарлы къызыма ала сынатмагъан не кѣалды? Кимге да баргъы эди да къызым, тынчлыкълы жашагъы эди.

— Хар ким аурутхан жерини юсюнден ай-тады. Кермахан, харип, не амаынга кетген-се. Эсинги жыйып сѣлеш. Кишиге да эшит-дирме бусагъатда айтханынгы, — деди Ауа-лият хыныракъ.

— Сен а сынамагъанса да, айтыркъса. Тюнене ингирде биягъы юйге кѣачып келген-ди. Жарлы кюнюне бир тынчлыгъы болмай кѣалды да. Бу кѣан жауарыкъларгъа не керек эсе да, ахырысы, бир ангыламай кетдим. Эринчек туююлдо, билесе, сыфатыны да бир хатасы жокъду. Ол эр кибиги ичин келсе, юйюне от салып кѣояды да. Кѣайын анасы уа анга урушурну орнуна: «Сен иги кѣатып болсанг, ол ичерик туююл эди», — деп, жашы да тургъанлай, отха жау кѣуйгъанлай этеди да, таланган. Бу жол а... энди аладап

бири мени арбазыма бир келсин. Тобады, алай кѣыстарма, итни кѣыстагъанлай. Ауа-лият, харип, кюймөгенсе да менича — кюн сайын кѣзынг жияп келсе уа не этерик эдинг? Сынамагъан сынамын, ол юйюр мус-лийман юйюр угъай, гяуурладан да гяуурду. Жаханымде ма аллайла жанаргъа керекдиле, ансы айтаса сен да...

Аулият да эгечинден туугъаннга жарсыды.

— Энди сора иерик туююлмюсе артха? — деп сорду ахырында ол.

— Угъай, атасы да, мен да алай оноулаш-ханбыз кеси бла. Окъууун кѣоюп кетген эди, эсингде эсе, энди уа заочно артха кирирге деп оюмлайды. Къызым ауруулу болгъандан эсе, он кѣаты да айырылсын, кесине табыл-лай этсин. Ол эр болмай жерге кирсин огъесе... Аллахакъы дейим, шѣндюго тѣлюде Нюржан-ча жашагъан бек азды, эри немисли болгъан-лыкъларгъа неди да? Игисагъан, мени къызым да алай жашаса эди. Бизни заманыбызда, Ауалият, ичгичи жашла жокъ эдиле, шѣндю уа ичмегеннге тюбеген кѣыйынды. Жашау-гъа кѣарамынгы бир кесек тюрлендирирге керексе. Нюржан бир ичгичиге, тырманчы-гъа барып, кюн сайын оу-шау этип айлан-самы ыразы боллукъ эдинг? Эт мен айтхан-ны — келтир Нюржанны юйге, — деп кюреш-ди ол.

Нюржан ючюнчю жашчыгъын тапханда уа, анга больницада не эсе да бир зат жукъ-гъанды деп, анда иги кесекни тутдула. Кер-махан а тап сылтау чыкъланды, кел, кѣы-зынгы кѣр деп, Ауалиятны кѣоймай больни-цагъа элтди. Нюржан, ючюнчю этаждан кѣа-рап, анасын кѣргенде, кѣууаннганданмы, не-

ден, ким билсин, алай жилип ийди. Аны тох таталмай, биргесине тургъан тиширыуладан бири палатагъа алып кетди.

— Харип, нечик аманчыкъ болгъанды Кёрдюнгмю, Ауалият, къалай къууанды, жарлы...

— Не этдинг эсе да, кесинг айтханны эт дирдинг манга. Охо, кел, кете барайыкъ. Энди Нюржан бери чыгъарыкъ болмаз. Эни да да бир келирбиз, — деди Ауалият, аз-маз жумушай.

Нюржан больницадан чыкъгъандан сора уа анасы аны юйге келтиртди. Болсада, ол киеуюне, къызына да, бирсиле суйгенча, жарыкъ туююл эди. Араларында сууукълукъ къалды. Нюржан да кесин алгъынча эркин жюрюталмай эди ата юйюнде. Алгъынча, аны жырлагъан, жарыкъ ауазы эшитилмей эди юйде, арбазда да. Тышындан келген къонакъча, жунчугъанлай турду. Анасыны сууукълугъу аны жарытмады. Ол, бир кече къалыргъа да унамай, юйюне кетди. Къабакъ эшикден чыгъып бара, Герман, Нюржаннга айланып:

— Нюра, аны да манга бер, — деп, аны къолундагъы гитче сумкачыкъны да кеси алды.

«Не-а, сени нюрюнг къурусун, — деди ичинден алайда болгъан Ауалият. — Юйюме сууукълукъ салдынг эсе, ёмюрюнг жарымай кетсин сени». Ол кезиуде Герман анга къарады. Ауалият а къарамын андан терк айыралмады, эшта, окъугъан болур кёзлеринде жазылгъан къаргъышланы. «Окъумагъа къой, бююн иги болгъанды», — деп къойду ол кесине, аны ич оюмун сезгенлерине аз да жарсымай.

Нюржан юйге бек аз келе эди. Кесини да келгени бла кетгени тенг бола эди. Алай ол къысха заманны ичинде окъуна не къадар керекли жумушун тамамлай эди Ауалиятны немисли киеую. Алай Ауалият анга не ыспас этмей эди, не ышармай эди. Алай болургъа керекча, сансызлап къойду. Ауалиятны халинден окъуна ангыладыла юйдегиле аны Нюржан бла арасы энди жылынмазын. Бир ауукъдан жууушур эсе уа, жюрегинде бузу эрив эсе уа деп умут а этдиле. Алай Ауалият а, къызын юйюне къойгъанлыкъгъа, аны чимдирге амал тапса, бир да ычхындырмаз. Киеуюн бла туудукъларын а бирсилени къатында да бырнак эте эди. Алай бу сууукъ, къыйын «урушну» кёргенде неден да бек Германнга сейир эте эдиле — не ачыуланганын, не бир затха ыразы болмагъанын бир зат бла да сездирмей эди. Ауалиятха алай этме, араларына сууукълукъ иш кийирирсе деселе уа:

— Ант аны ызындан болгъанды сууукъдан ариу къабышып къалмаса... Ол не ангылайды дейсиз? Адет-тёреден хапары жокъ, башха затдан да алай, — деп къоя эди.

Ызы бла уа Ауалиятны эгечлери, къызлары да аны бла къызыу даулашны башлай эдиле. Герман а юйлерине къайтып келгенден сора Нюржанны кёлюн кётюрюрге кюреше эди, жилигъанын кёрсе уа, аны алай нек этгенин ангыламагъанча этип, сейирсине эди. Болсада, кюс эди Нюржан, жилий эди...

Алай бла бир бёлек жыл озду. Нюржан а юйюне аздан-аз келе кетип, ахырында уа тохтап кьалды. Ауалият а аны эслесе да, кьайгы уа этмеди. «Муну аллында келгенинде кьакъдым-сокъдум этгеним ючюн ёпкелеп тура болур. Кьайгырмаз, жайыгыр», — деп кьойду. Алай бир кюн а биягы эгечи Кермахан кьайгылы бети бла жел ургъанлай жетди.

— Ауалият, кёрдюнгмю тилинги хайырыны? Кьызынга этген кьаргышларынг жетгендиле, бар да кьара. Этме алай деп мен санга нечик кюрешген эдим, — деди ол.

— Не болганды сора анга? — деп сорду эгечи, артык кьайгы этмей.

— Нюржан тёшекден кьопмагъанлы эки айгъа жуукъ болады, билемисе? Кюнденкюннге амандан-аман болгъан болмаса, нек эсе да игиге айланмайды дейди Герман да. Ол сабийлери да бир мудах... Аллахакъы, Ауалият, сен Нюржанга мында ахыр кере келгенинде хычин бишире тургъанлай ол кьолундан тюшгенде, бир ачы кьаргыш этген эдинг да, ол а, харип, жилип кетген эди, эсингдемиди? Ма ол заманда жюрегим бир аман ачыгъан эди... Къатылыкъны Аллах кечмейди...

— Да аллай бир мен анга не айтхан эдим да?

— «Сеп ачдан ёлгюн, ол хычинни жерге тюшюрмесенг огъесе», — деген эдинг, андан аман а не айтырык эдинг сора? — деди Кермахан.

— Да мен анга алай жюз кере айтхан болурма немислиге тюбегинчи окъуна.

— Да кьаргышха уа бек хайтса... Андан эсе жарашмай тургъу эдинг Нюржан бла, хар келгени сайын жюреги сынып, мугурайып кетеди. Энди уа ол санга угъай, бир жары да баралмаз деп турама, — деп, Кермахан жилип ийди да, сора зат да айтмай, юйюне кетип кьалды.

Эгечле бир бирлеринден узакъ болмай жашагъанлыкъгъа, арт жыллада аланы аралары суукъгъа айланып эди. Ауалиятха юйдегиле окъуна кючден чыдай эдиле — алай тюрленгенди аны хали.

Солуу кюн а Ауалият Нюржанга тебиреди, биргесини бир кьой бут, бишлакыла да алды. Кьызы эрге чыкыгъанлы, ол анга былай зат бла бир заманда да болушмагъанды, неда ахчанг бармыды деп окъуна сормагъанды. «Эки айны тёшекде жата эсе, аны манга бир адам нек билдирмегенди? Атасы уа бара-бара да туруучуду, аллахакъы, бирсиле да алай. Бир жылгъа бир кере келе эди да, юйренген эдим халине. Охо да, алыкъа кьобар, жашды. Алай Кермахан нек жилип кетген эди? Жилиуукъду да, андан», — деп, ол жолда кеси кесин таукеллендире барды. Алай кьызын кёргенде уа, абызырагъан окъуна этди. Не олтуралмай, не зат айталмай бир талай заманны турду. Нюржан а анасына артын буруп жилияды, бир зат айтмады, тарыкыгъан да этмеди.

— Не болганды, аурун, Нюржан? Кермахан сен кьопмагъанлы эки ай болады дейди. Не болуп кьалды санга? — деп сорду ахы-

рында Ауалият, бир исси тугулчукъ тамагъын бууа.

— Эки аягъындан къобалмайды... Доктора уа нерваларыды дейдиле, — деп жууаплады кызы ючюн киеую.

— Да иги болур алыкъа... Сунмай тургъанлай бу былай жатып къалай къалды? Ауруйма деп тарыкъмай ушай эди да? — деп ссийрсинди Ауалият.

— Ауруй а тургъанды, сизге айтыргъа къоймай эди ансы. Энди уа арталлыда жатып къалгъанды. Ала былай ауругъанла юч-тёрт айны жатыучудула дейдиле, сора иги боллукъду. Биз кесибиз да, Аллах айтса, Германиягъа кечерге деп турабыз, — деди биягъы киеую.

Нюржан а арыгъандамы, огъесе неден, алай эки кезюн жабып тынгылай эди. Жаратмады кызыны ол халин анасы, алай сауузгъа зат айтыргъа уа болмады.

— Германиягъа уа нек кечесиз? Ол деген а не хапарды? Мында жашаргъа уа нек жарамайды?

— Мени атам бла анам ары кечгенли экинчи жыл барады. Бизге уа хар затны да хазыр этгендиле. Анда жашау тынчыракъды. Нюржаннга да игирек бакъдырырча анда онгууз боллукъду, — деди Герман.

— Быстыр жууарыкъ затыгъыз иш бар эсе, Герман, чыгъар бери, жууайым, — деди Ауалият. — Сабийлени да ала кетейим ансы, къыйналып тура болурсуз дейме.

— Сау болугъуз, кесим эте билеме юй жумушланы, къайгъырмагъыз. Сабийле уа манга бютюн болушхан этедиле. Нюржанны сиз юйге къоймагъан заманыгъызда ауругъан

эди биринчи кере былай, бир кере уа сол аягъы кымылдамай окъуна къалгъан эди...

Ауалият, не айтыргъа билмей, тынгылай эди. Кызыны сууукълугъу, киеуюню ариу сёлешгени да нек эсе да аны жюрегин къыйнадыла. Ол ингир окъуна Ауалият юйюне кетди.

Бир ыйыкъдан а Герман кеси салып келди Ауалиятны ызындан.

— Кызынг кёрюрге сюеди сени, — деди да, кёлю толду. «Астофируллах, ырысламай, къатын кибики, бу не этеди?» — деп ачууланды анга ичинден Ауалият. Ала экиси да Герман тутуп келген машина бла артха айландыла.

— Ання, этген алгъышларынгы къолунг бла тутдунг... Алгъа жияп тура эдим, энди уа къоркъмайма ёлюмден, хазырма. Сенден жаланда бир зат тилейме — Герман сабийлени да алып кетеме десе, анга биригиз да чырмау этмегиз. Ала аталары бла турсала ыразы боллукъма мен. Мында ала кишиге да керек туююдюле. Сабийлеге да, Германнга да анда иги боллукъду. Мени осуятым олду. Аллахха шукур, мени ючюн энди жаханымде биригиз да кюерик туююлсюз, кесим кюерикме, кесим...

Андан сора Нюржан бир зат да айтмады. Герман бла Ауалият жиялгъанда уа, ол кезлерин кысып къойду. Ол кесини жиялуун эртте этип бошагъан эди.

* * *

— Герман, сёз бер манга — сабийлени къоюп кетмезсе да? Бир кишиге да ышанма аланы. Аллах буюрмады манга сени ата-бабаларынгы журтун кёрюрге... Тюшюмде окъуна

баралмай эдим да ары мен. Мени жыллык ашымы этгенден сора, кетерсе... Сабийле уа аманатдыла санга. Билесе, ала мында бир кишиге да керек туйюлдуле. Мен бек ыразыма санга...

* * *

— Мен санга кюйме алай дей эдим да, Нюржан! Кел, кечюп кетейик мындан дей эдим да! Мени ючюн не кьадар кыйынлык сынадынг туугъан анангдан окьуна! Кьол аязымда тутханча тутдум, алай сакълаялмадым сени. Энди емюрюм жарымай кетерикди мени, мутхузлай. Анангы уа ыразы этгенсе, сабийлени бла мени уа насыбыбызны алып кетдинг. Жумушакъ болсун жатхан жеринг, кенг да, жарыкъ да. Мени атам бла анам да келгендиле узакъдан сени ахыр жолгъа ашырыргъа. Сени кезюнгден керлюкме сабийлени. Жаным саулай, айырылмам аладан...

* * *

— Нюржан, жаным, эшитемисе мени? Жыллык ашынгы этдим, тюз да айтханынча. Мен сени емюрден ахыргъа кьоюп кетмейме. Аллах айтса, онгума кере, келе-келе турлукъма. Къабырынгдан топуракъчык ала барлыкъма — узакъ Баварияда ол кез аллымда турлукъду, сени эсгерте манга. Бу сен суйген бийик алаамат тауларынг а манга узакъдан сени саламынгы жетдирилле... Сени мында кьойгъаным ючюн кечеринги тилейме — Аллахны буйругъу эди ол. Сау къал, жаным.

БАШЛАРЫ

Анам келип кьалса эди...	5
Урланган назычыкъ	11
Иналны хапары	16
Артист	31
Кече эди жаланда шагъат	41
Озгъан насып	45
Сокъурану	58
Шашханла жаннетге тюшедиле	68
Нексе сен былай мудах?	84
Жашым, тансыкъ болгъанма санга	104
Бийик тауланы желлери саламынгы жетдирирле манга	116

Литературно-художественное издание

Биттирова Аминат Абдуллаевна

БЛАЖЕННЫЕ ПОПАДАЮТ В РАЙ

Рассказы

На балкарском языке

Редактор *А. Т. Додуева*

Художник *Е. В. Дроздова*

Художественный редактор *В. Л. Захохов*

Технический редактор *Л. А. Тлупова*

Корректор *Р. А. Боттаева*

ЛКБ № 6 от 01.10.96.

Сдано в набор 21.01.98. Подписано к печати 30.03.98.
Формат 70×90¹/₃₂. Бумага типографская № 2. Гарни-
тура литературная. Печать высокая. Усл. п. л. 4,82.
Уч.-изд. л. 4,69. Тираж 500 экз. Заказ № 165.

Издательство «Эльбрус»

Нальчик, ул. Адмирала Головки, 6

Полиграфкомбинат им. Революции 1905 года

Мининформпечати КБР

Нальчик, пр. Ленина, 33